

51780

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

1995 - 1996 ÖĞRETİM
YÜKSEK LİSANS TEZİ

ATATÜRK DÖNEMİ TEK PARTİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Ünsal YAVUZ

HAZIRLAYAN
Esmâ TORUN
94800002

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

ANKARA - 1996

ÖNSÖZ

Cumhuriyet Halk partisi, Cumhuriyet tarihimizin ilk 27 yılına damgasını vurmuş ve tarihide Türkiye Cumhuriyeti tarihiyle iç içe geçmiş bir siyasal partidir. Tek Parti dönemi diye adlandırılan bu dönem oldukça sık olarak tartışılmaya başlanmıştır. Bundan dolayı bu dönemde yönetimde söz sahibi olan bir partinin yönetim anlayışına saptamalar yapılmıştır. Genellikle bu saptamalar daha çok bugünün demokrasi anlayışıyla yapılmış, dolayısıyla son derece öznel bakışla oldukça suçlanan bir dönem olmuştur.

Oysa her tarihi olayı, bulunduğu zamanın tarihsel koşullarıyla ve çevresel etkenlerle değerlendirilmediği sürece her zaman yanlış değerlendirme yapılmasına neden olmuş ve yanlış sonuçlara ulaştırmıştır. Ayrıca araştırmacıların ideolojik yapıları da işin içine girdiği zaman daha subjektif sonuçlar alınır.

Güncelliğini her zaman korumuş olan "Tek Parti Yönetimi" ni konu olarak seçtiğim zaman, bu konunun oldukça fazla incelenmiş bir konu olduğunu biliyordum. Ama benim araştırmalarımnda, bu dönemdeki yönetim anlayışının daha çok hangi yönetim tarzına uygun olduğu, devletin kuruluşundaki amaçların ne olduğunu ortaya koyarak, bu amaçlar doğrultusunda neler yapıldığını ortaya koymayı amaçlamıştım. Bu nedenle öncelikle ortaya konulması gereken Cumhuriyet Halk Partisinin siyasi karakteri ve kurulduğu dönemi incelemekle konuya başladım. Özellikle, dönemin özelliklerini ele alırken çevresel etken olarak dünyadaki gelişmeleri, yönetim tiplerini inceledim. Bundan sonraki gelişmeleri de bu çıkış noktasından hareketle ele aldım. Asıl veri olarak Atatürk'ün görüşlerini daima gözönünde tutarak, bu görüşlerle yapılanları karşılaştırdım. Sonuçları buna göre değerlendirdim.

Bu incelemede konuyla ilgili kitapları, makaleleri ve basını taramaya çalıştım. Basın taramasında pek geniş yapamamakla beraber ilginç sonuçlar ortaya çıktı. Ay-

rica bu dönemin incelenmesinde CHP'nin yayınları, Kurultay görüşmeleri, nizamname ve programlarında kullandım. Böylece neden-sonuç bağlanmında Tek-Parti döneminin, yönetim karakterinin açıklamasını yapmaya çalıştım.

Bu çalışmamın sonunda Türkiye'nin çok partili yaşama geçiş sürecinde içte ve dıştaki şartları genel çizgileriyle vermeye çalıştım.

Tezi hazırlamamda görüşleriyle bana yol gösteren ve değerli yardımlarını esirgemeyen tez danışmanım Sayın Prof. Dr. Ünsal YAVUZ'a teşekkür etmeyi bir borç biliyorum.

İÇİNDEKİLER

	<u>sayfa</u>
ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER	iii
GİRİŞ: KAVRAMLAR ÜZERİNE	1
A- SİYASİ PARTİ	1
1- Siyasi Partinin Tanımı?	1
2- Siyasi Partilerin Doğuşu ve Gelişimi.....	3
3- Parti Sistemleri.....	8
B- TEK PARTİ	13
C- DEVRİM VE DEMOKRASİ	22
I. BÖLÜM: CUMHURİYET HALK FIRKASINDAN	
TEK PARTİYE DOĞRU	30
A- CUMHURİYET HALK FIRKASININ KURULMASI	30
1- Genel Olarak Kurulduğu Ortam.....	30
2- Fırkanın Kurulması	32
B- CUMHURİYET HALK FIRKASINA KARŞI	
MUHALEFET: TERAKKİPERVER	
CUMHURİYET FIRKASI	37
C- TAKRİR-İ SÜKUN DÖNEMİ	43
D- CUMHURİYET HALK FIRKASININ İKİNCİ	
BÜYÜK KURULTAYI	49
1- CHF'nın Nizamnamesi.....	54
E- 1923-1930 ARASI GELİŞMELERİN	
GENEL DEĞERLENDİRMESİ	59
II. BÖLÜM: ATATÜRK DÖNEMİ TEK PARTİ:	62
A- 1930'DA TÜRKİYE'DE GENEL DURUM	62

B- ÇOK PARTİLİ REJİM DENEMESİ:	
SERBEST CUMHURİYET FIRKASI.....	65
C- CUMHURİYET HALK PARTİSİNİN	
ÜÇÜNCÜ BÜYÜK KURULTAYI	81
D- PARTİ-DEVLET BİRLEŞMESİ	100
1- Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Dördüncü Büyük Kurultayı.	100
2- Parti-Devlet Birleşmesinin Tamamlanması	107
E- 1937DE HÜKÜMET DEĞİŞİM	114
F- ATATÜRK DÖNEMİ EKONOMİ POLİTİKASI.....	121
G- ATATÜRK'ÜN DEMOKRASİ ANLAYIŞI VE	
DÖNEMİN GENEL OLARAK DEĞERLENDİRİLMESİ	135
III. BÖLÜM: ATATÜRK'ÜN ÖLÜMÜNDEN SONRA	
CUMHURİYET HALK PARTİSİ	145
A- CUMHURİYET HALK PARTİSİNİN	
BİRİNCİ OLAĞANÜSTÜ KURULTAYI.....	147
B- CUMHURİYET HALK PARTİSİNİN	
BEŞİNCİ KURULTAYI.....	159
C- II. DÜNYA SAVAŞINDA	
CUMHURİYET HALK PARTİSİ.....	175
1- Türk Dış Politikası	175
2- İç Politika	184
3- Ekonomi Politikası.....	193
a) Milli Korunma Kanunu	198
b) Varlık Vergisi	204
4- Cumhuriyet Halk Partisinin Altıncı Büyük Kurultayı.....	210
D- SAVAŞIN SONU VE CUMHURİYET HALK PARTİSİ	216
E- ÇOK PARTİLİ YAŞAMA GEÇİŞ NEDENLERİ	223
SONUÇ:	227
KAYNAKÇA:	233

GİRİŞ

KAVRAMLAR

A- SİYASİ PARTİLER

1- Siyasi Partinin Tanımı:

Siyasal partilerin, modern siyasal sistemlerin en önemli unsurlarından biri olduğu konusunda şüphe yoktur. Çağımızda bu kadar önemli bir rol oynayan siyasal partileri nasıl tanımlayacağız? Hemen belirtelim ki siyasal partinin tanımı üzerinde yazarlar arasında görüş birliği yoktur. En önemli ayrılık noktalarını 3 başlık halinde toplayabiliriz; Bunlar: 1- Tek partinin parti sayılıp sayılmayacağı konusundadır. Bazı yazarlara göre; ancak birden çok partinin faaliyet gösterdiği yarışmacı veya plüralist sistemlerde gerçek siyasal partilerin varlığından söz edebiliriz. 2- Örgüt veya yapı sorunundan çıkmaktadır. Siyasal bilimcilerin çoğunluğu, bir siyasal gruplaşmanın parti sayılabilmesi için, az çok sürekli ve istikrarlı nitelikte bir örgüte sahip olması gerektiğini ileri sürmektedir. 3- Siyasal partilerin fonksiyonuyla ilgilidir. Siyasal partilerin, devlet yönetimi makamlarına kendi temsilcilerini getirmek ve böylece devlet politikasını kendi görüşlerine uygun olarak saptayıp yürütmek amacını güden kuruluşlar olduğuna şüphe yoktur. Burada tartışmamız gereken önemli bir sorun, siyasal partilerin, devlet yönetimi makamlarına kendi temsilcilerini hangi yoldan getirecekleridir. Demokraside bunun normal yolunun serbest seçimler olduğu kuşkusuzdur. Ancak serbest seçim şartının mutlak aranması, tek-partileri olduğu gibi, iktidara geçişinde seçim dışı yollardan gelmeye çalışan ihtilalci partileride parti tanımı dışında bırakır.(1)

(1) ÖZBUDUN, Ergun. Siyasi Partiler. A.Ü. Hukuk Fak. Yay. Çağ Matb. 4. Baskı, Ankara, 1983, s. 2-3

Bu tartışmanın ışığı altında siyasi parti; "Muayyen bir siyasi program üzerinde birleşmiş kimselerin, bu programı bilhassa normal seçim yoluyla gerçekleştirmek gayesiyle, kurmuş oldukları, bir cemiyettir."⁽²⁾

Özbudun ise 'siyasi parti'yi şöyle tanımlıyor: "Halkın desteğini sağlamak suretiyle devlet mekanizmasının kontrolünü ele geçirmeye veya sürdürmeye çalışan sürekli ve istikrarlı bir örgüte sahip siyasal topluluklardır"⁽³⁾ Bu tanımın özelliği "halkın desteğini sağlamak suretiyle" ve "sürekli ve istikrarlı bir örgüte sahip" sözlerinden toplanmaktadır.

Fertlerin, siyasette ve devlet içinde etkili olabilmeleri için herşeyden evvel birleşmeleri ve toplu bir hale gelmeleri gerekiyor. İşte siyasi partinin önemide burda beliriyor. Zira siyasi parti, fertlerin tek başlarına tesirsiz kalan devlet idaresi hakkında fikir, düşünce ve kanılarını toplamak, birleştirmek, bilinçlendirmek ve bunları ortak bir inanç ve bilinç şekline sokarak, siyasi bir güçlenme yaratmak suretiyledir ki, onlara devlet yönetimine katılmak, kamu işlerinde söz sahibi olmak olanağını sağlıyor. Siyasi partilerin bu aracılığı ile fertlerden müteşekkil halk yığınlarıyla devlet ve devleti idare edenlerle idare edilen millet arasında ilişki ve diyalog kurmuş oluyor.⁽⁴⁾

Partinin gayesi, devlet iktidarının işleyişi, kullanılışı, amme ve hükümet işlerinin sevk ve idaresi üzerinde tesir icra etmek ve son bir tahlil ile hükümetin yerine geçmek, iktidarı elde etmektir. Partiyi diğer cemiyetlerden ayıran bir vasfı da üyelerinin teşkilatı, kendi mensubu seçmenleri ile seçtiği kimseler (milletvekilleri) üzer-

(2) TUNAYA T. Zafer, Türkiye'de Siyasal Partiler. (1859-1952) Tıpkı Basım-Arba Yayınları. Esra Ofset. İstanbul, 1995, s.3

(3) ÖZBUDUN, A.g.e., s.3

(4) ORAL, Cavit, Demokrasi ve Siyasal Partiler. Kemal Matb. Adana 1975, s.12

rinde tesir ve disiplini, kuvvetinin halktan doğmuş olması ve muhtelif siyasi ihtilaf-
ların halinde en yüksek hakem olarak yine halkın kabul etmesidir.⁽⁵⁾

Ne varki, siyasi partilerin görevi kişiyi yalnız kendi köşesinden alarak onu devlet ve kamu işlerinde aktif bir hale getirmekle bitmiyor. Aynı zamanda kamuoyu dediğimiz kavram yaratıyor. Ona biçim ve yön vererek yetiştirici ve organize edici bir vazifeyide birlikte yerine getiriyorlar. Çünkü kamuoyu dediğimiz kavram kendi kendine meydana gelmez ve gelemez. Kamuoyu ancak belli bir fikir olarak halk kit-
leleri içinde ve üzerinde telkin yapılması ve işlemeyle yaratılabilir.⁽⁶⁾

Bir siyasi partinin kuruluşunda gaye, partinin kuruluşuna esas oluşturan dokt-
rinin normal seçim yoluyla gerçekleştirilmesidir. Doktrinden anlaşılan mana, o siya-
sî partinin gerek millete güdeceğini vaadettiği siyasal, sosyal, hukuksal, ekonomik ve
kültürel tüm prensiplerinin ve gerekse partinin dünya görüşünün öz bir şekilde ifade
edilmesidir.⁽⁷⁾

Aslında bir siyasi partinin kurulabilmesi için önce temel bir fikir ve felsefeye
ihtiyacı vardır. Çünkü kişinin bir partiye üye ve sempatican olabilmesi için o parti-
nin esas fikir ve ideolojisinin nelerden oluştuğunu ve ne ölçüde kendi düşünce, fikir
ve eğilimlerine ve hatta çıkarlarına yakın düştüğünü araştırması kadar doğal bir şey
düşünülemez.

2- Siyasi partilerin doğuşu ve gelişimi:

İnsanların siyasal iktidarı ele geçirmek için gruplaşmaları, bir lider veya lider-
ler takımı etrafında birleşmeleri tarih kadar eski olmakla beraber modern siyasal par-
tilerin doğuşu oldukça yenidir. Tarihte partiler umumiyetle çok geniştir, ekseriyetle

(5) TUNAYA T. Zafer, A.g.e., s.3

(6) ORAL, Cavit, A.g.e., s.13

(7) ÖZBUDUN, Ergun, A.g.e., s.19

gizlidir, teşkilâtlı olsa bile programı nüfuzlu veya efsaneleştirilmiş şahısların istekleriyle karışmaktadır. Çok defa parti, gizli olduğu kadar dini bir cemiyet halinde ortaya çıkmış ve çok kere de iktisadi ve içtimai ayrılışları ifade etmiştir.⁽⁸⁾ Duverger'in de belirttiği gibi, gerçek partiler ortaya çıkmalı yüzyıl bile olmamıştır. Buralarda, fikir akımları, halk klüpleri, felsefi dernekler ve parlamento grupları vardı; fakat gerçek partiler yoktu. 1950'de ise partiler, uygar ulusların çoğunda çalışmakla diğer uluslarda bunları taklide çalışmaktadır.⁽⁹⁾ Öte yandan çağdaş totaliter rejimlerin de uygulandığı görülür.

Yüzyıl gibi kısa sayılabilecek bir süre içinde, dünyanın büyük kesiminde partisz bir sistemden bir parti veya partiler rejimine geçilmiş olmasını nasıl açıklayabiliriz? Diğer bir deyimle, modern siyasal partilerin doğuşunda rol oynayan etkenler nelerdir? Partilerin doğuşunu açıklayan çeşitli görüşleri, La Palombana ve Weiner kurumsal teoriler, modernleşme teorileri ve kriz (yada tarihsel durum) teorileri olarak üç grupta toplanmaktadırlar.⁽¹⁰⁾

Kurumsal teori: Parlamento, seçimler ve partiler.

Kuramsal teoriler arasında özellikle Duvenger'nin görüşlerine değinebiliriz. Duverger'ye göre modern siyasal partilerin doğuşu, XIX. yüzyıl Avrupa'sında kendini gösteren iki önemli gelişmenin sonucudur. Bunlardan ilki, temsili ve sorumlu hükümet ilkesinin yerleşmesi, ikincisi ise oy hakkının genişletilmesidir.⁽¹¹⁾ Gerçekten, hükümetin temsili nitelik taşımadığı ve parlamentoya karşı sorumlu olmadığı mutlak monarşi çağında siyasal partilerin meydana gelmesi beklenemezdi. Siyasal mec-

(8) TUNAYA, Tarık Zafer, A.g.e., s.3

(9) DUVERGER, Maurice, Siyasi Partiler. Bilgi Yayınları, II.Basım. Ankara, 1974 s.15

(10) ÖZBUDUN, Ergun, A.g.e., s.19'dan Lapalambora, J ve M. weiner. "The Origin and Development of Political Porties" s.7-12

(11) ÖZBUDUN, Ergun, A.g.e., s.20'den Duverger, Maurice, A.g.e., s.2-15

lislerin hükümdar karşısındaki fonksiyonları ve bağımsızlıkları genişledikçe, bu meclisin üyeleri, eylemlerinde uyum sağlayabilmek ortak niteliklerine göre gruplaşma gereğini duymuşlardır. Böylece modern partilerin atası diyebileceğimiz "hizipler" (factions) ortaya çıkmıştır... Parlamento hiziplerini siyasal partilere dönüştüren etken, oy hakkının genişletilmesi olmuştur. Seçmen sayısının artması, seçim sürecinin niteliğini değiştirmiş, o zamana kadar egemen olan kişisel etkenlerin rolünü azaltmıştır. Geniş bir seçmen kütlesi içinde seçim kampanyasının yürütülmesi, çok daha ileri derecede örgütlenme zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Giderek bu örgütlerde partinin parlamento grupları arasındaki ilişkiler daha açık ve belirli kurallara bağlanmış, böylece modern siyasal partiler doğmuştur.⁽¹²⁾

Kurumsal teori, siyasal partilerin XIX. yüzyıl Batı ülkelerinde ortaya çıkışlarını doğru olarak yansıtmaktadır. Günümüzde partilerin parlamento çevresi içinde doğmaları istisna parlamento dışında kurulmaları kural haline gelmiş bulunmaktadır.⁽¹³⁾ Seçimlerin ve parlamentoların pek önemsiz bir rol oynadıkları modern otoriter ve totaliter sistemlerde partilerin doğuşu, şüphesiz bu etkenlerle açıklanamaz. Aynı şekilde bağımsızlıklarını yakın zamanda elde etmiş az gelişmiş ülkelerde sömürgeci devlete karşı bağımsızlık savaşı yürüten milliyetçi partilerin pek çoğunda, parlamento dışında ortaya çıkmıştır.⁽¹⁴⁾

Sosyal Modernleşme ve Siyasal Partiler:

Bu görüş, siyasal partilerin doğuşunu sosyal modernleşmenin bir sonucu olarak ele almaktadır. Belli ölçüde bir modernleşme düzeyine ulaşmamış geleneksel toplumlarda, partilerin ortaya çıkmasının beklenemeyeceği söylenebilir. Çeşitli ve

(12) ÖZBUDUN, Ergun, A.g.e., s.20

(13) DUVERGER, Maurice, A.g.e., s.16

(14) ÖZBUDUN, Ergun, A.g.e., s.21

geniş ölçüde birbirine bağlı sosyal değişim süreçlerinin meydana getirdiği karmaşık bir süreç olan sosyal modernleşme, çeşitli yönleriyle, modern siyasal partilerin doğup gelişmesine elverişli bir ortam hazırlar. Bir defa modernleşme sonucunda kültürün laikleşmesi, insanlarda kendi eylemleriyle yaşama koşullarını değiştirebilecekleri inancını yaratır; diğer bir deyimle, bilinçli ve örgütlü siyasal eylemin ön koşulunu gerçekleştirir. Gene modernleşmenin sonucu olarak otarşik köy ekonomisinden para ve pazar ekonomisine geçilmesi, geleneksel toplumdaki birtakım yöresel otorite merkezlerini zayıflatarak, yeni otorite biçimleri doğurur. Modern devletin ekonomik ve sosyal hayata artan ölçüde müdahalesi, sosyal grupları, ya bu müdahaleleri önlemek, ya da bunları kendi çıkarlarına uygun yönlerini yöneltmek amacıyla siyasal planda örgütlenmeye teşvik eder.⁽¹⁵⁾

Kanımızca sosyal modernleşme, siyasal partilerin gelişimini, daha çok siyasal katılma değişkeni aracılığıyla etkilemektedir. Diğer bir deyimle siyasal katılma bu ilişkide bir ara değişken durumundadır. Sosyal modernleşme yukarıda da belirttiğimiz gibi, siyasal katılmanın artmasına yol açmakta, bu artış ise siyasal partilerin gelişimine yansımaktadır. Ancak sosyal modernleşme ile siyasal katılma arasındaki ilişki, genellikle olumlu olmakla beraber, elbette bire bir kesinliğinde değildir. Bir toplumdaki siyasal katılma düzeyi, modernleşmenin yanında daha bir çok etkenlere örneğin toplumun değerler sistemine de bağlıdır. Dolayısıyla, aynı objektif sosyo-ekonomik modernleşme düzeyindeki iki toplumdan birinde, siyasal katılma isteğinin diğerinden daha güçlü olması mümkündür. Bu durumda birinci toplumun, siyasal partilerin doğup gelişmesine diğerlerinden daha elverişli olacağı rahatça söylenebilir. Nitekim XIX. yüzyıl başlarında ekonomik gelişme düzeyi bakımından İngiltere'den geri olan A.B.D.'de modern siyasal partilerin en az 50 yıl önce ortaya çıkmış

(15) ÖZBUDUN, Ergün, A.g.e., s.22

olması, Amerikan toplumunun değer sisteminin, aristokratik İngiltere'ye oranla daha demokratik, daha eşitlikçi ve katılımcı bir nitelik taşımasıyla açıklanabilir.⁽¹⁶⁾

Kriz teorileri: Siyasal gelişme teorilerinde sık sık rastlanan kavramlardan biride "kriz" kavramıdır. Bu kavramla, siyasal sistemlerin geleneksel biçimlerden modern biçimlere geçerken, genellikle karşılaştıkları ve sistemin işleyiş yeteneklerini ciddi olarak zorlayan birtakım tarihsel durumlar kastedilir. Aynı anlayışa göre, siyasal elitlerin bu kriz karşısında takındıkları tutum, sistemin gelecekteki gelişimini yakından etkiler... Partiler yönünden bizi en yakından ilgilendiren krizler, meşruluk, bütünleşme ve katılma krizleridir.⁽¹⁷⁾

Meşruluk krizi, toplumun kim tarafından ve nasıl yönetileceği konusunda sosyal oйдаşmanın (consensus) bozulmasını ifade eder. Tarihsel bakımdan en önemli meşruluk krizi, monarşik egemenlik yerine halk egemenliği kavramının geçişi olgusu etrafında döner. Daha yakın zamanlarda kendini gösteren bir başka meşruluk krizide sömürge durumundaki bazı az gelişmiş toplumlarda milliyetçi güçlerin, sömürge yönetiminin meşruluğuna karşı çıkmalarıdır. Her iki çeşit meşruluk krizinin siyasal partilerin doğuşuna yol açması mümkündür. Ancak batı ülkelerinde monarşik egemenlik meşruluğunu nisbeten erken bir dönemde kaybettiği için, bu kriz sırasında ortaya çıkan ve hükümdara karşı parlamentonun yetkilerinin genişletilmesini savunan siyasal gruplar, genellikle siyasal parti niteliğini alamamışlar ve yukarıda tanımladığımız anlamda birer parlamento içi-hizip olarak kalmışlardır.⁽¹⁸⁾

Bütünleşme krizi, çeşitli dil, din ve ırk gruplarından ulusal bir devlet yaratma çabasının karşılaştığı güçlükleri anlatır. Çoğu zaman bu çeşit azınlık grupları, ege-

(16) ÖZBUDUN, Ergun, A.g.e., s.22-23-24

(17) A.g.e., s.24

(18) A.g.e., s.25

men kültürün ulusal birliği sağlama ve merkezi otoriteyi güçlendirme çabalarına türlü yollardan karşı koyarlar. Bu yollardan biride, söz konusu azınlık gruplarının, kültürel özelliklerini korumak amacıyla partiler kurmalarıdır. Özellikle dil, din veya ırk bakımından türdeş (homojen) olmayan toplumlarda bu çeşit partilere daha çok rastlanması doğaldır.⁽¹⁹⁾

Böylece, meşruluk ve bütünleşme krizleriyle siyasal partilerin doğuşu arasında bir ilişkinin bulunduğu görülmektedir. Meşruluk ve bütünleşme krizleri, ancak toplumda asgari ölçüde de olsa bir katılma potansiyeli bulunduğu takdirde siyasal partilerin doğuşuna yol açmaktadır. Siyasal partilerle siyasal katılma arasındaki ilişkinin tek yönlü değil, iki yönlü olduğu söylenebilir. Bu anlamda, yeni siyasal partilerin kurulması artan siyasal katılmanın sonucu olabileceği gibi bu olgunun kendisinde katılma düzeyinin daha yükselmesine etken olabilir.⁽²⁰⁾

3- Parti Sistemleri:

Çağdaş siyasal bilimciler tarafından en çok kullanılan ve özellikle Duverger tarafından savunulan bir sınıflandırma partileri sayısını esas almaktadır. Bu görüşe göre, parti sistemleri, sistemdeki partilerin sayısı bakımından, tek-parti, iki-parti ve çok parti sistemleri olmak üzere üçe ayrılabilir. Ancak bu üçlü ayırım, diğer bazı yazarlar tarafından eleştirilmekte, özellikle tek-parti ve çokparti sistemlerinin fazla geniş kategoriler oldukları ve birbirine benzemez tipleri içine aldıkları ileri sürülmektedir. Bunun yanında, sayısal kriterin parti sistemlerini birbirinden ayırmakta yeterli olmadığını savunan görüşlerde vardır.⁽²¹⁾

(19) ÖZBUDUN, Ergun, A.g.e., s.25

(20) A.g.e., s.27

(21) A.g.e., s.111

a- Tek Parti: İleride ayrı bir bölüm olarak işlenecektir.

b- İki-Parti Sistemi: Bu sistemin görüldüğü ülkelerde her zaman parti sayısının sadece iki olması biçiminde anlaşılmalıdır. İki etken partinin yanısıra, bazı küçük partilerin varlığı sistemin iki partililiğini yitirmesine yolaçmaz. Bu sistemin başlıca özellikleri şöyle özetlenebilir: Ülkede varolan partiler içinde yalnızca iki parti, parlamentoda çoğunluk için rekabet edebilecek durumdadır; bu iki partiden hiç değilse biri tek başına hükümeti oluşturabilecek bir çoğunluğu elde eder; iktidarın bu iki parti arasında el değiştirmesine sık rastlanır.⁽²²⁾ Herkesin tereddütsüzce iki partili olarak nitelendirdiği ülkelerde bile aslında iki büyük partinin dışında bir çok küçük partilerde mevcuttur.

Genellikle iki-parti sistemine Anglo-Saksonlara özgü bir olay gözüyle bakılmaktadır. Bu yaklaşık olarak doğrudur.⁽²³⁾ Sayım kuralları uygulandığı zaman günümüzün demokratik ülkeleri arasında ancak altısının (A.B.D., İngiltere, Avustralya, Yeni Zelanda, Kanada ve Avusturya) iki parti kategorisine sokulabileceği sonucuna varılır. Ülkemizde de 1950-1960 yılları arasında iki-partili sistemi mevcut olmuştur.⁽²⁴⁾

İki-parti sisteminin fonksiyonel nitelikleri, özellikle iktidarın iki parti arasında nisbeten kısa aralıklarla el değiştirmesi mekanizması, bazı önemli siyasal sonuçlar doğurur. Bu sistemin işleyişi, partileri, ılımlı, gerçekçi ve sorumlu olmaya iter. Böyle bir sistemle seçimlerin kazanılması büyük ölçüde, her iki partiye kuvvetle bağlı olmayan ve siyasal yönelimleri bakımından merkezde yer alan bağımsız seçmenlerin oylarını alabilmeye bağlıdır.⁽²⁵⁾

(22) ÇAM, Esat, Siyaset Bilimine Giriş, İst. Üniv. Yayınları. Güray matbaacılık. İstanbul, 1981, s.291.

(23) DUVERGER, Maurice, A.g.e., s.279

(24) ÖZBUDUN, Ergün, A.g.e., s.129

(25) A.g.e., s.131

İki parti sisteminin sağlıklı biçimde işleyebilmesi için: kısa aralıklarla iktidara geçen, çoğunluğa yönelmiş iki partinin varlığı şarttır. Böyle bir sistem ancak siyasal bölünmelerin derin olmadığı, seçmenlerin büyük çoğunluğunun asgari bir program onaylayabildikleri toplumlarda görülebilir.⁽²⁶⁾ Ayrıca, bir ülkenin tarihsel gelişimindeki ikilemlerin zıt gruplar oluşturmayıp iki ana eğilimde kümelenebilmeleri iki-parti sisteminin varlığını kolaylaştırmaktadır. İngiliz çift parti sistemi böyle bir tarihsel süreç sonucu homogen türden iki ana partinin iktidara rakip olduğu bir yapıya sahiptir.⁽²⁷⁾

İki-parti sistemini doğuran kaynakları ancak her ülkeye özgü çözümlenmelerle belirtilebilir. Bu ulusal etkenler şüphesiz çok önemlidir; ancak çoğu zaman yapıldığı gibi, bunlara ağırlık vererek, teknik karakterdeki genel bir etkenin yani seçim sisteminde etkisini küçümsemek gerekir. Bu etkiyi, aşağıdaki formülle şemalaştırabiliriz: Tek turlu çoğunluk usulü, iki-parti sistemini teşvik eder... Tek-turlu çoğunluk usulüyle birlikte işleyen bir üç-parti sisteminde seçmenlerin oylarını üçüncü partiye vermeye devam ettirdikleri takdirde, bu oyların israf edilmiş olacağını kısa zamanda farkedebilirler. Böylece, en amansız düşmanlarının kazanmasına engel olabilmek için, elbette oylarını "ehven-i şer" olana vermeye yönelirler. İşte bu psikolojik etkendir. Ayrıca tek-turlu çoğunluk usulü, yerleşik bir iki-parti sistemini, eski partilerin bölünmelerine ve yeni partilerin doğuşuna karşı koruyabilecek nitelikte görünmektedir. Aynı şekilde çoğunluk sistemi, üçüncü bir partinin ortaya çıkışıyla bozulmuş olan bir iki-parti sistemini de yeniden kurabilecek etkiye sahip görünmektedir.⁽²⁸⁾

(26) ÇAM, Esat, A.g.e., s.292

(27) A.g.e., s.292

(28) DUVERGER, Maurice, A.g.e., s.300-301-302.

c) Çok-Parti Sistemi: Çok-parti sisteminin tipolojisini yapmak güçtür: Üç-partiden sonsuza kadar, sayısız çeşitler düşünülebileceği gibi, her çeşidin kendi içinde de sayısız şekil ve nüanslara rastlanabilir.⁽²⁹⁾

Ferdiyetçiliğin kuvvetli olduğu memleketlerde parti sayısı artar. Halkın muhtelif etnik gruplardan meydana gelmiş olması, muhtelif dinlerin mevcudiyeti bu hususta rol oynar.⁽³⁰⁾

Çok partili sistemini çeşitli sebepler doğurabilir. Yani ikiden fazla siyasi partinin vücudu değişik sebeplere bağlıdır: a) Devletin hukuk nizamı b) Seçim sistemi c) Bu iki sebep dışı etkenler Demokartik Devlet hukuk nizamıyla partilerin oluşmasını mümkün kılabilir. Ayrıca seçimlerinde, siyasi partiler üzerinde etkili buldukları bugün bütün açıklığıyla delillendirilmiş bir niteliktedir. Özellikle bir defada tamamlanan (tek turlu) çoğunluk esasına dayanan seçim sistemi Batı demokrasilerinde iki-parti sistemine, nisbi temsil sistemide çok ve disiplinli parti sistemine vücut vermektedir. Fakat gerçek olan taraf memleketteki parti sayısının bu memlekette demokrasi-nin mevcudiyeti ve işlemesi bakımından önemli bir etki yaptığıdır. Çok parti sistemi ikiden çok siyasi partinin, birer siyasi kuvvet halinde, iktidar kaynaklarını halktan alarak çarpışması, Mecliste temsil ettirilmesidir.⁽³¹⁾

Duverger'e göre de az çok tabii bir karakter arzeden iki parti sistemi içinde hizipler teşekkül etmesi çok partili sistemi meydana getiren sebeplerden biridir. Örneğin Fransa'da Radikal partinin yavaş yavaş oluşumu cumhuriyetçileri bölmüş, böylece 19. yüzyıl sonunda üç temel eğilim ortaya çıkmıştır: Muhafazakârlar, İlimli Cumhuriyetçiler (oportünistler) ve Radikaller. 1920'ye doğru Avrupa'nın hemen her

(29) DUVERGER, Maurice, A.g.e., s.303

(30) PAYASLIOĞLU, Arif, Siyasi Partiler, A.Ü. Siyasal Big. Fak. Yay. İstiklâl Matbaacılık. Ankara, 1952, s.57

(31) TUNAYA, Tarık Zafer, A.g.e., s.35

tarafında Komünistler (devrimciler) ile Sosyalistlerin (reformcular) ayrılmaları, partilerin sayısını çoğaltmıştır.⁽³²⁾

Bununla birlikte, "üst üste gelme" olayı, bölünmeden daha yaygın gibi görünmektedir. Bu birçok dualist çatışma kategorilerinin birbirleriyle çakışmaması anlamına gelir; bunların karşılıklı kesişmelerinden çok partili bölünme doğar.⁽³³⁾

Çağımızın siyasi partileri iç yapılarına göre karakterize edilmekte ve ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan birincisi kadro veya komite partileri ikincisi de kütle partileridir.⁽³⁴⁾

Kadro Partileri: Seçimden seçime harekete geçerek çaba gösteren ve seçimlerde tanınmış nüfuslu, ünlü kişilerden ve onların maddi ve manevi güç ve yardımlarından yararlanan üye sayısını artırmaya lüzum görmeyen parti tipleridir. Bu partiler geçen yüzyılda Avrupa'nın liberal memleketlerinde görülen disiplinsiz parti tipleridir. Zamanımızda bu tipler önemlerini hayli kaybetmişler, yerlerini kütle partilerine bırakmışlardır.

Kütle Partileri: Üye kaydına ve üye sayısını arttırmaya önem veren, defter tutan, seçim zamanları dışında bile çaba ve faaliyet içinde olan, esaslı yaygın ve geniş bir örgüte dayanan ve teşkilâtlarını fikriyatları, siyasî felsefeleriyle sürekli hareket halinde bulunduran ve programı etrafında her sınıf ve meslekten insan toplayan partilerdir.

Yine, iç yapıya göre disiplinli veya katı, serbest veya yumuşak parti tipleri olarak bir başka yönlü çeşitlendirmeyede gidilebilir. Disiplinli partide merkezi otorite hakimdir. Teşkilât merkezden yönetilir. Oysa serbest partide belli bir yumuşaklık sözkonusudur. Partili ve parlamento üyesi istediği gibi ve bağımsız hareket eder.⁽³⁵⁾

(32) DUVERGER, M., A.g.e., s.305

(33) A.g.e., s.306

(34) ORAL, Cavit, A.g.e., s.25

(35) A.g.e., s.25

B- TEK PARTİ:

Tek parti, ilk bakışta açık bir kavram gibi görünmekle beraber, aslında bu sistemleri, bir yandan çok-partili sistemlerinden, öte yandanda partisiz sistemlerden ayırmak her zaman kolay değildir. Gerçekten, bazı ülkelerde tek partinin varlığına rağmen, gerçekte partisiz bir sistemden söz etmek daha doğru olacağı gibi, bazı ülkelerde de birden çok partinin varlığına rağmen, gerçekte bir tek-parti sisteminin yürürlükte olduğundan şüphe edilemez.⁽³⁶⁾

Daha öncede sözettiğimiz gibi, yazarlar arasında tek-partinin parti sayılıp sayılmayacağı konusunda önemli görüş ayrılıkları vardır. Bazı yazarlara göre, ancak birden çok partinin faaliyet gösterdiği yarışmacı ve plüralist sistemlerde gerçek siyasal partilerin varlığından sözedilebilir. Örneğin Neuman'ın "bir tek parti sistemi, terimlerde çelişki demektir. Ancak hiç değilse bir tane daha yarışmacı grubun varlığı, bir siyasal partiyi gerçek parti haline getirir" demektedir.⁽³⁷⁾ Sartori'ye görede şematik ve fonksiyonel gerekçelerle tek-partinin parti sayılamayacağıdır. Sartori "parti" kelimesi, "bölüm", "parça" (port) kavramını anlattığını, bir bütünün çeşitli parçalardan meydana geldiğini, "eğer bütün tek bir parçadan ibaretse, artık parçadan söz etmeye imkan yoktur" diyor.⁽³⁸⁾ Fonksiyonel yönden de, yarışmacı partilerin amacı, kamuoyunu ifade etmek, tek partinin amacı ise kamuoyunun serbest ifadesini bastırmaktır. Buna karşılık bazı yazarlar, yarışmacı partilerle tek-partinin gördükleri fonksiyonlar arasındaki benzerliklere işaret etmekte ve bu iki parti tipinin tamamen ayrı olgular olarak ele alınmasının doğru olmayacağını ileri sürmektedirler. Tek-partinin, yönetilenlerin dileklerini hiç bir şekilde ifade etmediği, salt bir baskı aracı ol-

(36) ÖZBUDUN, Ergun, A.g.e., s.111

(37) A.g.e., s.2'de Neumann, sigmund (1956) "taword a Comparative Study of Political Parties" s. 395-421

(38) A.g.e., s.21'de Sartori, Giovanni, "A Fromework for a Typology of Parties and Party systems" s.2-6

duğu görüşü mübalağalıdır. Bu bakımdan bizde yarışmacı partilerle aralarındaki farkları akıldan çıkarmamak şartıyla, tek partinin parti kavramı içinde düşünülmesinin daha yerinde olacağı kanısındayız.⁽³⁹⁾

Tek parti, genellikle, yirminci yüzyılın büyük siyasal yeniliği olarak kabul edilir. Genel olarak tek partili rejim, diktatörlük ve totaliterliğe bağlanarak tanımlanır. Bu biçim açıklamalarda doğruluk varsada yeterlik yoktur. Tek parti rejimi, bir devlet sınırları içinde başka partilerin kurulmasını ideolojik nedenlerle kabul etmeyen rejimin adı sayılabilirse de tek partinin varolduğu her yerde, mutlaka ve aynı karakterde, aynı şartların ürünü bir dikta rejiminin hakim olduğu söylenemez. Hukukî tek parti rejimi yanında, fiili, temelli tek parti rejiminin geçici olanları da vardır.⁽⁴⁰⁾

Tek partilerle, demokratik rejim içerisindeki partiler arasında temel yapı farkı yoktur. Plüralist rejimlerde totaliter partiler olduğu gibi, totaliter olmayan tek partilerde vardır.

Tek partili rejim otoriter bir rejim yaratır, ondan öncedir. Ya da böyle bir rejim içinde doğar. Şu halde tek partinin doğum ve çalışma şartları otoriter rejimlerce sağlanır otoriter rejimlerse, sosyal sarsıntuların dile getirilişidir. Derin, geniş devamlı krizler ve yapı değişimleri, bağımsızlıktan kurtuluş, sömürgecilikle savaş gibi olaylar hızlı ve şiddetli hareketleri, otoriter rejimleri ortaya çıkarır. Gelişmiş olsun, az gelişmiş olsun bütün ülkelerde bu gibi olaylara rastlanır. Tek parti kollektif bir bunaltıdan kurtuluşun ve savaşın güçlü aracı olarak çoğu zaman çeşitli fikirde insanları çatısı altında toplayan "kutsal" nitelik tanınan bir teşekkül olarak vücut bulur. Rejim ve ideoloji farkları hatta geçicilik-temellilik nitelikleri bir tarafa, tek parti-

(39) ÖZBUDUN, A.g.e., s.2

(40) TUNAYA, T. Zafer, Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku Ders Notları, Sulhi Gonan Matb. İst. 1966, s.204

lerde davranış birliği ve benzerliği vardır. Tümüde diktacıdır. Muhalefeti susturanları kuvvet yanlısıdır. Aralarındaki farkları doğuş nedenlerinden ve ideolojilerinde aramak gerekir.⁽⁴¹⁾

Tek Partinin Genel Nitelikleri: Tek parti bakımından, pratik teoriden önce gelmiştir. Hatta arkadan hiçbir teorinin gelmemiş olduğu durumlarda vardır. Bazı devletler, örneğin, Türkiye ve Portekiz, tek-parti sistemini iktidar teorilerine sokmaksızın uygulamaya koymuşlardır. Sovyet Rusya'da bile Komünist partisi tekelinin hukukça kutsallaştırılması ancak 1936 yılında olmuştur... Tek partinin, sınıf farklarının ortadan kaldırılmasıyla meşrulaştırılması, ancak daha sonraları söz konusu olmuştur. Kısacası, tek parti teorisi, İtalya'da ve Almanya'da yaratılmıştır. Bu ülkelerden herbirinde, kendi tek partisine özgü bir teori (İtalya'da Faşist parti teorisi, Almanya'da Nasyonel sosyalist parti teorisi) meydana getirmiştir.⁽⁴²⁾

Tek partinin amacı, yeni elitler meydana getirmek, yeni bir yönetici sınıf yaratmak, ülkeyi örgütlendirebilecek yetenekte siyasal liderleri biraraya getirmek ve yetiştirmektir. Çünkü kütleler kendilerini yönetemezler. Parti seçkinleri eğitir. Yeni yönetici sınıfı, bireyciliğin hüküm sürdüğu eski yönetici sınıftan farklı olarak örgütlenmiş niteliktedir. Partinin kendisinde devletin bütün organlarını yönetmekten çok organın dinamizmini sağlamak ve sadakatini kontrol etmekle görevlidir.⁽⁴³⁾

Öte yandan parti, hükümetle ülke arasında dolaysız ve sürekli bir bağ kurar... Bütün ülkeye, bütün halk tabakalarına, bütün sosyal çevreye dağılmış binlerce hücre ve ocağıyla halk ile arasındaki iletişimi sağlar. Partinin etkinliği, bu iletişimin iki yönlü olmasıyla sağlanır.⁽⁴⁴⁾

(41) TUNAYA, T. Z. Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku. s.205

(42) DUVERGER, M. Siyasi Partiler s.336-337

(43) A.g.e. s.337

(44) A.g.e. s.338

Tek partinin başka bir meşruluk kaynağını Manoiesco, çağdaş otoriter devletin, siyasal tarafsızlık ilkesini terketmesinden çıkarmaktadır. Tarafsız devletin yerini "ideallere sahip" devlet bir inancı bir ahlâkî ya da etik sistemi, cisimlendirme ettiren devlet almıştır. Bununla birlikte bazı tek partiler, "ideallere sahip" olduklarını ileri sürmeyen tarafsız devletlerde (örneğin Türkiye'de) doğmuşlardır.⁽⁴⁵⁾

a) Muhalefet partilerin varlığı ve fonksiyonları bakımından tek parti sistemleri:

Tek parti sistemleri hakkında en doyurucu çözümlenmeleri ortaya koymuş olan Sartori⁽⁴⁶⁾ bu sistemleri, hakim parti, hegemonyacı parti ve gerçek tek-parti olmak üzere üç kategoriye ayırmaktadır. Hakim parti sisteminde hakim partinin meşru ve bağımsız rakipleri olarak onunla mücadele edebilen küçük muhalefet partileri mevcuttur. Dolayısıyla bu sistem, özü bakımından, iktidarın el değiştirmesi olayının fiiliyatta olmadığı bir plüralist sistemdir. Sistemin ayrı özelliği, hakim partinin, seçme kütlesi içindeki büyük gücü nedeniyle, uzun bir süre parlamentoda çoğunluğu kazanabilmesidir. Örneğin, A.B.D.'nin birçok güney federe devletlerinde Demokrat partisi, Hindistan'da Kongre partisi... gibi.

Hegemonyacı parti sisteminde, iktidar mücadelesi, ne biçimsel ne de gerçek anlamda mevcuttur. Hegemonyacı parti dışındaki partilerin varlığına uydu partiler olarak müsaade edilir. Burada iktidarın el değiştirmesi olayı sadece fiilen gerçekleşmemekle kalmaz; bunun teorik bir ihtimal olarak bile düşünülmesi imkânsızdır. Başlıca örnek Polonya'da Birleşik İşçi Partisidir.

(45) DUVERGER, M. Siyasi Partiler s. 343-344

(46) ÖZBUDUN, Ergun, Siyasi Partiler, s.14'de. Sartori (1970) "The Typdogy of party systems-proposals for imprevement" s.322-352

Hakim-parti ve hegemonyacı parti sistemlerinin yanında, birden çok partinin ne hukuken ne de fiilen mevcut olduğu gerçek tek parti sistemleri görülür. Sartori bu Kategori içinde de, ideolojinin yoğunluğuna, dolayısıyla baskının şiddetine göre tali bir ayırım yapmakta ve tek partinin, totaliter, otoriter ve pragmatik olmak üzere üç tipini ayırdetmektedir. İdeolojinin en yoğun olduğu totaliter tek-parti sistemleri, devletin toplum üzerindeki baskısının en şiddetli, toplum kaynaklarını seferber edebilme yeteneğinin de en yüksek olduğu sistemdir. Pragmatik tek partiler ise gerek ideolojik unsurun gerek mobilizasyon yeteneğinin zayıf olduğu sistemlerdir. Otoriter tek partiler ise bu iki tip arasında yer almaktadır.(47)

b- İdeolojik bakımdan tek parti tipleri: Clement H. Moore tek parti sisteminin alt tiplerinin ayırdeğilmesinde ideolojik değışkene ağırlık tanımaktadır. toplumdaki fonksiyonları bakımındanda, ideolojileri "araçsal" ve "anlatımsal" ideolojiler olarak ikiye ayırabiliriz. Araçsal ideoloji, taraftarlarına, pratik eylem alanında yol gösteren, rehberlik eden ideolojidir. Pratik eylem dünyasıyla yakın bir ilişki içinde bulunmayan anlatımsal ideoloji ise daha çok bir efsane bir "myth" niteliği taşır. Kliyastik rejimlerin anlatımsal ideolojileri, rasyonel eleştirinin yıkıcı etkilerine karşı bağışık olduğundan bu rejimler, pratik eylem alanında oldukça esnek ve pragmatik siyasetler izleyebilirler. Fakat ideoloji, pratik anlamda rejime yön göstermediği için toplumdaki bellibaşlı çıkar gruplarını çevresinde tutamaz. Başlıca örnekleri Stalin Rusya'sı Mao Çin'i ve Hitler Almanya'sı olan totaliter sistemlerde ideoloji arasal nitelikte yani eyleme yönelik olduğundan, ideoloji ile sosyal gerçeklik arasındaki uçurum kısa zamanda ortaya çıkar. Rejim, bu çelişmeyi gözden uzak tutmak için, geniş çapta teröre ve temizliklere başvurmak zorunda kalır. Terör totaliter çapta ideolojiyi

(47) ÖZBUDUN, Ergun, Siyasi partiler. s.115-116

uzun bir süre ayakta tutabilirse, sonunda ideolojinin aşınması, rutinleşmesi yerleşik tek parti rejiminin ortaya çıkması kaçınılmazdır.⁽⁴⁸⁾

Tek parti sisteminin kısmi bir sosyal değişimi öngören araçsal bir ideoloji ile meşrulaştırılması halinde "vesayetçi" bir sistem ortaya çıkar. Vesayetçi rejimlere, Atatürk Türkiye'si, Yugoslavya, Tunus gibi örnekler gösterilebilir. Vesayetçi rejimler için istikrarsızlık tehlikesi, rejimin kısmi sosyal değişim amaçlarının gerçekleştirilmesiyle ortaya çıkar.⁽⁴⁹⁾

Yönetsel tek-parti, sınırlı ve anlatımsal bir ideolojiye sahiptir. Bu rejimlerin mahiyeti ve evrimi kliyastik rejimlerinkine benzer:

Tek Parti İdeolojileri ⁽⁵⁰⁾		
Amaçlar		
Fonksiyonlar	Toptan Değişme	Kısmi Değişme
— Araçsal	— Totaliter	— Vesayetçi
— Anlatımsal	— Kliyastik	— Yönetsel

Doğuş ve ideoloji farkları bunları ne kadar ayırsada, bu partiler arasında birlik ve benzerliklerden söz edilebilir. Şöyleki:⁽⁵¹⁾

— Tek parti, toplum üzerinde belli bir ideoloji ve dünya görüşü tekeline sahiptir. Kişileri, özel hayatlarını kontrol altında tutarak, bu görüş içinde yaşamaya, hareket etmeye, düşünmeye zorlar.

(48) ÖZBUDUN, Ergun, Siyasi Partiler s.115-116'dan MOORE, C.H. "The Single Party as Source of Legitimacy" s.48-72

(49) ÖZBUDUN, Ergun, Siyasi Partiler, s.117

(50) ÖZBUDUN, Ergun, Siyasi Partiler, s.117

(51) TUNAYA, T. Z. Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku, s.207-208

— Tek parti, diktatörlüktür. Bu tutumu otoriterlikle, totaliterlik arasında rakse-
der. Tek parti muhalefet diye birşey kabul etmez. Tekdir. Kendi içinde muhalefetede
yer vermez. Şiddetli temizlik hareketine devre devre başvurur.

— Tek parti bir bakıma Devlettir, bir bakımda bütün toplumu kapsayan bir te-
şekküldür.

— Tek parti, bir savaş aracıdır. Belli bir ideolojinin emrinde onu yaymak için
kurulmuştur. Hürriyete değil, disipline, kuvvete ve tekniğe dayanır. İdeolojisini sür-
dürecekle ve hakim kılacak kadroyu yetiştirmeyi ilk görevi sayar.

— Tek parti, krizler içindeki bunalımların önüne geçmek, dağılmaları toplama,
milleti siyasi bakımdan birleştirmek ister.

— Tek parti, anayasa organıdır ve devlet organlarının hareketliliğini sağlamak
amacını güder. Bütün devlet mekanizmasını kontrol etme yetkisine sahiptir. Bu ba-
kımdan tek partili rejimlerin anayasa düzenleri bir ikilik üzerine kuruludur. Gerçek
iktidar tek partidedir.

Vesayet Partisi: Bu adlandırma Duverger'in hakim parti adını verdiği, Tuna-
ya'nın ise bu ismi verdiği bir tek parti tipidir.

Bazı tek parti rejimlerinin totaliter olmadıklarını daha önce söylemiştik. O ka-
dar ki bazı tek parti rejimleri, geçici olduklarını ve demokratik ve medeni bir düzene
varmak için köprü olduklarını ilan etmişlerdir. Geri kalmış memleketlerde bu duru-
ma daima rastlanmıştır. Böyle bir tek partide bir çeşit vesayet rejimidir. Memlekette
başka partiler olsa bile, kendisi hepsinden güçlüdür ve onları bir yöne sevk edici ön-
der durumundadır. Yine bu sistemlerde başka partiler ve belli hürriyetler Anayasada
kurulmalarına ve kullanmalarına bir hukukî olmayan, fiili tek parti rejimi vücut bul-

maktadır. Bu rejimede hakim bir vesayet partisi önderlik eder. Bu partinin tek partilerde gördüğümüz, niteliklerin bir çoğuna sahip olduğu bir gerçektir. Ne varki totaliter olmamakta, olamamaktadır. Ve demokratik bir sistemin hazırlayıcı olduğu için, kendi sonunu kendisi hazırlamaktadır. Çin'de Kuomin Partisi, Türkiye'de CHP bu niteliklere sahip olmuşlardır. Çok parti ile tek parti rejimleri arası bir sistem adı olarak da kullanılır.⁽⁵²⁾

Tek partiden çok partiye geçiş ender rastlanan bir olaydır. Bu şiddet yoluyla demokrasiyi geri getirme amacıyla yapılan bir hareket sonunda gerçekleştirilebilir. Fakat asıl mesele, geçici bir tek parti rejiminin bu yolu hazırlamasıdır. En başarılı örneği ise Türkiye'de 1950'de verilmiştir. 27 yıllık iktidarı CHP serbest seçimler yoluyla DP'ye vermiştir.⁽⁵³⁾

Son olarak Tek parti rejimi ile ilgili olarak demokrasinin olup olmayacağı konusunda Duverger'in görüşlerine bakalım; "İlk bakışta tek parti ve demokrasi terimlerini yanyana getirmek birçoklarını kutsallığa saygısızlık gibi gelecektir. Problem, büyük bireşlendirmenin gerçeğe uyup uymadığıdır."

Tek partinin komünizm ve faşizmden başka tipinin mümkün olmadığı hakkındaki yaygın kanaat problemi büyük ölçüde karıştırmıştır, böyle bir kanaat gerçeğe uygun değildir. Bu Portekiz'in siyasal rejimine uygun düşmez; 1923'ten 1950'ye kadar Türkiye'de cari bulunan rejime daha az uyar. CHP'nin başta gelen özelliği, demokratik ideolojisindedir. Bu ideoloji, hiç bir zaman, faşist yada Komünist kardeşleri gibi, bir tarikat ya da Kilise niteliği taşımamış, üyelerine bir iman ya da mistik empoze etmemiştir. Kemalist devrimin özü pragmatiktir. Ödevi Orta-Doğu uluslarının modernleşmesini önleyen, başlıca engelle yani islamiyete karşı mücadele ederek

(52) TUNAYA, T. Z. Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku, s.208-209

(53) A.g.e. s.211

Türkiye'yi batılılaştırmak olmuştur. Partinin yönetici kadrolarının anti-klerikal ve akılcı tutumu onları açıkça 19. yüzyıl liberalizmine yaklaştırmıştır. Milliyetçilikleri bile 1848'de Avrupa'yı çalkalandıran milliyetçilikten farklı değildi... Faşist rejimlerde hergün rastlanan otarite savunusu yerini Kemalist Türkiye'de demokrasi almıştır. Buda "halkçı" ya da sosyal diye nitelendirilen "yeni" bir demokrasi değil, geleneksel siyasal demokrasidir. Parti, yöneticilik hakkını, siyasal elit ya da "işçi sınıfın öncüsü olma niteliğinden değil, seçimlerde kazandığı çoğunluktan almıştır. Seçime sadece bir adayın katılması dolayısıyla bu çoğunluğun garantilenmiş olması, işin başka bir yönüdür. Bu durum bile, bir ideal olarak değil, geçici ve esef verici bir zorunluluk olarak gösterilmiştir.

Öte yandan Türk tek partisinin yapısında totaliter bir taraf yoktu. Bu yapı ne hücrelere ve milislere hatta gerçek anlamda ocaklara dayanıyordu, partiyi, yöneticilerin üyelerden daha büyük önem taşıdığı komite partisi olarak dahi kabul edebiliriz.

Şu halde, bir tek partinin bir çeşit siyasal demokrasiyle bağdaşabileceği mümkündür. 1946 öncesi Türkiye bu aşamaya erişmiş değildi. Kemalist rejim, Faşist olmamakla beraber demokratikde sayılmazdı. Eğer demokrasi ile tek parti sistemi arasında bir düşümdeşlikten söz edilecekse, bu statik düzeyden çok, dinamik düzeyde mevcuttur. Nasıl ki, plüralist sistemde faaliyet gösteren totaliter partiler hakkında gücül (virtual) tek parti deyimi, kullanabiliyorsak, aynı şekilde bazı tek parti hakkında da gücül plüralizmden söz etmek mümkün görünmektedir. Dolayısıyla bu partileri, demokrasi yolunun bir aşaması olarak kabul edilebilirler... Tek partinin geçici niteliğini açıkça ilan eden ve onu plüralizm yolunda zorunlu bir aşamadan ibaret sayan bir rejim, potansiyel bir demokrasi olarak kabul edilebilir.⁽⁵⁴⁾

(54) DUVERGER, Maurice, Siyasi Partiler, s.358-363

C- DEVRİM ve DEMOKRASİ:

Bu kavramlara ilk bakışta birbirine ne kadar zıt kavramlardır. Yanyana gelmeleri mümkün değildir. Bu kavramları ayrı ayrı tanımlayarak sonuçta aralarında bağlantı olup olmayacağını ortaya koymak için bu başlığı kullandım.

Öncelikle "devrim" nedir? Onun tarifini yapalım:

Devrim: Köklü tedbirlerle kısa bir sürede meydana gelen önemli değişiklik, büyük yenilik inkılap: Ayaklanma sonucu iktidarı ele geçiren kimselerin zor kullanarak toplumda ani ve derin, siyasi, iktisadi ve sosyal değişiklikler yapması sonucu ortaya çıkan tarihi olayların tümü, ihtilal: Fransız devrimi ya da ihtilâli, Rus devrimi, Türk devrimi. Fakat bütün devrimlerin nitelikleri birbirinden farklıdır.

Bir sosyal bünyeden, geri, eğri, fena eski haksız ve zararlı ne varsa bunları birden yerinden söküüp, onların yerine ileriye doğruyu, iyiyi yeniyi ve faydalıyı koymaktır. Fakat koymak yeterli değildir. Onları öylece koyduktan sonra büyük bir sıcaklıkla davaya yapışıp sökülen şeylerin geri dönmemesini, konan şeylerin yaşamasını, yerleşmesini temin edecek bir sistem kurmak işletmekte inkılâbın değişmez şartıdır. (55)

Bir devrim, acil politik ve sosyal sorunları çözmekte yetersiz kalan daha önceki politik kurumların tamamını, ya da bir kısmını kaldırır. Bu hızlı gelişmelerin olduğu bir zamandır. Zümre ve sınıflar kurumsal politik güçlerinden koparılmakta, devrimin gerisindeki militan gücün karşı konulmaz niteliği gereği ve yeni hükümetin reform bayrağı altında kendiliğinden bir destekçi kitle sağlaması sonucu tasfiye edil-

(55) PEKER, Recep, İnkılap Dersleri. İletişim Yayınları Man. Matbaacılık 1984 İst. s.18

(56) AVCIOĞLU, Doğan, Devrim, Demokrasi Üzerine, Tekin Yayınevi, Yayıncılık Matb. İst. 1990, s.483

mektedir. Bu ilk olayları devrimi sağlamlaştırma dönemi izler. Karşı devrim tehlikesinin en yüksek olduğu zaman bu dönemdir. Karşı devrim tehlikesi üç temel kaynaktan doğar.⁽⁵⁶⁾

1– Eski politik sistemde örtülü çıkarları olanlar ya da ona aşırı duygusal bir sadakatla bağlı olanlar.

2– Her "devrimci durum"a özgü olan istikrarsızlık eğilimlerinden çıkar sağlamaya çalışan siyasi fırsatçılar.

3– Kendi amaçları için devrimi ele geçirmek isteyen yıkıcı faaliyet erbabı

Bu tehlikelere karşı uygun ve zorunlu savunma, şiddetin açıkça kullanılmasıdır. Devrimin ilk aşamasında şiddet ağır basar, yapıcı eylem daha sonraki aşamada iktidar temeli olur. Doğru olan budur. Fakat ne gariptir ki bir çok devrimlerde bunun tersi yapılmaktadır. İlk aşamada yapıcı tedbirlere aşırı bir güven gösterilmektedir. Ancak ikinci aşamada baskı ve şiddet gücüne büyük önem verilmektedir. Bu devrimcilerin hastalığıdır ve hastalık devrimin yok olmasıyla sonuçlanabilir.⁽⁵⁷⁾

Devrim biryandan mevcut düzeni zor kullanarak yıkma hazırlıkları, düzenin yıkılmasını aynı zamanda da yıkılan düzen yerine yeni kurulan düzeni hep birlikte ifade eder. Devrim üç safhada gerçekleşir. Birinci safha, toplumda değişiklik fikrinin yeni fikir tohumlarının atıldığı ve geliştirildiği devredir; daha çok düşünürlerin ve yazarların hazırladıkları, yön verdikleri bir safhadır. Devrim fikri, halk yığımlarınca benimsenince maddi bir güç haline gelir.⁽⁵⁸⁾

(57) AVCIOĞLU, Doğan, Devrim, Demokrasi Üzerine, s.484

(58) SARICA Murat, 100 Soruda Fransız İhtilâli. Gerçek Yayınevi. 2. Baskı. Gül Matb. İstanbul, 1981, s.5

İkinci safha eylem safhasıdır. Bu devre, bizim kabul ettiğimiz anlamı ile ihtilali ifade eder. İhtilal bazı etkenlerin itmesiyle patlar. Bu patlamanın temelinde, toplumdaki çıkarları çelişen sınıfların çatışması yatar. Bilindiği gibi ihtilal başarıya ulaşırsa yani etkili olursa meşruluk kazanır.⁽⁵⁹⁾

Üçüncü safhada ise yıkılan, bozulan düzenin yerine bir yenisini koymak söz konusudur. Bu yeniden kurma ile devrim başarılmış olur.

Görülüyor ki, ihtilal devrimin ancak bir safhasını daha doğrusu tamamlanmış durumunu ifade eder.⁽⁶⁰⁾

Ayrıca, geniş anlamda kullandığımız devrim sözcüğünün yanısıra dilimizde birde dar anlamda kullanılan devrim sözcüğü vardır. Dar anlamıyla devrim, belirli sosyal müesseselerde, alt yapıyı değiştirmeksizin yapılan köklü değişikliklerdir.⁽⁶¹⁾

Geniş anlamdaki her devrim ise özü ve temeli bakımından sosyal bir olaydır. Her devrim olayı, yeni bir sosyal düzen ve müesseseleşme getiren, zincirleme bir hızlı değişme sürecidir. şekil bakımından ise zorunlu olarak siyasaldır ve her zaman yeni bir hukuki düzenleme sonucuna varır.⁽⁶²⁾

Devrimin doğru bir tanımı ancak bilimsel sosyalizme dayanılarak verilebilir. Bilimsel sosyalizme göre devrim, gelişen sınıflı toplumlar için kaçınılmaz bir sonuçtur. Belirli bir gelişme noktasında, toplumdaki maddi üretim güçleri yürürlükteki üretim ilişkileriyle, yeni mülkiyet biçimiyle çelişkiye düşer. Üretim ilişkileri üretim güçlerinin gelişmesine hizmet ederken zamanla bu gelişmeye engel olmaya başlar. Böylece bir sosyal devrim safhasına girilmiş olur... Bir devrimin gerçekleşebilme-

(59) SARICA Murat, A.g.e. s.5-6

(60) A.g.e. s.6

(61) A.g.e., s.6-7

(62) A.g.e., s.6-7

si için objektif ve subjektif şartların biraraya gelmesi gerekir. Yani toplumdaki madde çelişkinin olgunlaşması ve yeni üretim biçimini getirecek olan sınıfın kendi sınıf bilincine varmış ve örgütlenmiş olması gerekir. Devrim toplumdaki karşıtların nicel gelişmesi sonucu bir nitel değişme, bir sıçramadır. Bugüne kadar toplumlarda bu tür sıçramalar şiddet hareketiyle gerçekleştirilebilmiştir.⁽⁶³⁾

Demokrasi: ise kısa deyiimiyle, halkın iktidarı demektir. Bundan anlaşılan, siyasal iktidarın kaynağının halkda olması, devlet yetkilerini kullananların halkın yeğlemesine ve denetimine bağlı bulunmaları. Demokrasi aslında bir iktidar sorunu: Siyasal iktidarda ilk söz halkın olacak.

Kelimeyi ilk kullananlar, eski Yunanlılar, ilk demokrasi uygulamasıda onların. Gerçekte Yunanca "demos" (halk) ve "kratos" (iktidar) kelimelerinden oluşan demokrasi "halk iktidarı" anlamına geliyor. Ne varki Yunan Demokrasisi, kısmi bir demokrasi, bir azınlığın demokrasisi idi. Yani halkın ancak belli bir bölümü demokratik hak ve özgürlüklerden yararlanabiliyordu.⁽⁶⁴⁾

Ne varki, eski Yunan Demokrasisi ile çağdaş demokrasiler arasında yaklaşık iki bin yıllık bir ara vardır. Bu geniş zaman aralığında demokrasi toplumların yönetiminde gündeme girmez... 18. yüzyıl bu bakımdan bir dönüm noktası olur. Burjuva, o zamanın egemen sınıfı olan aristokratlara karşı demokratik değerlerin savunuculuğunu üstlenir. Mücadele burjuvanın zaferi ile sonuçlanır.

19. yy.da demokrasi, tarih sahnesine yeni çıkmış bir sınıfın, işçi sınıfının mücadeleleriyle zenginleşecektir. İşçi sınıfı yalnız burjuva demokrasisinin sınırlarını

(63) SARICA Murat, A.g.e. s.7

(64) TANİLLİ, Server, Devlet ve Demokrasi, Anayasa Hukukuna Giriş. 2.Baskı, Kayı Matb. İstanbul. 1981, s.19-20

genişletmekle kalmaz. Yeni bir demokrasi biçimi de önerir: "Sosyal Demokrasi" 20. yüzyılda bu mücadele, dünya çapında boyutlara ulaşır.⁽⁶⁵⁾

Öncelikle gelişimini kısaca verdiğimiz demokrasi kavramının geniş tanımını yapacak olursak; genel ve eşit oy hakkı, belirli aralıklarla (düzenli olarak) yapılan, gizli oy ve açık sayım ilkesine dayanan, seçim mekanizmasıyla siyasal iktidarın değiştirme olanağının ve dolayısıyla da muhalefetin (yeni düşünce, ifade ve örgütlenme özgürlüklerinin) kurumlaştığı bir siyasal sistemdir.⁽⁶⁶⁾ Siyasal partiler demokrasinin vazgeçilmez unsurlarıdır.

Demokrasinin nitelikleri: Aslında siyasal teoride pek çok düşünür böyle bir ölçüt şeması kurmuştur ve bunlar çoğu kez farklı ölçütlerde ileri sürmüşlerdir. Tümünde ortak olan noktaların toparlanmasıyla aşağıdaki koşulları sıralamak mümkündür.⁽⁶⁷⁾

— Halkın yönetimi demek olan demokrasi de günümüz koşulları içinde halkın doğrudan doğruya yöneltilemeyeceği açıktır. Bu ancak temsilcileri, bu temsilcilerin saptanmasında seçimler aracılığıyla olacaktır. Bu seçimlerde seçmenin birden fazla alternatifi olmalı ve farklı alternatifler farklı görüşleri yansıtmalıdır. Eğer bir toplumda, insanlar hür düşünemiyor, özgürce toplanamıyorsa, o toplumda biçimsel seçim kurumunun ve oy sandığının hiç bir değeri yoktur.

— Temel hak ve özgürlükler demokrasinin vazgeçilmez koşullarıdır. Bunların eksiksiz olarak tanınması ve koşulların hazırlanması gereklidir.

(65) TANİLLİ, Server, Devlet ve Demokrasi, s.20-21

(66) KÖKER, Levent, Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi, İletişim Yay. 3. Baskı, Şefik Matb. İstanbul 1995. s.13-14

(67) ATEŞ, Toktamış, Demokrasi, Kavramlar, Tarihi Süreç, İlkeler. Ümit Yayıncılık, 4.Baskı, Ankara 1994 s.119-120-121

— Demokrasi temsili ve özgürlükçü bir rejim olduğuna göre, kişilerin seçme-seçilme özgürlükleri ve diğer özgürlükleri bazı kesin güvenceler altına alınmış olmalıdır. Bu kesin güvencede "hukukun üstünlüğü"dür.

— Demokraside kararların, çoğunluk kararı ya da yeğlenmesi pratik zorunludur. Her ne şekilde kararlar alınırsa alınsın azınlıkların özgürlüklerini kısıtlamaz. Demokrasilerin resmi ideolojisi yoktur.

— Kişiyे böylesine geniş özgürlükler tanındığı zaman hiç şüphesiz o kişiyе ağır sorumlulukta yüklenmiş olur... Demokraside kişiyе düşen sorumlulukların en ağırı bizce devlet yönetimine katkıda bulunurken "bencil olmamak, kişisel mutluluğu topluluk mutluluğunun bir parçası saymak ve biri olmadan diğerinin olmayacağına" inanmaktır.

— Yurttaşа böylesine ağır sorumluluklar yüklenmiş olan rejimde şüphesiz, devlete de ağır sorumluluklar düşer. Bunların başında bu "yüksek sorumluluk taşıyan özgür kişileri yetiştirmek, bu kişilerin yetiştirebileceği ortamın koşullarını hazırlamak vardır.

Demokrasi, her toplumsal sistemde değil, ancak işlevsel olabileceği bir toplumsal sistemde geçerli olabilecek bir "siyasal yöntem"dir. Daha açık söylemek gerekirse, demokrasi, "geleneksel toplumsal sistemler"de değil, "modern toplumsal sistem" içinde işlevsel, bu nedenle gerekli ve yine aynı nedenden ötürü varolabilecek siyasi yöntemdir. Bu nedenle demokrasinin varolabilmesi için belirli iktisadi ve kültürel koşulların varlığı gerekmektedir.⁽⁶⁸⁾

(68) KÖKER, Levent, Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi, s.33

Demokrasinin yaşayabileceği ortamda; siyasi demokrasi genel olarak sınıflar arasında büyük farkların olmadığı, geniş orta sınıfa sahip, işçi sınıfının iyi kazandığı ülkelerde daha iyi işlemektedir. Kitle haberleşme araçlarından yararlanma, ulaşım olanakları ve fırsat eşitliği demokrasinin lehine işaretleridir.⁽⁶⁹⁾

Siyasal düşünceyle ilgili kitaplar taranıp az gelişmiş ülkelerde demokrasinin yaşayıp yaşamayacağı araştırıldığı zaman, genel olarak bunun mümkün olmadığı konusu ortaya çıkar. Bununda çeşitli nedenleri vardır. Bunlar genel olarak, ekonomik, kültürel, siyasi yapı dolayısıyla gelişmiş ülkelere ayrılan farklarıdır.⁽⁷⁰⁾

Tunaya'da batı demokrasisini "ancak belirli bir verimliliğe sahip topraklarda gayet nazlı büyüyen bir bitki" olarak değerlendiriyor. Ve "belirli verimliliğe sahip toprakların" gelişmiş bir sosyal ve ekonomik düzey olduğunu belirtiyor.⁽⁷¹⁾

Bir devrim ortamında demokrasi gelişebilir mi?

Biraz önce demokrasinin oluşması ve yaşaması için gerekli olan şartları ve yaşama koşullarını belirttik. Aynı zamanda gelişmiş ülkelerde yaşayabilen demokrasi bir uygarlık sorunudur. Oysa devrim olağanüstü bir durumdur, toplumu kökten değiştirmeyi amaç edinir. Devrim sırasında genellikle baskı uygulanır. Dolayısıyla devrim ortamında, demokrasinin olması veya beklenmesi, uygulamaya çalışılması imkansızdır.

Ama konunun bir diğer yönü devrim, demokrasinin kurulmasına temel teşkil edilebilir. Eski monarşik yapı yıkılarak yerine anayasal bir düzen getirilmişse, toplumun gelişmesine paralel olarak demokrasi ortamı oluşturulabilir. Nitekim Fransız

(69) ATEŞ, Toktamış, Demokrasi, s.121

(70) ATEŞ, Toktamış, Demokrasi, s.194-195

(71) TUNAYA, T. Zafer, Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku, s.356

burjuva devrimi ile 1917 devriminin sonuçlarından bugün modern demokrasi diyebileceğimiz sosyal demokrasi geliştirilmiştir. Bunun oluşması bile oldukça uzun bir süreç almıştır.

Sonuçta, denilebilirki devrim yapıldığı zaman özgürlüklerden söz edilemez. Ama devrimi yapan kadronun amacına göre zamanla bir demokratik ortam oluşturabilir. Bu da devrimin yerleşmesine ve sosyal yapının, ekonomik düzeyin kültürel seviyenin gelişmesine bağlıdır. Uzun süreç alsada bazı devrimlerin yapıldığı ülkeler, kansız bir şekilde demokrasiye geçmeyi başarmışlardır. Ama bu demokrasi rejimi gelişmiş ülkelerin uyguladığı demokrasi rejimiyle arasında bir çok nitelik farkları taşır.

I. BÖLÜM

CHF'DEN TEK PARTİYE DOĞRU

A. CHF KURULMASI:

1- Genel olarak kurulduğu ortam:

1920 yılında açılan olağanüstü meclis savaşı kazanmakla görevini tamamlamıştı. Bu arada mecliste düşünce ve görüş ayrılıkları arasında siyasi akımlar ve faaliyetler de gruplaşmaya başlamıştı. Mecliste "Tesanüd Grubu", "İstiklâl Grubu", "Islahat Grubu", "Halk Zümresi", "Muhafaza-i Mukaddesat Grubu" ve "Müdafaa-i Hukuk Grubu" gibi ayrılıklar belirdi. Bu gruplaşma adeta siyasi partilerin çekirdeği idi ve buna doğru gidiliyordu. Mecliste çeşitli düşünce ve görüşler sürekli çatıştı. Mektep ve medrese, yenilik ve muhafazakârlık, cumhuriyetçilik ve saltanatçılık, ırkçılık ve ümmetçilik başlıcaları idi.(1)

Zaman geçtikçe Mecliste birliğin sarsılmakta olduğu, siyasi anlaşmazlıklar yüzünden oyların dağılmaya başladığı ve Meclisten iş çıkmadığı görüldü. Kendilerine göre özel programlar tespit eden bu grupların varlıkları aksi sonuçlar doğuruyordu. Aralarındaki anlaşmazlıklar Mecliste kargaşalığa sebep oluyor ve Meclisin birliği bozuluyordu.(2)

M. Kemal'in açıkça ortaya atıp savunduğu "antiemperyalizm" ve "halkçılık" ilkeleri Meclis'in onayından geçip Anayasanın esasını oluşturmuştur. Ancak bu olay, bir çırpıda gerçekleştirilen bir başarıdan da öte bir anlam ifade etmektedir. Çünkü, anti-emperyalizm ve halkçılık ilkelerini, devletin temelinde yerleştirmek demek, her-

(1) TÖKİN, F.Hüsrev, Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839-1965), Elif Yayınları, Ekin Basımevi, İstanbul 1965,S.63

(2) TÖKİN, F.Hüsrev, A.g.e., S.64

şeyden önce ortaya sınıfsal bir tavır koymak demektir. Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde iktidar kavgasının kızışması ve saflaşmanın nedeni budur. M. Kemal, kendi deyimiyle bu grupları ve hizipleri birleştirmek için çok çalışmış ancak başaramamıştır.⁽³⁾

1922 yılının sonlarına doğru Lozan'a gönderilecek heyetin başında kimin olacağı konusunda bir tartışma yaşanmış ve sonunda M. Kemal Dışişleri vekilini istifa ettirerek yerine İsmet Paşa'yı getirmiştir. Fakat meclisteki M. Kemal muhalifleri özellikle Rauf Bey bu olaya fevkalade bozulmuştur. Lozan'a gidecek heyetin başında İsmet Paşa yer almıştır. Barış görüşmeleri başlamış ve çok çetin bir şekilde devam ediyordu. Bütün ülke biran evvel barış anlaşmasının yapılmasını istiyordu. Zira bütün ülke savaştan sonra bir harabeye dönmüştü. Halk hastalıktan, açlıktan öliyordu. Ekonomi bir çöküntü halindeydi. Ülkenin bir an evvel refaha ulaştırılması gerekiyordu.

CHP'nin kuruluşunda en büyük adımlardan biri olan Müdafai Hukuk Grubu iki esas üzerine kurulmuştu. Bunlar; bağımsızlığı sağlamak ve devlet örgütünü kurmak...

10 Mayıs 1921 tarihli toplantıda, Müdafai Hukuk Grubunun esas madde ve tüzüğü onaylanmış ve partileşme yolunda ilk önemli adım atılmıştı. Muhaliflerin bütün itirazlarına rağmen M. Kemal Grup Başkanlığına seçilerek, Meclis Başkanlığının yanısıra birde "Grup Başkanlığı"nı üzerine almıştır.⁽⁴⁾

Meclisteki Grubun oluşmasıyla, Müdafai Hukuk Cemiyeti büyük bir nitelik değişimine uğramış olmaktadır. Çünkü, artık bu örgüt bütün milletin örgütü olma

(3) BİLA, Hikmet, CHP Tarihi, Doruk Matb.ve Sanayi, I.Baskı, Ankara 1979, S.42-43

(4) BİLA, Hikmet, A:g.e., s.44-45

iddiasında değildir. Kısa sürede, yenilikçi güçlerle, tutucu güçler arasında ayırım hızlanmış ve M. Kemal'in başını çektiği aydın kadro, kendinden olmayanları kesinlikle karşısına alma zorunluluğu duymuştur... Daha sonrada ikinci Grup kurulur güçlenir ama M. Kemal büyük bir silahla cevap vermiştir: Zafer...(5)

Özetle, denilebilirki Türkiye Lozan'ın eşiğine geldiğinde, şiddetli bir iktidar mücadelesi içindedir. Üçyıl önce, ülkenin işgalcilerden kurtarılması için birlikte yola çıkanlar kurtuluş günleri yaklaştıkça birbirlerine girmişlerdi ve hükümet olma savaşını veriyorlardı.

2- Halk Fırkasının Kuruluşu:

Lozan Konferansının devam ettiği günlerde, Birinci Büyük Millet Meclisi'nin durumu, tek kelimeyle keşmekeştir.(6) Artık zaferden sonra barış şartlarına uygun yeni bir politika takip etmek zarureti, kendisini bütün zaruretiyle hissettirmeye başladı... Bu suretle; o tarihe kadar memleket mukadderatına hakim bulunan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetini, modern anlamda bir parti durumuna sokmak gerekliliği kendiliğinden meydana gelmiş bulundu.

Bu partinin programı peşinen hazırlanmadı. Böyle bir hazırlıklada hiç kimse vazifelendirilmedi. Herkes kurulacak yeni partinin programı hakkında fikrini söylemeye davet edildi. Davet Ankara'da çıkan gazetelere yapılan bir beyanat şeklinde ve Anadolu Ajansının 7 Eylül 1922 tarihli tebliği ile memlekete yayınlandı. Anadolu Ajansının 7 Eylül 1922 tebligatı Halk Fırkasının ilk resmi vesikası olan ve partinin millet ve devlet hayatındaki alacağı değeri belirtir. Bu metinde"... Bu milli maksat ve mülâhazaları nazarı dikkatte bulundurarak milletin her sınıftan ve hatta âlemi

(5) BİLA, Hikmet, CHP Tarihi, S.46-47

(6) BİLA, Hikmet, A.g.e., S.51

islâmın en uzak köşelerinden beni ebediyen müftehir bırakacak surette gördüğüm teveccüh ve itimada kesbü liyakat etmek için en mütevazi bir ferdi millet sıfatiyle hayatımı sonuna kadar vatanın hayrına vakfeylemek emeliyle sulhun istikrarını müteakip halkçılık esası üzerine müstenit ve Halk Fırkası namıyla siyasi bir fırka teşkil etmek niyetindeyim... velhasıl milletimizi elyevm hali tedeyyünde bırakan esbabın sureti izalesine müteallik erbabı ihtisasın gönderecekleri mütalaa Kemali ehemmiyetle nazarı itibare alınacaktır."⁽⁷⁾

M. Kemal, Anadolu Ajansı kanalı ile yaptığı bu açıklamasından sonra, Halk Partisi fikrini geniş halk kitleleri arasında yayabilmek için, Ege'de bir seyahat tertip etmiştir. Bu seyahati sırasında halkın fikirlerini öğrenmiş ve onun nabzını yoklamıştı. Ve kendisi yer yer konuşmalar yaparak mütemadiyen yeni kurulacak Halk Partisi hakkında telkinlerde bulunmuştu.⁽⁸⁾

Bunlardan 7 Şubat 1923'teki gazetecilere demecinde "Bu milletin siyasi fırkalarından çok canı yanmıştır. Şunu arzedeyimki, başka memleketlerde fıkralar mutlaka iktisadi maksatlar üzerine kurulmakta. Çünkü o memleketlerde muhtelif sınıflar vardır. Güya bizim memleketimizde de ayrı ayrı sınıflar varmış gibi kurulan fırkalar yüzünden neticeler malumdur. Halbuki Halk Fırkası dediğimiz zaman bunun içinde bir kısım değil, bütün millet dahildir...

Halk Fırkası, halkımıza siyasi eğitim vermek için bir okul olacaktır"⁽⁹⁾ demektedir.

(7) GİRİTLİOĞLU, Fahri, Türk Siyasi Tarihinde CHP'nin Mevkii, Ayyıldız Matbaası, Ank.1965, S.27-28, Bkz. Metnin tam metni A.g.e., S.27-28, Aynı metin için bkz. Hikmet BİLA A.g.e. ancak tarih olarak 6 Aralık 1922 veriliyor.

(8) BİLA, Hikmet, CHP Tarihi, S.28

(9) BİLA, Hikmet, A.g.e., S.57-58

M. Kemal'in yurt gezileri sırasında oluşturulup açıkladığı görüşlerden çıkarılan sonuç: Kurulacak olan fırka, halkçılık ilkesine dayalı ve milliyetçi olacaktır. Ancak Türk halkı çeşitli sınıflara ayrılmış olmadığından bu fırka, her kesimden insana açık olacaktır. Yani Halk Fırkası, bütün halkın fırkası olacaktır.

1 Nisan 1923'te mecliste seçim kararı alındıktan sonra Mustafa Kemal, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti reisi sıfatıyla 8 Nisan 1923 tarihinde bir beyanname yayınladı. "Dokuz Umde" ismiyle bilinen bu beyannamenin giriş bölümünde, "Yeni devre-i mesaide Meclisin ekseriyetini bu gayeye toplamak ve memleketi hakimiyeti milliye dairesinde siyasi teşkilâta mazhar etmek için bir Halk Fırkası teşekkül edecektir.

Mecliste elyevm müteşekkil (Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu) Halk Fırkasına intikal edecektir." deniyordu.⁽¹⁰⁾

Seçime dokuz umdelik programla giren A ve RMHC, seçimleri büyük başarıyla kazanmış, muhalifleri dışarda bırakmıştır.

Uzun yıllar bir-iki değişiklikle CHF'nin programı olacak olan Dokuz Umdelik beyanname, ayrıntılı bir program değildi. Beynamede gerçekleştirilecek işler özetle şöyle sıralanmaktadır:

"Hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir, Saltanatın kaldırılması ile ilgili TBMM kararı hiçbir suretle değiştirilmeyeceği, Köy kanununun hızla çıkarılması, güven ve asayişin sağlanması, aşar usulünün düzeltilmesi, bütün kanunların yeniden ele alınması, tütün, ekim ve ticaretinin yeniden düzenlenmesi, bankaların çiftçilere, sanayicilere, tüccarlara ve bütün çalışanlara kredi sağlayacak şekilde düzenlenmesi, demiryollarının yapılması, askerlik süresinin kısaltılması, ilköğretimin birleştirilmesi..."

(10) Beyannamenin tam metni için bkz. TUNAYA, Türkiye'de Siyasi Partiler, S.580

1923 seçimleri, CHP'nin kuruluş sürecinde son basamak olmuştur. Seçim sonrasında Ankara'ya gelen Müdafaa-i Hukuk milletvekilleri 7 Ağustos günü toplantılarında, gündemde tek konu vardı: Kurulacak Halk fırkasının tüzüğünü hazırlamak...(11)

Bu toplantılar, çeşitli aralıklarla 1 ay sürmüştür. seçimlerden önce hazırlanan 9 umde esas olmak üzere hazırlanan tüzük. (Halk Fırkası Nizamnamesi) kati olarak 9 Eylülde kabul edildi. Aynı tarihte partinin başkan ve idare kurulu üyeleri seçimi yapıldı. Halk Fırkası Reisliğine, TBMM Reisi Gazi M. Kemal Paşa ittifakla seçildi.(12)

Halk Fırkası'nın kuruluşunu bildiren ve gerekli yasal işlemlerin yapılmasını İçişleri Bakanlığın'dan isteyen tarihi dilekçe verilmiş ve böylece Halk Fırkasının kuruluşu tamamlanmıştır. 9 Eylül 1923 tarihindeki toplantısında kabul edilmiş olan ve 9 umdenin devamı niteliğindeki Halk Fırkası nizamnamesi CHF'nin ilk tüzük ve programı olmuştur.(13)

Umumi Reis Vekili; İsmet Paşa, Umumi Katip Recep (Peker) olmuştur. Diğer yönetim organlarında belirlenmiş olan Halk Fırkası, artık belirli bir program ve tüzüğe göre çalışmaya başlamıştır.

9 Eylül 1923'de kabul edilen ilk parti tüzüğü şu bölümlerden oluşmaktadır:

– Genel İlkeler (m. 1-7)

– Parti Örgütü

(11) BİLA, Hikmet, CHP Tarihi, S.60

(12) GİRİTLİOĞLU, Fahir, A.g.e., S.37 (Bu toplantıda 133 mebus bulunmuştur.Bkz. Ş.Süreyya AYDEMİR, Tek Adam 3. Cilt Remzi Kitabevi, Evrim Mat.. 11.Basım, İst.1992 . s.220

(13) BİLA, Hikmet, A.g.e., S.62

- 1- Merkez Örgütü (4-8)
- 2- İl Örgütü (42-56)
- 3- İlçe Örgütü (57-68)
- 4- Bucak Örgütü (69-73)
- 5- Köy ve Mahalle Örgütü (83-100)
- 6- Denetleme Bölgeleri (82)
- 7- Meclis Grubu Örgütü (83-100)

– Genel Seçim örgütlenmesi.

– Genel Madde (104)

Özellikle ilk genel ilkeler bölümünde demokratik ve özgürlükçü bir tutum yansıtılmıştır.⁽¹⁴⁾

Ayrıca kabul edilen nizamnameyle, merkezin parti örgütü üzerinde denetimini sağlamak amacıyla parti müfettişliği oluşturulmuştu. Halk Fırkasının parti müfettişliği kurumu, doğrudan doğruya İttihat ve Terakki Cemiyetinin nizamnamesinden alınmıştı. Nizamnamenin 82. maddesinde Teftiş Daireleri ile ilgiliydi ve bu madde ile mıntuka müfettişliği kurulması öngörülmüştü.⁽¹⁵⁾

(14) Nizamnamenin tam metni için bkz. TUNAYA, Tarık Zafer, Türkiye'de Siyasi Partiler, S.582

(15) Ayrıntılı bilgi için bkz. KOÇAK, Cemil, T.2.Tunaya'ya Armağan, İst.Barosu Yayl., Yayıncılık Matb.İstanbul.1992, S.40

B- CHF.NA KARŞI MUHALEFET:

TERAKKİ PERVER CUMHURİYET FIRKASI:

1923 seçimlerinde ikinci grubun tasfiye edilmesine rağmen, Birinci Grubun üyelerinin tamamı II.TBMM'de yerini aldığı gibi A ve RMHC'nin listesinde yer alan diğer adaylar arasında muhafazakârlarada yer verilmişti. Bunun için II.TBMM arzu edilen bir düzeyde homojenliğe sahip olmamıştır. Bu yüzden TBMM'ne ikinci döneminin ilk toplantı yılı boyunca hükümete muhalefet sürmüştür. Fakat bu muhalefet I. TBMM dönemine göre oldukça güçsüz ve örgütsüzdür.⁽¹⁶⁾

29 Ekim 1923'de yeni Meclis Cumhuriyeti ilân etti. Oybirliği ile M. Kemal, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurreisi oldu. Hükümeti kurma görevini de İsmet Paşa'ya verdi. Bu karar bağımsızlık savaşının bazı ünlü kişileri Hüseyin Rauf, Ali Fuat, Refet Paşa Kazım Karabekir, başkentte olmadıkları bir sırada alınmıştı. Bunlar İstanbul basınındaki mülâkatlarda bu ilana öfkeyle tepki gösterdiler. Bu kararı zamansız bulup, devleti bir cumhuriyet olarak adlandırmanın aslında özgürlük getirmediğini ve ister cumhuriyet yönetiminde olsun asıl farklılığı istibdat ile demokrasi arasında olduğunu vurguladılar. Oysa saltanatın kaldırılması sırasındaki davranışları malumdur.⁽¹⁷⁾ İstanbul gazeteleri bu eleştirileri beğeniyle yayınladı. O sıralarda hükümet İstanbul'da son derece gözden düşmüştü. Bunun nedeni Cumhuriyetin ilanından çok, hükümetin iki hafta önce Ankara'yı resmen Türkiye'nin yeni başkenti yapmış olmasıydı. Bu eski başkentten sadece gururunu inciten birşey değildi, ayrıca onbinlerce memur için işsizlik anlamına geliyordu. Rauf'un eleştirel yorumları Halk Fırkası meclis grubu içinde şiddetli bir tartışmaya yol açtı. Bu tartışma partiyi Ara-

(16) ÖZ, Esat, Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım, Gündoğan Yayın., Salmanlar Ofset, I.Basım, Ankara 1992, S.88

(17) Ayrıntılı bilgi için bkz.M.Kemal ATATÜRK, Nutuk II.Cilt, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1984, S.463-464

lık ayında az kalsın bölünme noktasına getirdi.⁽¹⁸⁾ Rauf Bey'den hesap sordu. Rauf Bey savunmasını yaptı. Sonunda Halk Fırkası Grubu aldığı kararla Rauf Bey'i Fırka içinde kalmasına olanak sağlayan bir karardı. Bu da, M. Kemal ve yandaşlarına karşı çıkanların daha uzun sürece mücadelelerini sürdürecekleri anlamına gelmektedir. Nitekim, M. Kemal de Grup kararını, "Rauf bey ve arkadaşlarına bir süre daha, Fırka'nın içinde, Fırka'yı yıkmak için çalışma fırsatını veren karar" olarak nitelemiştir.⁽¹⁹⁾

Saltanatın kaldırılması, Halk Fırkası'nın kurulması ve Hilâfetin kaldırılması girişimlerini birbiri ardına gerçekleştirerek iktidarını sağlamlaştıran M. Kemal düşüncesine ve kadrosuna karşı muhalefet, bu Grup sorgusuyla bitmemiştir. Tutucular koalisyonunun asıl oyunu geridedir. 1924 yılı Ekiminde ortaya çıkan ve M. Kemal'i çok korkutan bir komplo, tutucu direnişin gücünü ve inatçılığını gösteren ilginç bir olaydır.⁽²⁰⁾

Bu tarihte, ikinci Grubu, yani tutucu kanadın başını çeken generallerin birbiri ardına ordudan ayrılıp Meclis'e dönme girişimleri Mustafa Kemal'in dikkatini çeker. Birinci Ordu Müfettişi Kazım Karabekir Paşa, İkinci Ordu Müfettişi Ali Fuat Paşa, çeşitli bahanelerle askerlikten ayrıldıklarını bildirir ve mebusluk işlemlerinin yapılmasını isterler.⁽²¹⁾ Mebusluktan istifa etmek üzere olan Refet Paşanın bu kararda

(18) ZÜRCHER, Erik Jan, Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, İletişim Yay., I.Baskı, İstanbul 1995, S.243-244

(19) BİLA, Hikmet, CHP Tarihi, S.72

(20) BİLA, Hikmet, A.g.e., S.73

(21) KARABEKİR, Kazım, Paşaların Kavgası, Emre yayınları, 2. Baskı İstanbul 1992, s.31
K.Karabekir'ir askerlik görevinden istifa nedeni; "Ülke politikası tamamıyla M.Kemal'in elindedir. Madem ki Musulu harple almaya karar vermiştir herkes bu arzusunu kolaylaştıracaktır. Yani Millet Meclisi onun arzusuna uygun karar verecektir. Ne çıkarsa milletin bahtına! Bunun karşısında bende şu karara varmıştım: ordu müfettişliğinde kuvvet olmadığımıza göre, millet meclisindeki vazifeme koşacak, Millet Kürsüsünden bu felaketleri önlemek! Felaketleri diyorum, bunun birincisi bir harp felâketini önlemek, ikincisi bir cumhuriyet fırkası kurarak herhangi bir vesile ile cumhuriyetin kaldırılması ihtimalini ortadan kaldırmak." diye açıklıyordu.

Rauf Bey tarafından geri aldırılır. Durumu İsmet Paşa ile görüşen M. Kemal, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'nın mebusluktan istifa etmesi istenir. Cevat ve Cafer Tayyar Beylerin istifası istenir. Sonunda ikisinin görevine son verilir. Kazım Karabekir ve Ali Fuat Paşalar ise yeni kumandanlar gelinceye kadar ordularının başında bulunmaları emriyle Meclis'ten uzak tutulurlar. Bütün itirazlara rağmen Meclis 1 Kasım günü bu paşalar olmadan açılır. Oturumu başlatan M. Kemal'dir...⁽²²⁾

Halk Partisinin inkılâpçı tutumu, partinin bazı üyeleri tarafından yadırganmaya ve hoş karşılanmamaya başlandı. Diğer yandan Atatürk'ün gün geçtikçe artan siyasi kudreti karşısında; bu otoriteye sınır çizilmesi ihtiyacında kendini hissettirdi. Böylece, parti içindeki hizipleşmeler, daha ilk günden başlayarak devam etti. Bu hizipleşmeler TBMM tarihinde çok partili hayatın ilk işaretleri ve tecrübeleri olarak yer alacaktır.⁽²³⁾

Hükümetin tutumu ile ilgili bazı münakaşalar; bu hizipleşmeleri yeni bir partiye doğru götürmek için kafi geldi. 8 Kasım 1924 tarihinde Başbakan İsmet İnönü aleyhine olmak üzere Mecliste bir cereyan belirdi. Bundan dolayı hükümet, Meclisten güvenoyu almak lüzumunu hissetti. Neticede İnönü Kabinesi: 19 Muhalife karşı 147 oyla güven oyu aldı.⁽²⁴⁾⁽²⁵⁾

9 Kasımda ilk grup olarak on Mebus Halk Fırkası'ndan istifa etmişti.⁽²⁶⁾ Bunlar; Adnan Bey, Rauf Bey, Selahattin Bey, Muhtar Bey, Sabit Bey, Halis Turgut Bey,

(22) Ayrıntılı bilgi için, Nutuk II.Cilt, S.582-583

(23) GİRİTLİOĞLU, Fahir, A.g.e., S.61

(24) GİRİTLİOĞLU, Fahir, A.g.e., S.61

(25) Menteşe Mebusu Esat Efendinin Mübadele İmar ve İskan Vekili Refet'e yönelttiği soru önergesidir. Bu önerge muhacir ve mübadelelerin yerleştirmelerinde görülen beceriksizlik ve yolsuzluklarını eleştiriyordu. Bkz.TUNÇAY, Mete, Türkiye'de Tek Parti Yönetiminin Kurulması, 3.Basım, Cem Yayınevi, Doğan Ofset, İst.1992, S.98

(26) Hikmet Bila ve Fahir Giritlioğlu bu istifa tarihini 17 Kasım olarak vermişlerdir. (H.Bila, S.77- F.Giritlioğlu, S.61)

Feridun Fikri Bey, Faik Bey, Rüştü ve Refet Paşalar.⁽²⁷⁾

10 Kasım'da yapılan grup toplantısında, ayrıca parti tüzüğünde değişiklik yapılarak, özellikle gensoru mekanizması üzerinde parti içi disiplinin sıkı bir şekilde kurulmasına ve konulmasına çalışılmıştır. Tüzüğe eklenen dört yeni madde şöyledir: 1) İstizah, fırka kararıyla firkada cereyan eder. 2) İstizahın (açıklama, görüşme) meclise intikali ancak fırka kararıyla vuku bulur. 3) Fırka kararı olmadan sual istizaha kalbe edilemez. 4) Fırkanın esaset ve mukarreratı aleyhinde fırka azası beyanat ve neşriyatta bulunamaz.⁽²⁸⁾ Ayrıca Halk Fırkası ismine "Cumhuriyet" kelimesinin eklenmesiyle, bu bir cumhuriyet olan yeni rejimle özdeşleştirilmiştir. Yine aynı gün Erzurum mebusu Ziyaeddin Efendi de Halk Fırkasından istifa etmiştir.⁽²⁹⁾ Sonra 12 Kasım'da istifalar devam etti. Kazım Karabekir ve Cafer Tayyar'ın istifasıyla istifalar sona erer. Bu üç hafta boyunca ortaya çıkan bir olguda istifa edeceklerinin tümünün Rauf'un çevresindeki gruba katılmayacaklardı. Bunların bir kısmı, özellikle ülkenin doğusundan gelmiş olan daha tutucu temsilciler mebusluk görevlerini bağımsız olarak sürdüreceklerini açıkladılar. Diplomatik kaynaklara göre Kasımın sonuna kadar 42 veya 43 kişi istifa etmiş, bunlardan 32 kadarı muhalefet partisine katılmıştı.

17 Kasım 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, İçişleri Bakanlığına bir dilekçe ile başvurarak resmen kuruldu. Kurulduğu gün basına açıklanan fırka beyanamesi ve programı, özünde gerek siyasal, gerek ekonomik anlamıyla, liberal demokrasiyi savunuyordu.⁽³⁰⁾

(27) TUNÇAY, Mete, A.g.e., S.102

(28) TUNÇAY, Mete, A.g.e., S.103

(29) TUNÇAY, Mete, A.g.e., S.103

(30) ZÜRCHER, Erik Jan, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Türkçesi Gülçağlı GÜLEN, Bağlan Yayınları, İstanbul 1992, S.74

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kurulmasından 3 gün sonra fırkanın Meclis Grup toplantısında sıkıyönetim önerisi reddedilince İsmet Paşa 21 Kasım 1924'te istifa etti. Aynı gün Fethi Bey yeni kabineyi kurmuştur.⁽³¹⁾

TCF'nin genel başkanı Kazım Karabekir, ikinci başkanı Rauf Bey, Adnan Bey yine ikinci başkanı, Heyet-i Merkeziye azaları Muhtar bey, İsmail Canbolat, Halis Turgut A. Şükrü Necati ve Faik Beylerle Rüştü Paşaydı.⁽³²⁾

Parti Teşkilatını ilk defa Urfa'da kurmuş ve süratle yurdun muhtelif yerlerinde teşkilât açılmaya başlanmıştı. O tarihe kadar muhtelif tesirlerin altında olarak siyasi faaliyetin dışında kalmış İttihat Terakki mensupları, yeni kurulan partinin ismi altında birleşmeye ve faaliyet göstermeye başlamışlardı.

Yeni partinin adı Terakkiperver olmasına rağmen, bünyesi itibariyle muhafazakâr bir karakter taşımakta idi.⁽³³⁾

M. Kemal, kendi partisinin içinden gelen bu meydan okumayı otoritesine yöneltilmiş bir tehdit olarak algıladı. Henüz ekonomide devlet müdahalesi, korumacılıkla ilgili önlemler alınmamış nede laisit reformlar yapılmıştı. Ancak bu tür önlemler tartışılıyordu. Rakiplerin o sırada ülkede yaygın olan ekonomik hoşnutsuzluğu sömürmeleri halinde Türkiye'nin dönüştürülmesi için Kemalistlerin çok önem verdikleri radikal yasaları çıkarmak fiilen imkansız olurdu.⁽³⁴⁾ Halk Fırkası henüz yolunu bile bulamamış programını ortaya atamamıştı. Terakkiperver'de ise ihtilâlin en savaştan öncüleri, kendilerini artık normal bir istikrar devrinin hayaline kaptırmış görünüyorlardı. Ama tarihi zorunlulukların emri de şuydu ki, Türkiye'nin o ilkel

(31) TUNÇAY, Mete, A.g.e., S.103

(32) TUNÇAY, Mete, A.g.e., S.119

(33) GİRİTLİOĞLU, Fahir, A.g.e., S.62

(34) AHMAD, Feno, Modern Türkiye'nin Oluşumu, Çev.Yavuz ALAGAN, Sarmal Yayınevi, Kayhan Matb., İstanbul 1995, S.86

ve çağdışı yapısı bütün hayat cepheleriyle, hızla ve topyekün değişmeliydi. Bu ise, kendi üstünlüğü, asırlardan beri hemen bütün dünyanın kanlı ve vahşi sömürülüğü pahasına yaratmış ve dünya kaynakları üzerine oturmuş, batı ülkelerinin artık batıda bile çatışmalar veren usulleri ile başarılamazdı... Halbuki alınterinden başka sermayesi olmayan Türkiye'nin kendini bir Batı hürriyeti sarhoşluğu içinde bir batı demokrasisinin hayaline kaptırması ancak bir aldanışla neticelenebilirdi... Türkiye ya inkılâplarını yaşayacak, yahutta harcıalem hürriyet kavgaları, parlamento oyunları, siyasi kösteklemeler, iç çatışmalar içinde kendi eserini inkar edecekti. O takdirde ise, o güne kadar elde edilen futuhat, çeşitli demogoji dalgaları ve engellemeler içinde yıpratılıp gidebilirdi. Çünkü o günlerde yeni Türkiye'nin çok partiye değil, tek ve kudretli bir idareye ve bu iradenin halka rağmen fakat halk için şefliğe ihtiyacı vardı.(35)

Bu arada özellikle İstanbul basını CHF'ye karşı saldırılarını gittikçe sertleştiriyorlardı ve bir isyan havası yaratıyordu.(36)

11 Aralık 1924'te M. Kemal parlamentodaki muhalefete karşı tepkisini açıkça ilk kez ortaya koydu. O gün Hakimiyeti Milliye Londra'da yayınlanan The Times'in İstanbul muhabiri M. Macartney'in M. Kemalle yaptığı röportajda, M. Kemal hem cumhurbaşkanı, hem de CHF'nin genel başkanı olarak kalacağını belirtiyor, hemde CHF nin baskıcılık suçlamalarını reddediyor ve iki parti arasındaki farkların pek önemsenmeyecek düzeyde olduğunu söylüyor ve şöyle ekliyordu:

"Hakimiyet-i Milliye esasına müstenit ve bilhassa cumhuriyeti idareye malik bulunan memleketlerde siyasi fırkaların mevcudiyeti tabiidir. TC'de yek diğerine

(35) AYDEMİR, Ş., Süreyya, Tek Adam, 3.Cilt, Remzi Kitabevi, 11.Basım, Evrim Matb., İstanbul 1992, S.210

(36) KARAOSMANOĞLU, Y.Kadri, Politika'da 45 Yıl, İletişim Yay., Yay.Haz. Atilla ÖZKIRIM, 5.Baskı Şefik Matb., İst. 1991, S.89

munakıp fırkalar tekevvün edeceğine şüphe yoktur. Bu tabii olan vaziyet karşısında Gazi Paşa'nın vaziyeti de tabii olacak, başka birşey olmayacaktır."⁽³⁷⁾

Fethi Beyin ılımlı niteliği güven oylamasında etkisini göstermiştir. 27 Kasım günü başvekilin kabine programını okumasından sonra, hükümet oylamaya katılan muvafık-muhalif 188 mebusun müttefikane verdikleri itimat reylerini almıştır.

Tüm rejim muhaliflerinin örgütü ve sözcüsü haline gelen Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Doğu Anadolu'daki Şeyh Sait isyanının çıkmasından sonra ve Takrir-i Sükun Döneminde (3 Haziran 1925'de) kapatılacak ve yöneticileri geçici olarak tutuklanacaktır.

C- TAKRİR-İ SÜKUN DÖNEMİ:

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulduktan bir süre sonra ülkede önemli değişiklikler yaşanır: Bir yandan demokrasi havası eserken, bir yandanda CHF içinde önemli tartışmalar yaşanır. İstanbul basınına göre TpCF, "İstirapların ve hürriyetsizliklerin doğurduğu çocuk"tur.⁽³⁸⁾ Muhalif partiyle birlikte basında, sesini yükseltir. Hükümet artık boy hedefdir. Fethi Bey'in başvekaletine getirilmesinin ardından da yine muhalefeti yumuşatmak, meclisi rahatlatmak amacı vardır.⁽³⁹⁾

1925 Şubat ayında Doğu'da Şeyh Sait isyanı patlak verir. Atmosfer gittikçe sertleşti. 13 Şubatta Elazığ Diyarbakır ve Dersim illerini kapsayan bölgede bir isyan patlak verdi. İsyân hem Kürt ulusçuluğunu hem de islâmî tepki karakterini taşıyordu. Ve Nakşibendi şeyhi olan Palulu Şeyh Sait tarafından yönetiliyordu. Başlangıç-

(37) ZÜRCHER, Erik Jan, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, S.83 (Mülakatın tam metni ve metnin tartışması için A.g.e., S.182-184)

(38) AYDEMİR, Ş.,Süreyya, Tek Adam, 3.Cilt, S.211 de, bu tanımlamaya karşı "vakitsiz doğan, yaşama kabiliyeti olmayan çocuk" olarak belirtiyor.

(39) KARAOSMANOĞLU, Y.Kadri, A.g.e., S.91

ta Fethi Bey, bu isyandan fazla telaşlanmamış, o geniş ölçüde yığın halindeki ayaklanmayı Doğu bölgemizde sık sık görülen dağ eşkiyalıklarından biri olarak telakki etmişti ve birkaç kıta jandarma kuvvetiyle bastırılacağını sanıyordu. Milletvekillerinin büyük kısmında aynı şekilde düşünüyordu.⁽⁴⁰⁾

21 Şubatta İsmet Paşa aniden İstanbul'dan Ankara'ya döndü. Ankara'ya vardığında M. Kemal tarafından karşılandı. (Bu olağanüstü bir durumdu.)⁽⁴¹⁾ İsmet Paşa isyan konusunda Fethi Bey gibi düşünmüyordu. Onca bahis konusu isyan ordunun müdahalesini zaruri kılacak kadar vahimdi. Bu meselede, Atatür'ün görüşüde ayrı değildi. Bununla beraber, mecliste Terakkiperver Partisi erkaniyla, Halk Partisi hizipçilerinin teşkil ettikleri kuvvetli bir muhalefet grubu, Şeyh Sait isyanının ordu kuvvetleriyle bastırılması kararını önlemek uğrunda gece yarılarında kadar mücadeleden geri kalmamışlardı. Boşyere kardeş kanı döküleceğini ileri sürdüler.⁽⁴²⁾

Mecliste 25 Şubat günü öğleden sonra isyan ve sıkıyönetim önergesi hakkında konuşma yapıldı. Hükümet Cumhuriyeti korumak için gereken her türlü önlemi almayı kararlaştırdığını belirtti. Meclisten iki önlemi onaylamasını istedi. İlk olarak hükümet önergesinde adı geçen doğu illerinde ve ek olarak Malatya ilinde sıkıyönetim ilanı, ikinci olarak da Hiyanet-i Vataniye Kanunu'nun siyasal amaçlar doğrultusunda "dini ve mukaddesat-ı diniyeyi" kullanmayı vatana ihanet sayan eylemler arasına dahil bir değişiklik yapılması. Oylamada oybirliği ile sıkıyönetim önergesi kabul edildi. Arkasından, oybirliğiyle olmasada bu önergede kabul edildi. Terakkiperverli milletvekilleri bu konuda hükümeti desteklediler.⁽⁴³⁾

(40) KARAOSMANOĞLU, Y.Kadri, A.g.e., S.91

(41) ZÜRCHER, Erik Jan, TpCH., S.107

(42) KARAOSMANOĞLU, Y.Kadri, A.g.e., S.93

(43) ZÜRCHER, TpCH., S.107-108

Fethi Bey, CHF'daki köktenciler tarafından gittikçe daha zora koşulduğunu açıkça anlıyordu. Fethi Bey, Terakkiperver Fırkası liderlerini görüşmeye davet etti. Kazım Karabekir ve Adnan Beyle konuşmasında onlara (herhalde bu talebi yapmasının kendisine emredildiğini belirterek) partilerini gönüllü olarak dağıtmasını istedi. Kazım ve Adnan Bey'ler bunu reddedince, Fethi Bey onların yerinde olsaydı kendisinde aynı şeyleri yapacağını söyledi.⁽⁴⁴⁾

Fethi Bey kabinesi, 2 Mart 1925 günü uzun bir grup toplantısını da sertlik isteyen bir önerenin 60'a karşı 94 oyla kabul edilmesi sonucu azınlıkta kalarak istifaya zorlanmıştır. Yeni kabineyi kuran İsmet Paşa, 4 Martta 23 karşı, 2 çekimser ve 155 lehte oyla güvenoyu almış, Fethi Beyin aldığı önlemlerle yetinmeyerek TBMM'den bir Takrir-i Sûkun Kanunu çıkarttırmış ve iki tanede istiklal mahkemesi kurdurtmuştur. Yeni hükümet ilk içtimâını Gazi'nin riyasetinde akdetmiştir.⁽⁴⁵⁾⁽⁴⁶⁾

Daha sonra 2 İstiklâl Mahkemesi kuruldu: Ankara ve Diyarbakır 20 Nisan'da I. İnönü'nün Meclisin tatile gireceği gerekçesiyle istiklâl mahkemelerinin görev sürelerini 6 ay daha uzatılması ve Ankara istiklâl mahkemesinin idam kararlarında Meclis tatile gireceğinden, meclis onayına gerek olmadan uygulanması için istediği yetki, muhalefetin karşı oyuna rağmen 21 Nisan'da kabul edilmiştir. böylece hükümet ve istiklâl mahkemeleri faaliyetlerinde tamamen serbest kalmış oluyordu. Bu mahkemelerinin çalışmaları her altı ayda bir uzatılarak 7 Mart 1927 tarihine kadar sürmüştür.⁽⁴⁷⁾

Takrir-i Sûkun Kanunu'nun ilk uygulaması, kanunun kabulünden iki gün sonra 6 Mart 1925'te Hükümetin İstanbul'da çıkan Tehvid-i Efkâr, "İstiklâl", "Son Telgraf",

(44) AYDEMİR, Ş., Süreyya, Tek Adam, S.217

(45) TUNÇAY, A.g.e., S.139

(46) Takrir-i Sûkun Kanunu 22'ye karşı 122 oyla kabul edilmiştir. Bkz. ÖZ, Esat. A.g.e., S.95

(47) AYBARS, Ergün, İstiklal Mahkemeleri, 1-2 İzmir Dokuz Eylül Üni. 1988, S.286

"Aydınlık", "Orak Çekiç" ve "Sebilürreşat" adlı gazete ve dergilerini kapatması olmuştur. Hükümet bu tarihten 3 gün sonra İzmir'de çıkan, "Sada-yı Hak", Trabzon'da çıkan "İstiklâl" ve "Kahkaha", İstanbul'da çıkan "Press du Soir" isimli gazeteleri kapattı.

Bir süre sonra kapatılan basın organlarına Hüseyin Cahit'in Tanın'i de katılmıştır. Muhalif basını kapatma girişimlerine ek olarak, bazı gazetecilerde Şark İstiklâl Mahkemesinin 7 Haziran tarihli ana kararıyla dolaylı olarak isyanı kışkırtıcıları gerekçesiyle tutuklanır.⁽⁴⁸⁾

Şark İstiklâl Mahkemesinde, ayaklanmayı dolaylı olarak kışkırtmak suçlamasıyla yargılananlar arasında TpCF Urfa mesulü emekli yarbay Fethi Bey'de vardı. Bu zatın duruşmasında, partisini suçlayacak herhangi bir kanıt maydana çıkarılmamasına karşın, kendisi 5 yıl hapse mahkum edildi. Aynı mahkeme 25 Mayıs 1925'te, görev bölgesi içindeki bütün TpCF şubelerini kapatma kararını vermişti. Bu arada, fırka yöneticilerinin kamuoyu önünde örgütlerini savunmaya çalışmaları bir işe yaramamış, bu partinin programındaki "dinsel düşünce ve inançlara saygı" ilkesi bütün karşı-devrimcilere bir çağrı niteliği taşıdığını diline dolayan hükümet yanlısı basının sert tepkileriyle karşılaşmıştır.⁽⁴⁹⁾

Sonuçta, gerek ayaklanma bölgesi, gerekse Ankara İstiklâl Mahkemesinde görülen bazı davalarla TpCF üyelerinin ilişkilendirilmesi, hükümete 3 Haziran 1925 günkü toplantısında Takrir-i Sûkun kanununa dayanarak bu partiyi kapatma olanağını vermiştir. Kapatma kararnamesinde, İstiklâl Mahkemelerinin hükümlerine değinildikten sonra başka illerden alınan bilgilerinde bu kanıyı doğruladığı ileri sürül-

(48) ÖZ, Esat, A.g.e., S.95

(49) TUNÇAY, Mete, Türkiye'de Tek Parti Yönetiminin Kurulması, S.146

mekte. Üç buçuk ay önce TBMM'nin dini siyasete alet etme konusunda Hiyanet-i Vataniye Kanununda yaptığı değişikliğin hükümete yol gösterdiği belirtilmektedir. Fırka programındaki maddenin bu yasağın kapsamına girip girmeyeceğini belirlemek, karamnameye göre, savcılara düşmekle birlikte; hükümet uygulamada bu durumun kesinlikle ortaya çıktığı kanısındadır.⁽⁵⁰⁾

İsmet Paşa gayet durgun bir siyasi havada iktidar koltuğuna oturmuştu. Artık, ortada ne rakibi, ne muarızı kalmıştı. Kendisini pek rahatsız eden muhalif gazetele-
rin seside kısılmıştı. Gerçi bunları İstiklâl Mahkemelerinin hemen hiçbir halk ve ihtilâl, mahkemelerinde misli görülmeyen adilane yargıları sayesinde hürriyetlerine kavuşmuşlardı. Ama Takrir-i Sûkun Kanunu kendilerine yeniden harekete geçmek ve yeniden seslerini yükseltmek imkânını vermiyordu.⁽⁵¹⁾

Takrir-i Sûkun Kanunu ülkede tek bir otoriteyi tartışmasız ve muhalefetsiz bir şekilde hakim kılmıştı. Devrimlerin yapılması için gerekli ortam olduğu düşünce-
siyle, devrimler arka arkaya yapılmış ve ülkede bunların benimsetilmesi çabaları başlamıştır. (Şapka devrimi, hukuk devrimi, vb.)

15 Haziran 1926'da, İzmir'de M. Kemal'in yaşamına yönelik bir komplo ortaya çıkarıldığı zaman komplocuların planlarından uzunca bir süre haberdar olması mümkün olan cumhurbaşkanı bunu iki göstermelik siyasal yargılama aracılığıyla, ulusal hareketin önderliği için karşısına dikilebilecek tüm potansiyel rakipleri bertaraf etmede kullandı. Bu rakipler, ittihat ve Terakki'nin hayatta kalan önderleri ile, TpCF'nin önderlerini içeriyordu. TpCF'nin 21 mebusu (parlamenter dokunulmazlıkları -geçici olarak- kaldırılmaksızın) gibi, TpCF örgütünün bir kısım önde gelen kişileri tutuklanarak yargılandı. Yargılamada öne sürülen kanıtlardan fırkanın bir

(50) TUNÇAY, Mete, A.g.e., S.148

(51) KARAOSMANOĞLU, Y.Kadri, S.98

örgüt olarak komploya bulaştığı anlaşıldıysada, mebusların da bu olaya karışıp karışmadığı kuşkuludur.⁽⁵²⁾

Ankara İstiklâl Mahkemesi 26 Haziran'da, İzmir'de çoğunluğu milletvekili olan 49 sanığı yargılamaya başlamıştır. Suikast kararında 13'ü vicahen, 2'si gıyaben (Kara Kemal ve Abdülkadir) olmak üzere 15 kişi idama mahkum edilmiştir.⁽⁵³⁾ Kazım Karabekir, Cafer Tayyar, Ali Fuat, Refet ve Mersinli Cemal Paşalar, Cumhurbaşkanının özel isteğiyle beraat ettirilmiştir. Gıyaben idam cezasına çarptırılan Kara Kemal intihar etmiş, Abdülkadir yakalanarak idam edilmiştir. Ankara'da yapılan yargılamalarda 4 idam, 7 tanede kalebentlik cezası verilmiştir.⁽⁵⁴⁾⁽⁵⁵⁾

İzmir'de, Atatürk'ün muhalifler tarafından tertiplenen suikastin neticesinde Atatürk öldürülemedi. Fakat bu suikast neticesinde demokratik nizam öldürülmüş oldu. Suikast siyasi iktidara, muhaliflerin tasfiyesi için fırsat verdi. Cumhuriyet Halk Fırkasının tek parti rejimini kurması hali bu olaydan sonra başlamıştır.⁽⁵⁶⁾

(52) ZÜRCHER, Erik Jan, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, S.122

(53) İdam edilenler (Emekli Baytar Albay Resim, Çopur Hilmi, Sarı Efe, Edip Gürcü, Yusuf, Laz İsmail, Em.Trabzon Mebusu Hafız Mehmet, eski Lazistan Mebusu Ziya Hurşit, İzmit Mebusu Şükrü, Saruhan Mebusu Abidin, Eskişehir Mebusu Albay Arif, Erzurum Mebusu Rüştü Paşa, İst.Mebusu İsmail Canbolat ve Sivas Mebusu Halis Turgut

(54) TUNÇAY, Mete, Türkiye'de Tek Parti Yönetiminin Kurulması, S.166

(55) Ayrıntılı bilgi için Bkz. Ergün AYBARS, İstiklal Mahkemeleri, S.227-235, Uğur MUMCU, "İzmir Suikasti" ve Kandemir, "İzmir Suikastinin İçyüzü"

(56) GİRİTLİOĞLU, Fahir, A.g.e., S.66

D- CHF'NİN İKİNCİ BÜYÜK KURULTAYI

1927 yılı sonbaharına gelindiğinde, II.TBMM döneminin görev süresi dolmakta, yeni bir seçimin yapılması gerekmektedir. 1923 tarihli Fırka tüzüğü'nün açık hükmüne (madde 8) rağmen, hersene yapılması gereken Büyük Kongre (olağanüstü sebepler yüzünden ancak bir sene ertelenebilir) 4 yıldır yapılmamıştır. Bu açıdan hem yeni seçimlerin yapılmasına, hemde kongrenin toplanmasına gerek vardır. Ayrıca, bütün muhalifler bu dönemde tamamen sindirilmiş ve ülkede tek hakim duruma gelmiş olan CHF'nin birtakım düzenlemeleri parti içinde yapması gerekiyordu. TBMM'nin 26 Haziranda fiilen tatile girmesinden sonra seçim hazırlıklarına başlanır. Fakat meclis dağılmadan önce CHF Grubu önemli bir tüzük değişikliği yapmış, ilk düzenlemedeki Fıkra divanının, ilk düzenlemedeki Fıkra Divanının milletvekillerini tespit etmesi ve seçim işlerini yürütmesi hükmü, böylece Parti'nin, TBMM'ni tespit etme görevi geniş bir kurulda alınarak "parti genel başkanına" veriliyordu. Bunun milletvekillerinin parti üst yönetimine bağlılığın artışı, iktidarın tekelleşmesi anlamına geldiği açıktır. Ayrıca CHF'nin parti disiplininin arttığı, hatta mecliste muhalif hiçbir kişiye yer verilmeyeceğinin açıkça göstergesiydi. Bu biçimde oluşan TBMM'nin çalışmaları zamanla rahatsızlık yaratacak, bu da ileride Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasına yolaçan önemli sebeplerden birisi olacaktır.⁽⁵⁷⁾

Bu tüzük değişikliğinden sonra, seçim hazırlıkları başlamış Ağustos ayı içinde de "müntehibi sani" seçimleri, eylül ayı içinde de milletvekili seçimleri yapılmıştır.⁽⁵⁸⁾ Müntehibi sanilerin hepsi CHF adayları olduğu için CHF listesi tamamen se-

(57) ÖZ, Esat, A.g.e., S.99

(58) Seçimler Osmanlı Devletinde olduğu gibi iki dereceli olarak yapılmıştır. Seçmen yaşı 18'e indirilmiştir. Bu dönemde 40 bin kişi bir için bir seçmen ve 400 bin kişi içinde bir ikinci seçmen ön görülmekteydi. Seçimler birkaç gün sürer tasnifi gizli yapılır. Bkz.Şirin TEKELİ, Cumhuriyet Döneminde Seçimler. Cum.Dön.Türkiye Ansiklopedisi, 7.Cilt, İletişim Yayın., S.1798-1803

çilmiştir. Daha doğrusu onaylanmıştır. Böylece TBMM tamamen CHF mensuplarıyla homogen bir yapıya kavuşmuştur. Böylece Tek Parti yönetimi başlamış oluyordu. Her ne kadar genel kanı olarak bu devre 1930 yılında başlatılıyorsa da görüldüğü gibi CHF 1927 seçimlerinden sonra ülkede hakim olan tek güçtür.

Atatürk seçimler bitince yayınladığı bir beyanname ile vatandaşların "... intihap reyleriyle benim ve siyasi fırkanın geçen icraatımızın müttefikan tasvip ve teyit ettikleri ve gelecek devredeki mesaimizi itimat ve emniyet ile tescil eylediklerini izhar ettikleri" belirterek onlara teşekkür etmiştir.⁽⁵⁹⁾

Seçimlerin ardından, 15 Ekim 1927 tarihinde CHF'nin ikinci Büyük Kongresi Gazi Mustafa Kemal'in başkanlığında açıldı. Kongreyi açış konuşmasında Gazi fırkanın oluşumu konusunda:

"Fırkamız, geçen ızdırap seneleri içinde milletimizin hayatı ve şerefi için gösterdiği yüksek azim ve iradenin mümessili olarak bundan dokuz sene evvel meydana çıkmıştır. Bütün Anadolu ve Rumeli'ye şamil olmak üzere ilk genel kongremiz Sivas'da akd edilmiştir. (Düzenlenmiştir)..."

Gerçi o zaman kullandığımız ünvan ile bugünkü ünvan arasında fark vardır. Fakat teşkilât esas itibariyle mahfuz kalmıştır ve bugün siyasi fırka halinde tecelli eden mevcudiyete mebde-i teşkil itmiştir. (Oluşmaya başlamıştır)... Bugün küşâdı ile (açmakla) müftehir olduğum ikinci büyük kongremiz Sivas Kongresinden sonra teşkilatımızın ikinci büyük kongresi oluyor. Efendiler Sivas Kongresinde nasıl ki, bütün amâl ve hissiyatını temsil etmek mevkiinde bulundu isek, bugünde Cumhuriyet Halk Fırkası'nın büyük Kongresi ile bütün milletin hakiki hissiyatı temayülâtına tercüman olmak vazife ve mevkiinde bulunuyoruz. Filhakika halkın tabakaları mefkurelerini temin edecek avamil ve anasırı fırkamızın icraati ve faaliyetinde arıyorlar,

(59) Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri IV, S.534-535, Bkz. Öz, Esat A.g.e., S.99

buluyorlar. Bu hakikatin en son pazar delili son intihabat-ı umumiyyede aziz ve necip milletimizin fırkamıza gösterdiği müzaheret ve itibardır. Bunu şükran ile övünerek anıyorum..."(60)

Gazi'nin açıkça belirttiği gibi bu CHF'nin ikinci büyük kongresi oluyordu. Resmi olarak 1923 yılı eylül ayında kurulmuşsa da ilk teşkilatının Sivas Kongresinde kurulduğunu söylüyordu. Böylece fırkanın kökenide belirtilmiş oluyordu, yani savaşa katılmış, sivil-asker bürokrati eşraf ve geniş anlamıyla bütün halkı içine alıyordu.

Gazi M. Kemal, ikinci Reis seçilmesinin yerine Reis Vekilinin bu kongreye başkanlık etmesi teklifi müttefiken kabul edilmiştir. Riyasete İsmet Paşa geçer. Katipler seçimleri yapılır. Katipler yerlerini aldıktan sonra nizamname hükümlerine uygun olarak yedi encümen ve her encümen azası yedi kişi olarak seçimler yapıldı. Hemen arkasından Gazi M. Kemal'in açış konuşmasında:

"... İstikbale ait tedâbir hakkında müdaveme-i efkâr etmeden evvel maziye ait vâkayı ve hadisât hakkında ma'ruzatda bulunmak ve senelerden beri devam eden ef'al ve icraatımızın milletimize hesabını vermek vazifem olduğu kanaatindeyim. Hadisât ile dolu olan dokuz senelik bir devrenin tarihine temas ederek ma'ruzat ve beyanatım uzun sürecektir. Fakat mes'ele ifâsı zaruri bir vazife olduğuna göre beni ma'ruz göreceğinizi ümit ederim..." belirttiği gibi büyük nutkun okumak için alkışlar arasında kürsüye gelir okumaya başlar. Nutuk toplam 6 günde ortalama olarak 6'şar saat süreyle okunarak 20 Ekim 1927'de son bulmuştur. Gazi Hazretleri dakikalarca süren alkışlar arasında kürsüden indiler.(61)

(60) CHF Büyük Kongresi, TBMM Matbaası Ankara 1927, S.1

(61) A.g.e., S.2-3-4

Nutkun okunmasından sonra Erzurum mebusu Necip Asım kürsüye geldi; fakat heyecandan hazırladığı konuşmasını okuyamadı. Onun hazırladığı metni divan riyasetinin katibi Ruşen Eşref Bey okudu. Bu konuşmada Mustafa Kemal'i geçmişteki bütün liderlerle karşılaştırdıktan sonra bunların en büyüğü olarak O'nu göstermiş ve bunun nedenlerini açıklamıştır. Konuşmasının son bölümünde ise Gazi Hazretlerinin nutuklarını tamamen ve harfiyyen tasvib ve millet namına kongre genel kurulu tarafından imzalanarak yazılı şekilde takdir ve teşekkür edilmesini teklif etti. Bu oylandı ve kongrede müttefikten kabul edildi.⁽⁶²⁾

Kongreye bir gün ara verildikten sonra 22 Ekimde devam edildi. Encümenlerin mazbataları okunmaya başlandı. İlk olarak Nizamname Encümenliği yeni hazırladıkları nizamnameyi kongreye sundular. Yeni nizamname müzakere edildikten sonra ta'dil edilmiş şekilde oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir.⁽⁶³⁾

23 Ekimde diğer encümenlerin mazbataları tek tek okunarak kongreye sunulmuştur. Üzerinde pek fazla tenkitler olmadan kongrede kabul edilmiştir.

Kongrenin son oturumunda Katib-i Umumi Safvet Bey radikal ve mümâsili demokrat fırkaların oluşturduğu beynelmîlel birliğe, CHF'nın katılması daveti geldiğini söyledi. Ve bu birliğin çalışmalarını anlattı. Birliğe katılmış fırkaların ülkelerinde yönetimde fazla bir etkinlikleri olmadığını ve alınan kararların bir temenni niteliğinde olduğunu belirtti. Fakat CHF'nın hükümetin kuvvetini temsil ettiği belirtilerek doğrudan doğruya kabul etmemiştir.⁽⁶⁴⁾ Fırka böylece, kendi kendini tarif etmiş olmaktadır. Fırka, artık tek ve kaplayıcı (binnetice gayri mütecanis ve geniş) bir siyasi parti, bir milli vasi haline inkılâp etmiştir.⁽⁶⁵⁾⁽⁶⁶⁾

(62) CHF Büyük Kongre Zabıtları, S.4-5

(63) A.g.e., S.5-6-32

(64) A.g.e., S.33-34-35-36

(65) TUNAYA, T.Zafer, Türkiye'de Siyasi Partiler, Tıpkı Basım, Arba Yayınları İstanbul 1995, S.569

(66) ULUĞ, Naşit, CHP II.Büyük Kongresindeki Tartışmalar, Belgelerle Türk Tarih Dergisi, Kasım-Aralık-Ocak Sayı: 74-75-76

Yine aynı gün nizamnamenin 27. maddesine Genel İdare Kurulu kongre tarafından seçilen dokuz azadan oluşur kaydını reis hatırlatarak, kongre azalarının oylama yapılmasını istedi. Oylama tamamlandı ve neticede oylamaya katılan 378 zat vardı. Erzincan mebusu Safvet, Kütahya Mebusu Recep, Tekirdağ Mebusu Cemil, İstanbul Mebusu Doktor Refik, İzmir Mebusu Necati, İzmir Mebusu Celal, Rize Mebusu Fuad, Konya Mebusu Kazım Hüsnü, Erzurum Mebusu Nafiz Beyler 378 oyla Genel idare Kuruluna seçilmişlerdir.⁽⁶⁷⁾

Kongrenin sonunda Genel Başkanın Beyannamesi okundu. Bu beyannamede Dahili, Adli ve Harici siyaset; Maarif Siyaset; İçtimai Resmi Siyaset; Mali Siyaset; iktisadiyat siyaseti başlıklarıyla CHF'nin çizgisini belirtiyordu. Arkasından verilen tavrile bu beyanname kongrece tamamen tasvib ve kabülü önerisi müttefiken kabul edilmiştir. Kongre böylece son bulmuştur.⁽⁶⁸⁾

CHP İkinci Büyük Kurultayının çalışmasını tesbit eden zabıtlar muntazam bir şekilde tutulmuştur ve bu zabıtlar Millet Meclisi Matbaası tarafından tabedilerek kitap halinde neşredilmiştir. Elimizdeki zabıtlardan kongre çalışmaları hakkında fikir yürütmek mümkündür. Kongre; kendi esas faaliyeti için ayırdığı iki günlük çalışması sırasında, umumi tenkit ve temennilerde bulunulmamıştır. Sadece, seçilen komisyonların hazırladığı raporların müzakereleri ile yetinilmiştir. Kongrenin en müsbet eseri, parti tüzüğünü yeni baştan hazırlamış olması teşkil eder.

Kongre, CHF'nin "fırka" olarak yaptığı ilk büyük kongresidir. Ayrıca Gazi Mustafa Kemal'in bu kongrede "BÜYÜK Nutku"nu okuması da bu kongreye ayrı bir önem kazandırmıştır.

(67) CHF Büyük Kongresi, S.38

(68) A.g.e., S.38-40 .

a- CHF 1927 Nizamnamesi:

Kongre öncesinde hazırlanmış olan tüzük (nizamname) tasarısı, nizamname komisyonunun gerekçesi ile genel kurula sevk edildi. Bu gerekçede, 9 Eylül 1923 tarihli eski tüzüğün mukavvaten yürürlük mevkiinde bulunduğu kabul ve tasrih edildikten sonra değişiklik ve ıslaha muhtaç olduğu anlaşılarak, vilayet kongrelerinin değişiklik talepleriyle ve mıntika müfettişlerinin mütalaaları alındıktan sonra düzenlendiği belirtiliyordu.⁽⁶⁹⁾

Kongrede nizamname hakkındaki konuşmalar etraflı ve derinliğine olmamıştır. Sadece birkaç kişi söz almışlar ve umumiyetle esasa girmeden bazı kelimelerin kullanılış yerleri ve manaları (memleket yerine devlet, hars yerine kültür kelimelerinin kullanılması isteği gibi) üzerinde itirazda bulunmakla yetinmişlerdir. Nizamname ile ilgili bütün soruları ve açıklamaları Genel Sekreter Safvet (Arıkan) Bey cevaplandırmıştır.

Ayrıca Kongrede tartışılanlar içinde en önemli yeri yeni hazırlanan tüzüğün, siyasi, sosyal, kültürel ve iktisadi amaçlı bütün derneklerin yönetimiyle ilgili maddesi oluşturur. (40 madde) Bu madde ile bu tür derneklerin heyet-i müdirelerine gireceklerin adaylıkları Fırka müfettişleri tarafından tasvib edildikten sonra ilan edilecektir. Bu madde üzerine İstanbul mebusu ve aynı zamanda Türk Ocaklarının başkanı Hamdullah Suphi, eleştirilerde bulunmuş ve bu maddeyi mahzurlu bulmuştur. Bunun üzerine Genel Sekreter Safvet Bey ocak ile fırka arasında ayrı gayri bulunmadığını belirterek müfettişlerin murakabesini gerekli bulduğunu belirtmiştir. Kongre azasından Hakkı Tarık Bey (Giresun), Ziya Gevher Bey (Çanakkale), Celâl Nuri Bey (Tekirdağ), Hamid Bey (Kars) gibi mebuslarda bu maddenin olduğu gibi kabul edilmesini savunmuşlardır. Sonuçta bu madde aynen kabul edilmiştir.⁽⁷⁰⁾

(69) CHF Büyük Kongresi, S.6-7-8

(70) A.g.e., S.16-20

22 Ekim 1927'de kabul edilen Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesinin **Umumi Esaslar** bölümü 7 maddeden oluşur:

Madde 1- Cumhuriyet Halk Fırkası Cemiyetler Kanununa göre teşekkül etmiş, cumhuriyetçi, halkçı, Milliyetçi siyasi bir cemiyettir. Ve merkezi Ankara'dadır.

Madde 2: Cumhuriyet idaresini siyasi gaye kabul eder.

Madde 3: Parti devlet ve millet işlerinde din ile dünyayı birbirinden ayırmayı en mühim esaslardan addeder (Bu maddeye laiklik ilkeside diyebiliriz. Kongerede bu kelime kullanılmamıştır.)

Madde 4: Fırka halk için halk tarafından kaidesini hakim kılar Kanun nazarında mutlak bir müsavata (eşitlik) kabul eden ve hiç bir ailenin ve hiç bir sınıfın, hiç bir cemaatin, hiç bir ferdin imtiyazlarını tanımayan fertleri halktan ve halkçı sayar.

Madde 5- Vatandaşlar arasında en kuvvetli rabitanın (bağın) dil birliği, his birliği, fikir birliği olduğuna kani olarak Türk dilini ve kültürünü bihakkın yaymak ve geliştirmeyi bütün şubeleriyle faaliyetlerin esası olarak addeder.

Madde 6- CHF'nin Umumi Reisi Fırkanın kurucusu olan Gazi Mustafa Kemaldir.

1923 Nizamnamesine göre Büyük Kongre Fırkanın başkanını seçer denilirken, bu nizamnamede fırkanın başkanı seçilmiyor. Kurucusu Gazi M. Kemal daimi olarak fırkanın başkanı sayılır.

Madde 7- iş bu umumi esaslar, hiç bir vechile değiştirilemez.

Fırkaya kabul edilmenin şartları ise nizamnamenin 8. maddesinde belirtilmiştir.

Madde 8- CHF'na:

A- 18 yaşını geçmiş

B- Sui şöhretle tanınmamış olan

C- Şeref ve haysiyete dokunan hapis veya ağır hapis veya bu derecede cezayı müstelzim bir cürümden dolayı mahkum olmamış olan

D- Milli harekete aleyhte bir vaziyet almamış, siyasi karakterleri itibariyle menfi bir ruh taşımamış oldukları bilinen her Türk vatandaşı, Türk kültürünü ve fırkanın bütün umdelerini tamamen kabul etmiş olması şartıyla dahil olabilir.

Madde 9- Cumhuriyet Halk Fırkasına girmek isteyen her vatandaş fırkada kayıtlı iki arkadaş tarafından gireceği ocağa takdim edilecek ve kendisinde fırka nizamnamesi ve prensiplerini benimsiyeceğine dair taahhütname verecektir.

(Bu maddeye bir-iki azâdan eleştiri gelmiş, ancak sonuçta kabul olunmuştur. İkinci kısımda ise Büyük Kongrenin 4 yılda bir toplanacağı fakat genel başkan gerek gördüğü takdirde Büyük Kongreyi vaktinden evvel ya da sonrada davet edebilir (Madde 10)

Mıntıka müfettişleride 1923 nizamnamesinde kongreye katılanlara ek olarak kongrenin tabii azası sayılmışlardır. (Madde 11)

Kongereden 6 olan komisyon sayısı 3'e düşürülmüştür. Madde (13)

Merkez Teşkilatı:

A) Genel Başkan

B) Genel Başkanlık Divanı (üç kişidir. Genel Başkanı Genel Başkan vekili ve Genel Sekreter)

C- Genel İdare Kurulu (Kongrenin seçtiği 9 üye)

4- Parti Divanı (Genel idare kurulu üyeleri, Grup İdare Kurulu ve Hükümet üyeleri)

5- Fırka müfettişleri

Kabul edilen yeni tüzükle genel başkana son derece geniş yetkiler verilmiştir. 21. maddeyle Genel Başkanın, kendisinin bizzat seçeceği Genel Başkan Vekilinden ve genel Sekreterden, Genel Başkanlık Divanından oluşur.

Bu suretle, Genel Başkan, Genel Başkan Vekili ve Genel Sekreterlerden ibaret olan Genel Başkanlık Divanı:

A) Seçimlerde parti namzetlerini tesbit eder. (Madde 23)

B) Vereceği kararlara tekml parti üyesi kayıtsız şartsız riayete mecburdur. (Madde 22)

Netice itibariyle, Milli Hakimiyet müesseselerinin teşkil ve idaresi Parti Genel Başkanının mutlak irade ve otoritesine bırakılmıştır. Partinin umumi siyasetini tayin eden prensiplerin dokunulmazlığı, yani değiştirilmezliği esası da, kabul edilmiştir.

İl Teşkilâtları:

A) Muhtemetler (Parti muntika müfettişleri tarafından bazı il, ilçe ve bucaklara oradaki parti teşkilatının başına tayin edilen kimselerdir)

B) İl, ilçe, bucak ve ocak idare kurulları

C) Halk Kongreleri (Köy ve mahalle ocaklarında yapılan kongreler)

D) Nahiye, Kaza ve Vilayet Kongreleri.

1927 Nizamnamesinin müfettişlik başlığı altındaki bölümünde; memleket tef-tiş mıntıklarına taksim olunur ve her mıntıkada bir müfettiş bulunur. (Madde 37) Müfettişler Genel İdare Kurulu tarafından seçilir ve başkanlık divanınca onaylanır. (Madde 38) Müfettişler o mıntıkada fırkanın en büyük temsilcisidir. (Madde 39) Da-ha önce bahsettiğimiz 40. maddeyle siyasi, içtimai, iktisadi, kültürel teşekkülleri mu-rakabe eder. Müfettişlerin mıntıklarındaki tebligata bu mıntıkadaki bütün teşkilat uygulamaya mecburdur. (Madde 43) Müfettişlerin görevleri Genel İdare Kurulunun özel bir talimatnamesi ile tespit edilir. (Madde 44).

Bu maddelerden anlaşıldığı gibi, fırka müfettişliği, fırka teşkilatında önemli bir yer kazanmıştır. Hatta fırka müfettişliği parti hiyerarşisi içinde, Genel İdare Ku-rulu ile Genel Başkanlık Divanı'ndan sonra geliyordu. Parti Müfettişlerinin son de-rece geniş yetkileri vardı.⁽⁷¹⁾

Nizamnamenin son bölümünde Mecliste Grup Teşkilatı ve Divan-ı Haysiyet bölümleri yer alır. Fırkaya mensup mebusların geneli Fırka Grubunu oluşturur. (Madde 92) Grup içtimalarında grup azaları rey ve içtihatlarında tamamen serbesttir. Görüşlerini beyan ederler, vekillerden izahat talep edebilirler; ancak açıklama istemi Fırka kararıyla Fırka Grubu kararı olmadan soru açıklaması geçersizdir. (Madde 100) Grupta alınan kararlar Gruba mensup bütün azalarca geçerlidir. Azınlıkta ka-lanlar çoğunluk kararına tabi olmakla mükelleftir. Müzakere sırasında olmayanlar da bu karara tabidirler. (Madde 102-103) Fırkanın esasları ve alınan kararlar aleyhinde Fırka azası beyanata ve neşriyatta bulunamaz. (Madde 110) Fırka grubuna mensup azalar aylık kazançlarının yüzde birine yardım akçesi olarak fırkaya verecektir. (Madde 111)

Nizamnamenin tamamı 118 maddeden oluşmuştur.

(71) KOÇAK, Cemil, Tek Parti Döneminde CHP'de Parti Müfettişliği, T.Z.TUNAYA'ya Arma-ğan, İst. Barosu Yayınları, Yaylacık Matb. İstanbul 1992, S.462-463-464-465

E- 1923-1930 ARASI GELİŞMELERİN GENEL DEĞERLENDİRMESİ:

Kurtuluş Savaşı bitmiş ve bağımsızlığa ulaşılmıştı. Kurtuluş Savaşının yürütülmesini denetleyen Birinci TBMM olağanüstü oluşumuna karşın, sofu islamcısından komonistine kadar geniş bir siyasal görüşler yelpazesini temsil eden ve hoşgörülü bir özgürlük ortamı içinde çalışan bir kuruldu.⁽⁷²⁾ Türklerin ilkdefa karşılaştıkları Anayasa problemleri de gene bu devre boyunca ortaya atılmış ve büyük bir serbestlik ve açıklıkla tartışılmıştır. Bu devrenin inkılapçılığı, Türk inkılapçılığı, Türk tarihinde ilk olarak milli hakimiyet prensibini siyasi ve hukuki temel edilmesi, bugünkü Devlet ve Hükümet şekli ve sistemimizi açıkça tespit etmiş olmasındandır.⁽⁷³⁾

Fakat 1923 yılına gelindiğinde Meclis bu kozmopolit yapısından dolayı karar almamaya, çoğunluk oluşturamamaya başlamıştır. Meclisteki tüm gruplar şimdi devlet şekli ne olacak, nasıl olacak sorularına kendi fikirlerince çözüm getirmişlerdir. M. Kemal bu durumu görerek meclisin yenilenmesini istemiş, mecliste kabul edilmiş, Müdafaa-i Hukuk Grubu adına daha önce bahsettiğimiz Dokuz umde ile seçime girmiş ve büyük çoğunlukla kazanmıştır. Lozan'ın imzalanmasından sonra Meclisteki Müdafaa-i Hukuk Grubu, Cumhuriyet Halk Fırkası adını almıştır.

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın ilk muhalifleri Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını kurmuşlardır. Şeyh Sait İsyanının çıkmasından sonra (Takrim-i Sûkun Kanunu çıkarılmış. Bu kanunu çıkmasından sonra) Türkiye'nin yönetim biçimi, bir otoriter tek parti yönetimi oldu.⁽⁷⁴⁾ Cumhuriyetin ilanından sonra geniş bir özgürlük havası

(72) TUNÇAY, Mete, Siyasal Gelişimin Evreleri, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi Cilt 7-8, S. 1967

(73) TUNAYA, T.Zafer, T.B.M.M. Hükümetinin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri, İsmail AKGÜN Matb.İst. 1958, S. 1-3

(74) ZÜRCHER, Erik Jan, Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, İletişim yayınları, 7.Baskı İstanbul 1995, S.257

eser basında, bu kanunla birlikte basın özgürlüğüne son verilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve ilk Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa, Türk ulusunu batı uygarlığı seviyesine ulaştırmak için sabırsızlanıyordu. Bu ikinci savaşta kazanmak için basının yardımına ihtiyacı vardı. Fakat, Milli Mücadele esasında ordunun yanında yer alan ve görevini şerefle yapan Türk Basını bu yolda büyük devrimciye aynı derecede yardımcı olmamıştır. Cumhuriyet gazetesi başyazarı Yunus Nadi'den başka o sırada devrimleri destekleyen gazete ve yazar hemen hemen yok gibiydi. Siyasi ihtiraslar, kıskançlıklar yüzünden kısa zamanda insafsız bir muhalefet tutucu, hatta gerici bir basın doğmaya başlamış, tarih tekerrür ediyor. aydınlar yine ihanet ediyordu.⁽⁷⁵⁾

1927 yılına kadar tüm devrim muhalifleri sindirilmiş ve ülkede istikrar sağlanmış ve devrimler hızlı bir şekilde yapıyordu.

Takrir-i Sükun Kanunu, hükümetin bu yasayı kaldırmakta artık bir sakınca görmediği 1929 yılına kadar yürürlükte kaldı. Cumhuriyet Halk Fırkası her bakımdan bir iktidar tekeli kurmuştu.⁽⁷⁶⁾

1927 yılındaki Büyük Kongresinde, Gazi M. Kemal Sivas Kongresini Cumhuriyet Halk Fırkasının ilk kongresi olarak nitelendirmiş, böylece 1927 yılında ikinci kongresi yapılmış oldu. Yeni nizamnamede, partinin kurucusu ve başkanı olan Gazi M. Kemal'e çok geniş yetkiler vermiş, parti disiplinli bir hal almıştır.

1929 yılında Dünya'daki ekonomik kriz ile birlikte yeni kurulan Türkiye'de ekonomik krize girmiştir. Tam bağımsızlık sloganı, siyasi ve iktisadi bağımsızlığın sağlanmasıyla gerçekleşebilirdi. siyasi bağımsızlıktan sonra, iktisadi bağımsızlık

(75) PERİN, Cevdet, Tarih Boyunca Düşünce ve Basın Özgürlüğü, Remzi Kitabevi, Yükselen Matbaası İstanbul, 1974, S.97

(76) ZÜRCHER, Erik Jan, Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, S.257

için çalışmalar yapılmıştır. Topyekün kalkınma modelinden hareket edilmiştir. Ama yıllarca savaşıyan bir halk ve yakılmış yıkılmış bir ülkeye, kendi kaynaklarını kullanarak kalkınması pek kolay olmayacaktı. Sermaye birikimi olmadığı için, ferdi teşebbüsler devlet eliyle desteklenmişti. Bu döneme genel olarak liberal dönem denmesine karşın, uygulamaların bütününe kapsamamaktadır. Ayrıca Cumhuriyet Halk Fırkası, bütün halkın partisi iddiasında olmasına karşın kesin bir ekonomi politikası henüz bu dönemde oluşmamıştır. Bu dönemde ekonomide pek başarılı olunmamıştır.

1923-1930 yılları arasında Cumhuriyet Halk Fırkası, örgütlenmesi, en küçük birimlere kadar yaygınlaştırdı. Bildiğimiz gibi Fırkanın kuruluşunda, ilk örgütleri Müdafaa-i Hukuk grubu teşkilatları olmuştur. Bu teşkilatlar kendi içinde disiplinli olarak düzenlenmiş ve merkezin tamamen kontrolü altındadır.

II. BÖLÜM

ATATÜRK DÖNEMİ TEK PARTİ:

A- 1930'LU YILLARIN BASINDA TÜRKİYE

Kurtuluş Savaşı bitmiş ve Cumhuriyet kurulmuş, halk yorgun bitkin ve yoksuldu. Çünkü bu savaş az gelişmiş hatta yarı sömürge durumuna düşmüş bir ülkenin yaptığı ve savaşlar zinciri içinde en son Kurtuluş savaşıyla ülke bağımsızlığa, imparatorluktan bir ulusal devlet aşamasına geçmişti. Ama sadece siyasal bağımsızlık yetmiyordu. Ekonomik bağımsızlıkla, siyasal bağımsızlığın tamamlanması gerekiyordu. Asıl iş şimdi başlıyor diyerek harekete geçen Mustafa Kemal, ülkenin ne kadar geri, bırakıldığından hareketle milli ekonomiyi kurmaya çalıştı. Tarımı ilkel, sanayisi hemen hemen olmayan bir ülkede topyekün kalkınmayı sağlamak, ülkeyi yeni baştan imar etmek onun en başta gelen amaçlarındandı.

İşte bu amaçlardan yola çıkarak ülkede çok önemli devrimler yapılmıştı. Bu devrimlere karşı muhalefeti bastırmak zorunda kalınmış, daha önceki bölümde bahsettiğimiz gibi bir dizi önlemler alınmıştır. Cumhuriyet devrimlerinin gerçekleştirilmesi ve başarıya ulaştırılması için ülkede uygulanan yönetim biçimi, daha başka bir deyişle özgürlüklerin kısıtlanmış olması, devrimlere karşı yöneltilecek eleştirileri engellemiş, ama ne varki, bununla birlikte halkın sorunlarının dile getirilmesini ve hatta yapılan bazı yolsuzlukların açığa çıkmasını engellemiştir.⁽¹⁾ Alınan olağanüstü kararların nedeni İsmet Paşa'nın da dediği gibi "Cumhuriyet vatandaşlığının memleketimizde pürüzsüz, engelsiz yerleşmesi idealidir."⁽²⁾ Bu nedenle bu kanunlar bir süre sonra yürürlükten kaldırılmıştır. 2 kere uzatılan Takrir-i Sûkun Kanunu 1929 yılında kaldırılmıştır.

(1) YETKİN, Çetin, Şerbest C umhuriyet Fırkası Olayı, Karacan yayınları, Özal Matbaası İstanbul s.17

(2) İsmet Paşanın Siyasi ve İçtimai Nutukları 1920-1933 Ankara, Başvekalet Matb.1933 s.339

Ş. Süreyya'ya göre, bu dönemde halkın karşısında daha çok hükümet olduğunu CHF'nin bir "halk fırkası" haline gelememiş olduğunu belirtmekte ve "1930 sıralarında CHP halktan kopmuştu. Halk dışında darı basit bir bürokrat hizbi ile, bu hizbe ancak seçim ve menfaat bağlantıları olan mahalli, fakat dar bir taşralı taraftar kadrosundan ibarettir."⁽³⁾ diyordu.

Partiyi vilayetlerde yüksek kademelerde temsil eden "mutemetler aşırı baskı ve menfaat yollarına pek sapmamakla beraber, ne merkezin nede halkın benimsediği insanlardı... Merkezde veya taşrada partili olmak demek, gerçekten menfaat veya kariyer bekleyen insan demektir. Hulâsa inkılap partisi bir "klik" parti haline gelmişti. Kapalı dar bir klik..."⁽⁴⁾ Halk, partiden korkmaya başlamış ve son derece tedirgindi, şaşkın bir halde bulunuyordu.

Bunun yanısıra 1930'lu yıllara girerken Türkiye, dünyanın bir çok memleketleri gibi, çok ağır bir ekonomik bunalım içinde idi. Avrupa ve Amerika'daki büyük bunalım Türkiye'de de büyük etki yaratmıştı. Türkiye'nin başlıca ihracatı ve dolayısıyla döviz kaynağı olan hammadde fiyatları büyük ölçüde düştü. Lozan Antlaşması'nın gümrükler hususundaki kısıntılarından yeni kurtulmuş bulunuyordu. Bu şartlar içinde Türkiye, sanayileşmesinin henüz başında bulunuyordu. Böylece halkın durumu dahada kötüleşmişti. Bu şartlar içinde Türk parasının tam çöküşünü engellemek için alınan tedbirlere rağmen işsizlik yaygın hale geldi. Mahsulde azalmalar oldu.⁽⁵⁾ Bunalım döneminin yoğun yaşanmasının nedenlerinden biriside 1923-30 arası izlenen liberal ekonomi düzenindeki başarısızlığında büyük payı vardır. Dene-

(3) AYDEMİR, Ş.Süreyya, Tek Adam, 3.Cilt (1922-1938) Remzi Kitabevi 11.Basım Evrim Matb. İstanbul 1992 s.380

(4) AYDEMİR, Ş.Süreyya, Tek Adam, Cilt 3 s.380

(5) TÖKİN, F.Hüsrev, Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi, (1839-1965) Elif Yayınları, Ekin Basımevi İstanbul 1965 s.72

bilirki 1930 yılının son ayları, tek parti olan CHP'nin kitlelerin ekonomik sorunlarını çözmeye konusunda başarısızlığın saydamlaştığı aylar olmuştur.(6)

1930 yılına girildiğinde, tek parti yönetiminin egemen olduğu Takrir-i Sûkun döneminin son bulmasıyla ülkede kısmende olsa bir yumuşama dönemi başlamıştır. 1925-1929 yılları arasındaki Takrir-i Sûkun döneminde demokrasi ile ilgili olarak görülen olumsuz gelişmelere rağmen, cumhuriyetin sağlamlaştırılma,ı ulusal devletin güçlendirilmesi ve çağdaşlaşma yolunda önemli adımlar atılmıştır. Aslında bu dönemdeki otoriter uygulamaların temel gerekçesini de, rejimi ve yeni Türk devletini güçlendirme çabalarında aramak gerekir.(7)

Büyük kentlerde köklü değişiklikler yaratan CHP, bu dönemde köylüye ulaşamamıştır. Türk halkının %85'ini oluşturan köylülüğün, feodal güçlerin elinde bırakılmıştır. Eşraf ve ağalar böylece, CHP'nin en güçlü dayanağı olan köylüyü, CHP'nin altından kaydırmıştır. İşbirlikçi-burjuvazi-feodal güçler-işbirlikçi bürokrasi ittifakı, hedefine adım adım yaklaşmakla ve ulusal direniş partisi CHP'yi, geniş halk kitlelerinden uzaklaştırmaktadırlar. Doğal olarak CHP, Kurtuluş Savaşı sırasında kazandığı saygınlığının şan ve şeref partisi olma niteliğininide günden güne yitirmekteydi.(8)

(6) YETKİN, Çetin, Tek Parti Yönetimi, s.15

(7) ERTAN, T.Faik, Kadrocular ve Kadro Hareketi, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Milli Kütüphane Basımevi, Ankara 1994, s.9-10

(8) Bila, Hikmet, C.H.P.Tarihi, s.99

B- ÇOK PARTİLİ REJİM DENEMESİ:
SERBEST CUMHURİYET FIRKASI

Büyük Millet Meclisi içerisinde, bir muhalefet ve kontrol unsuruna karşı duyulan ihtiyaç, Serbest Cumhuriyet Fırkasının doğmasına yol açmıştır. Ancak denetimli bir rejim sayesinde, Cumhuriyetin bütün icapları yerine getirilmiş olacağı kanaati uyandı. Y. Kadri Karaosmanoğlu yeni bir Fırka kurulmasının nedenlerini şöyle belirtiyor: "Siyasi ve iktisadi hayatımızın bu karışık ortamındadırki, herşeyden önce, açık ve aydınlık durumları seven Atatürk bir muhalefet Fırkasının kurulmasına karar vermiştir. Onu böyle bir karar vermeğe sevkeden belki, İsmet Paşa'nın gittikçe şahsileşen politikasının frenlemektir. Belkide çok muhtemeldir ki, o cesur devlet ve siyaset adamı halk arasındaki mırıltıların, dırıltıların bir muhalefet partisinde açıktan açığa tenkitler haline girmesini istemişti.⁽⁹⁾

Fikrini kimden ve ne suretle kesin bir şekilde bilinmemekle beraber bir kısım yazarlara göre Atatürk'e maledilirken, Giritlioğlu ise bunu şöyle açıklıyor: "Leyhte ve aleyhteki görüşlerde çıkartabildiğim samimi kanaatim şöyledir: O devirde, murakabeli bir rejim ihtiyacını en fazla, devrin Başbakanı İsmet İnönü duymuştu ve bu vazifeyi yapacak bir muhalefet partisinin doğmasını arzulamıştı. Parti kurulduktan sonrada, kapatılmaması için, elinden geleni yapmaya çalışmıştır. O devrin, siyasi imkanları ve kanunları, böyle bir muhalefet partisinin kendiliğinden meydana çıkmasına kesin olarak elverişli bulunmadığı içindir ki: Devlet Başkanı Atatürk'ün, rızası ve teşvikiyle parti kurulabilmiştir.⁽¹⁰⁾ Görüldüğü gibi fikri İsmet İnönü'ye malediyor.

(9) KARAOSMANOĞLU, Y.Kadri, Politikada 45 Yıl, s.115

(10) GİRİTLİOĞLU, Fahir, A.g.e., s.74

SCF'nin kuruluşunda izlenen yöntemler, siyasal partilerin kuruluşunda izlenen yoldan ayrılmaktadır. Bu parti, belirli görüşteki kişi ve kuruluş ya da örgütlerin kendiliğinden biraraya gelerek bir siyasal parti kurmaya karar vermeleri sonucunda varlık kazanmıştır. Gazi Mustafa Kemal tarafından düşünülp kararlaştırılmıştır. Şimdi bu partinin kuruluş aşamalarına bakalım:

1930 yılı yaz aylarında Yalova'da kalan M. Kemal'in bir muhalef partisi kurulacağı haberleri duyuluyordu. (Ahmet Fuat Bulca da, (Rize mebusu) bu durumundan kendisinin ve Nuri Conker'in haberleri olduğunu bu işi Fethi Bey'e yaptırtılacağını bildiğini söylüyor)⁽¹¹⁾ Ağustos ayında Fethi Bey Yalova'ya çağırılıyor ve o akşam içten ve dıştan Türkiye'nin nasıl görüldüğünü Atatürk soruyor. Fethi Bey endişesini dile getirdikten sonra Atatürk şöyle diyor: "Ben bunun bir çaresini buldum. Memlekette muhalif bir fırka kurmak lazımdır. Böyle bir fırka vücuda gelirse Mecliste tartışma daha serbest olur. Mesela siz böyle bir fırkanın başına geçerseniz, bildiklerinizi Mecliste serbestçe söylersiniz. Bu suretle uygulamada görülen birçok hatanında önünü almak mümkündür."⁽¹²⁾ Böylece fırkanın kurulmasını teklif etmiş olmuştur.

Fethi Bey pek istekli görünmüyordu. Sonuçta İsmet Paşa ve M. Kemal, Fethi Bey'e yardım sözü verdiler. Fethi Bey M. Kemal'e tarafsız olması koşuluyla kabul edeceğini bildirdi. Şatlar makul görüldü ve Fethi Bey derhal çalışmalarına başladı. M. Kemal tarafsızlığını göstermek için kızkardeşi Makbule Hanım ve yakın arkadaşı Nuri Bey'in Serbest Fırkaya katılmalarını istedi. Ayrıca Meclis'te eskiden beri hükümeti tenkit eden mebusların Serbest Fırka'ya katılmalarını teşvik etti.⁽¹³⁾ Bu arada Fethi Bey M. Kemal'e bir mektup yazarak parti kurmak istediğini bir mektupla be-

(11) OKYAR, Fethi Üç Devirde Bir Adam, Haz. Cemal KUTAY, Tercüman Tarih Yay., İst.1980 s.381

(12) A.g.e., s.388

(13) ÖZALP, Kazım- ÖZALP, Teoman, Atatürk'ten Anılar, Türkiye İş Bankası Kültür Yay.Minpa Matb. Ankara 1994 s.44

lirtti. Ayrıca bu mektupta, hükümetin ekonomik politikası eleştirildi. Fırka azasının kendi kabinelerini eleştirmekten sakınmaları nedeniyle serbest tartışmanın azalmasını bu politikaya sebebiyet verdiğini ve sonucu olarak cumhuriyet idaresinin ebedileşmesi için bir fırkalı hükümetidaresi yerine hürriyeti, tartışmayı yerleştirmek ve hükümetten millet işleri hakkında ciddi takip işlemeyi sağlamak için parti kurmak istediğini belirtti." (9/8/1930 Bütün gazetelerde yayınlandı) 12/8/1930 M. Kemal cevabını ertesi gün yazdı. Bu mektupta şöyle diyordu: ".. B.M. Meclisinde ve millet önünde, millet işlerinin serbest münakaşasını ve iyiniyet sahibi zatların ve fırkaların düşüncelerini ortaya koyarak, milletin yüksek menfaatlerini aramaları, benim gençliğimden beri aşık ve taraftar olduğum bir sistemdir... Reiscumhur olduğum müddetçe bu makamın yüksek ve kanuni vazifeleri, hükümette olan ve olmıyan fırkalara karşı adilane ve tarafsız yerine getireceğime ve laik cumhuriyet esasında fırkanızın her çeşit siyasi faaliyet ve cereyanlarının bir engele uğramıyacağına güvenebilirsiniz..."(14)

12 Ağustos 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkası kuruldu ve beyannameyi yayımlandı. Çevre tereddüt içinde idi mebuslar katile katile, Yalova'yı ziyaret ediyorlar. Onun tavır ve hareketlerinden konuşmalarından kendi hareket tarzlarını kurmağa çalışıyorlardı.(15) Mebuslardan fazla destek görmemişti ama halkın bu fırkayı benimsediği anlaşılıyordu.(16)

SCF'nın yayınlanan ilk programı 11 maddeden oluşur. Bu programda, cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı bir parti olduğu, vergilerin düzenlenmesi, serbest ticareti ve tek dereceli seçimi benimsediği belirtiliyordu. Asıl program ise Ahmet AĞAOĞLU ta-

(14) Bu mektupların tam metni için, TUNAYA, T.Z., Türkiye'de Siyasi Partiler, s.633-634, Okyar, F., A.g.e., s.470-472, AĞAOĞLU, Ahmet, Serbest Fırka Hatıralarım, s.32-33

(15) AĞAOĞLU, Ahmet, Serbest Fırka Hatıralarım, İletişim Yay. 3.Baskı Şefik Matb. İstanbul 1994 s.42

(16) ÖZALP, A.g.e., s:44

rafından hazırlanmıştır. İlk maddelerinde program ilkelerinde yer veren ve "Fırka yasası" denilen ancak gerçekte bir parti tüzüğü olan, sekiz bölüm ve altmış maddeden oluşan bu metin Ağustos ayı sonlarında bitirilmiştir. Yayınlanma tarihi 27 Ağustos 1930 dur.⁽¹⁷⁾

Yeni fırka kısa zamanda bir ümit fırkası haline gelmiş farklı siyasi görüş ve gruplardan yoğun ilgi görmüştür. İsmet Paşa SCF'nin bu denli ilgi görmesini şu nedenlere bağlamıştır: 1- M. Kemal'e, İsmet Paşa'ya, CHP'ye, hükümetlere ve devrimlere tepki duyan insanların serbest Fırka'da barınacak yer bulmaları, 2- Yeni fırkanın taraftar bulmak için ister istemez çok gayretli olması, 3- Dışarıda susmak zorunda kalmış olaylardan maddi ve manevi zarar görmüş insanların Serbest Fırka'yı bir kurtuluş yolu olarak görmeleri idi.⁽¹⁸⁾

CHP ileri gelenleri yeni fırkaya karşı düşmanca vaziyetler almağa başlamıştır. İsmet Paşa, Samsun'da söylediği nutukta Yeni Fırka'ya hücum ediyor, İstanbul'da Fırka Reisi Cevdet Kerim Bey fırkayı gericilikle suçluyordu. Bu ortamda SCF'nin mebus sayısı 13 oldu. Gazi maddi olarak yeni fırkayı destekliyor, gündelik faaliyetleriyle alâkadar oluyordu. Ama yine iki fırka birbirine düşmanca tutum içindeydi.⁽¹⁹⁾ Yarın gazetesi sahibi Arif Oruç'un Serbest Fırka'yı benimsemesi Ağaoğlu'na göre bu yola götüren sebeplerden biriydi. Arif Oruç Gazi'yi ve Gazi'nin yakınlarını okşamakla beraber İsmet Paşa'ya ve Halk Fırkası'na muhalefet ediyor, eleştirilerinde çok ileri gidiyordu.⁽²⁰⁾ Hatta Yarın Gazetesi Serbest Fırka'nın yayın organı olmak istemiş, önceleri Fethi Bey ve Gazi istemelerine rağmen bir süre için yayınları-

(17) Cumhuriyet 28 Ağustos 1930

(18) İNÖNÜ, İsmet, Hatıralar 2. Kitap Bilgi Yay. Ankara 1987, s.285

(19) AĞAOĞLU, Ahmet, A.g.e., s.43

(20) A.g.e., s.43

nı bu gazeteden yapmışlar. Fethi Bey sonradan vazgeçmiştir.⁽²¹⁾ Arif Oruç tarafından yayınlanan Yarın Gazetesi bu yeni fırka'dan öncede oldukça sert tutumuna karşı harkeste hayret uyandıracak şekilde hükümetin müdahalesine maruz kalmamıştır.⁽²²⁾

Serbest Fırkanın kurulmasından bir süre sonra Belediye seçimleri yapılacaktı. Bu da Halk Fırkasında yeni Fırka'ya karşı başlamış düşmanlığın ikinci sebebi oldu. Halk akın akın yeni fırkaya koşuyorlardı. Halk Fırkası ile halk arasında her çeşit alaka çözülmeye başlamıştı. İsmet Paşa ve arkadaşları bundan ürktüler ve tedbirler almağa başladılar. Fırka mensupları arasında 40 kişilik hukuki bir mücadele meclisi kurdular. Dahiliye Vekili Şükrü Kaya Bey valilere, kaymakamlara ve nahiye müdürlerine gönderdiği iç sürücülerle devlet makinesini harekete geçirdi. Halk Fırkasının himayesi yolunda uyanık olmalarını emretti. Bu olayların üzerine İzmir'de olanlar düşmanlığı iyice şiddetlendirdi.⁽²³⁾

Bu arada Fethi Bey'in "iktidara geçebiliriz" gibi gazetelere çıkan demeçleri CHP çevrelerinde köklü bir tedirginliğin gelişmesine yolaçmıştır. Çünkü, yalnızca Cumhuriyet ve Demokrasi kavramlarının bir gereği olarak yada bir denetimin gerçekleştirilmesi için kurulduğu düşünülen SCF'nın ilk günden kendisini iktidara aday göstermesi, bu çevrelerde bir sürpriz olmuştur. Üstelik halkın bu partiye gösterdiği yakınlık tedirginliği arttırmıştır. Bununla birlikte gerçekten iktidara geçmeyi istemek siyasal partilerin yapıları gereği olduğundan ilk önceleri bu demeçlere açıktan açığa değinilmemiş ve yanıt verilmemiş olduğu görülür. Buna karşılık, CHP çevre-

(21) AĞAOĞLU, Ahmet, A.g.e., s.44-45

(22) WEİKER, Walter F., Serbest Fırka - Başarı ve Başarısızlık Forum (Ankara) 15 Mart 1961, s.9

(23) AĞAOĞLU, Ahmet, A.g.e., s.50-51

lerince SCF karşı yürütülen sert kampanyanın ve baskının temelinde en önemli etken olarak, muhalefetin açıklanan bu hedefi olduğunu söyleyebiliriz.⁽²⁴⁾

SCF'nin eleştirileri ilk zamanlar ılımlı ve hoşgörülüdür. Örneğin İsmet Paşa "...bugün bize düşen vazife, bizi tenkit eden bir fırkanın zuhuruna karşı endişe ve çatış çehre göstermeksizin onu güler yüzle karşılamaktır" dediği belirtilmektedir.⁽²⁵⁾ Eleştiriler birbirini izledikçe ve yoğunlaştıkça önce CHF yazar ve sözcüleri ağır bir dil kullanmaya başladılar. Örneğin 29 Ağustos 1930'da Hakimiyet-i Milliye'de Falih Rıfkı "Kalemlerini çamura batırmışlar, ağızlarında garaz ve kin köpüğü bağıyorlar..." demekte bir sakınca görmemiştir. Bunda yarın gazetesinde Arif Oruç'un sert hücumları da etkindir.

SCF'nin Belediye seçimlerine katılma kararı almasıyla yurtiçine geziye çıkmıştır. Ağaoğlu Ahmet bu fikre karşı olduğunu hatıralarında belirtmiştir. Eylül ayının başında Fethi Bey ve arkadaşları İzmir'e varmışlardır. Ertesi gün halk Fethi Beyin etrafını sarmıştır. Anadolu isimli İzmir'de çıkan, CHF öven gazete SCF'lı halk kütlesi tarafından, 5 Eylül 1930 tarihli yazısı bahane edilerek taşlanmış, CHF binası önünde protestoda bulunmuşlar. CHF binasından Sabri Bey "namussuzlar" diye bağırınca halk binanın camlarını taşlamış, basımevine (Anadolu gazetesi) doğru yürüyüşe geçmiştir. Bu arada güvenlik güçleri harekete geçmiş, ateş açmış, halktan yaralananlar olmuş bir çocuk vurularak ölmüştü. Ayrıca jandarma birliği halkı dağıtmak için ateş açmıştır. Halk bu ateşe taş atarak karşılık verdiler⁽²⁶⁾ Fethi Bey 7 Eylül 1930'da elli bin kişiyi aştığı anlaşılan bir halk kütlesi önünde konuşmuştur.⁽²⁷⁾

(24) YETKİN, Çetin, Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı, s.129-130

(25) Hakimiyeti Milliye 11 Ağustos 1930

(26) (Akşam, Cumhuriyet, Hakimiyeti Milliye, Yarın, 6 Eylül 1930)

(27) YETKİN, Çetin, A.g.e., s.171-172-173

Birçok işyerlerindeki işçiler greve gitmişler. Alınan sert tedbirler karşısında bu grevler uzun sürmemiş ve bir protesto gösterisinden öteye gitmemiştir.

İzmir'de çıkan bu olaylar üzerine hükümet ve valilik kovuşturmayaya geçmiş ve bazı serbest fırkalılar ya tutuksuz ya da tutuklu olarak mahkeme önüne çıkarılmışlardır. Bütün bunlardan daha önemlisi ise SCF'nı destekleyen İzmir gazetelerinin yazar ve sorumlu müdürlerinin tutuklanmış olmasıdır.

Bunun yanında CHF'nı tutan Anadolu gazetesi yazı işleri müdürü İbrahim Bey, Fethi Bey hakkında uydurma yayın yapmak suçu ile soruşturma açılmış, ancak tutuksuz olarak yargılanması kararlaştırılmıştır. Gazetecilerin tutuklanmaları üzerine SCF Merkez Ocağı 15 Eylül 1930'da bir bildiri yayınlamış ve bu durumu kınamış ve bunun "matbuat hürriyeti"ne henüz hükümetçe tahammül edilemediğini gösterdiğini açıklamıştır.⁽²⁸⁾

İzmir olayları SCF ile CHF'nın karşılıklı konumunda herhangi bir uzlaşma olanağında ortadan kaldıracak ölçüde belirginleştirmiştir.

Hiç şüphesizki, bizim için ne Fethi Bey'i ne yanındakileri bu olaydan sorumlu tutmak mümkün değildir diyen Karaosmanoğlu; "Zira bu gibi hareketlere teşvik ve tahrik edici bir tek söze rastgelmemiştik. Kaldığı bu hareketlerin benzerlerine onların hiç uğramadıkları şehir ve kasabalarda da şahit olmuştuk... Halk Serbest Fırka liderleriyle arkadaşları yeşil bayraklarla, tekbir ve ilahi avazlarıyla karşılamıştı. Kelimenin tam manasıyla bir "irtica" hareketini almıştı."⁽²⁹⁾

(28) YETKİN, Çetin, A.g.e., s.173-177

(29) KARAOSMANOĞLU, Y.Kadri, A.g.e., s.118

Bu olaylar sonucunda denebilirki muhalefet SCF'nın dışında geliyor ama onun örtüsü altında sunuluyordu. Bu durum ise Tefik Çavdar'ın şu gözlemini doğruluyordu: "1930'a gelindiğinde toplumsal muhalefet çok yükselmişti. Bu muhalefetin şu ya da bu biçimde patlamasından korkuluyordu. Bu patlamanın denetim altında tutulması, en azından Cumhuriyetin ve onun devrimlerinin bir yerde savunulması gerekiyordu. işte güdümlü muhalefet diye adlandırdığımız SCF'nın kurulması bu koşullarda olmuştu"⁽³⁰⁾ Ayrıca, Atatürk bir muhalefet partisinin kurulmasına yolaçarken bilinen niyetlerden başka asıl olan o sezgin kudretiyle sezindiği yeraltı gerici-lik hareketlerini meydana çıkarmak maksadını gütmüştü ve bununla aynı zamanda, devrim nizamının memlekette yerleşmiş olduğu düşüncesinde olan Halk Partisi hükümetini uyarmak istemiştir.⁽³¹⁾ Gerçekte de bu muhalefetin olmaması mümkün değildi. 600 yıl süren bir geleneği yıkıp yeni devrimleri 7 yılda yerleştirmek kolay değildi. Ayrıca ekonomik sorunlar çıkarları zedelenen grubun halkı ayaklandırması için çok uygun bir fırsat yarattı. Ama gerek parti ve gerek hükümet bu bütün olup bitenlerin sorumluluğunu Fethi Bey'in üzerine atıp, onu ve arkadaşlarını sorguya çekmekle yetinmişlerdir.

Bu olaylar üzerine 9.9.1930 tarihinde Cumhuriyet gazetesinde Yunus Nadi, Gazi'ye açık bir mektup yazar. Bu mektupta Yunus Nadi, Gazi'ye meydan okuyordu, SCF karşı vaziyet almadığı halde Halk Fırkası'nın kendi başının çaresine bakacağını söylüyordu.⁽³²⁾ Gazi mektuba cevap vermekte gecikmedi. Bu cevapta Gazi, CHF'nın başında bulunduğunu ve lüzum gördüğü zaman, Fırka'yı savunmak için hemen harekete geçmekte tereddüt etmeyeceğini ilan ediyordu.⁽³³⁾

(30) ÇAVDAR, Tefik, Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950, İmge Yayınevi 1. Baskı Ankara 1995, s.291

(31) KARAOSMANOĞLU, Y.Kadri, A.g.e., s.118

(32) Bu mektubun tam metni için bkz. AĞAOĞLU, Ahmet, A.g.e., s.74

(33) Bu mektubun tam metni için bkz. AĞAOĞLU, Ahmet, A.g.e., s.175

22 Eylül 1930'da TBMM Türk parasının değeriyle ilgili görüşmeler için olağanüstü toplantıya çağırılmıştır. Bu arada Maarif Vekili Cemal Hüsnü, Adliye Vekili Mahmut Esat ile İktisat Vekili Şakir görevlerinden istifa etmişler, Fethi Bey de bir ara seçimle Gümüşhane mebusu olarak meclise girdi. görüşmeler tamamlandıktan sonra, İsmet Paşa kabinesini tamamlamıştır. 27 Eylül'de kurulan hükümette, ziraat ve Ticaret Vekaletleriyle birleştirilerek güçlendirilen İktisat Vekilliğine Mustafa Şeref, Adliye'ye Yusuf Kemal, Maarife Esat, Nafia'ya Zekai Beyler atanmıştır. serbest Cumhuriyet Fırkası, yeni hükümete güvensizlik oyu vermiştir. (34)

İzmir'deki olaylardan bir ay sonra, Ekimde yapılan ülke çapındaki yerel seçimlerde, SCF teşkilatını kurduğu 512 mahalde 22 yerde kazanmıştır. Bu seçimlerde ilginç noktalardan biri CHP azınlıklardan hiç aday göstermemesine rağmen, SCF'nin aday göstermiş olamsı, CHP çevrelerinden oldukça eleştiri almıştır. (35)

Teşkilatını tamamlamadan SCF seçime katılması eleştirilmiştir. Ama Fethi Bey'in bu seçime katılma nedeni ise: "Beni ilgilendiren ve müsbet karara zorlayan sebep belediye seçimlerine katılma ve neticeyi kendi iradeleri çerçevesinde ortaya çıkmış görmek isteyen halkın derin ve samimi inancı" idi. Ayrıca M. Kemal'in kendisini bu yolda desteklediğini söylüyordu. (36)

Seçimler çok olaylı geçmiş, her iki partininde karşılıklı suçlamaları vardır. Bu seçim sonuçlarına göre 502 seçim bölgesinden 3 ilde SCF kazanmıştır. SCF yöneticileri bu seçim sonuçlarının gerçekleri yansıtmadığını belirtmişlerdir. Fethi Bey "Herşey evet herşey seçimlere girdiğimiz çok yerde kazandığımızı gösteriyordu. Se-

(34) TUNÇAY, Mete, A.g.e., s.168

(35) YETKİN, Çetin, SCF Olayı, s.185

(36) OKYAR, Fethi, A.g.e., s.510

çimlerde gerçek galip bizdik" diyordu.⁽³⁷⁾ Görüldüğü gibi Fethi Bey 2 aylık fırka olarak çok abartılı konuşuyordu. Seçimlerde yolsuzluk ve baskı yapıldığı ısavı, basında yayınlanan demeçlerin dışında, TBMM'de iki ayrı birleşimde ele alınmıştır.

1 Kasım 1930 yılında Cumhurbaşkanı M. Kemal meclisi açış nutkunda şöyle diyordu: "Siyasi hayatımızda yeniden fırkaların olması memlekette belediye seçimlerine yakın günlerde kuruldu. Bu münasebetle dikkat çekici aşamalara şahid olduk. Bu gözlemlerin verdiği tecrübelerden Türk Milleti, Cumhuriyetin devamı ve gelişmesi için yararlanılmalıdır. Siyaset sahasında karşılıklı faaliyetlerin gelişmeleri ancak vatandaşlar arasında düşmanlık oluşmasına meydan vermemekle sağlanabilir.

Bunun çareleri; fırkaların içine girebilecek samimi olmayan ve gizli maksatlarla kanun üstünde sonuçlanması gereken emel sahiplerinin bütün milletçe aşağılanması ve birde Cumhuriyet temelinde çalışan fırkalarca bu gibileri faaliyetlerinden uzak kalınmalıdır... Memlekette kalem hürriyetinin de, demokratik bir idareye yaraşır bir onurla kullanmakta daha dikkatli bulunacağını ümit ederim... Geçen tecrübeler; gelecek seçimlerde, vatandaş oylarının güvenlik ve özgür bir ortamda kullanması için kanuni ve idari tedbirlerin gelişmesini ve fırkaların bizzat kabul edecekleri salim ve musip hareketleri göstermiş olacaktır..."⁽³⁸⁾ Bu sözlerden de anlaşılıyor ki Cumhurbaşkanı taraf olarak değil, bir denetleyici konumundadır.

TBMM'nin 6 Kasım 1930 tarihli birleşiminde Fethi Bey başkanlığa şu öneriyi vermişti:

" TBMM Riyasetine,

Son Belediye seçimlerinde, hemen her seçim bölgesinde seçmenlerin serbestçe

(37) OKYAR, Fethi, A.g.e., s.514

(38) 1.11.1930 TBMM Zabıt Ceridesi C.22 Devre 3 İ.4 Birinci İnikad I.Celse, s.2

seçme haklarını kullanmalarına Hükümet kuvvetleri tarafından gösterilen engelleme ve müdahaleler ile genellikle seçim işlerine karıştırılan fesat ve yolsuzluklar hakkında Dahiliye Vekâletinden açıklamada bulunmak üzere görüşme açılmasını teklif ederim efendim."⁽³⁹⁾

Başkan, bu öneriyi oylamaya koymak üzere iken, Başvekil İsmet Paşa söz almış, "... CHF'na mensup mebuslardan da seçim hakkında bir çok şikayetler işittim. Meselenin kamuoyuna açıklanması için görüşmede fayda vardır..." diyerek konunun görüşülmesi için 15 Kasım'a bırakılmasını istemiştir. İsmet Paşa'nın bu isteği mecliste kabul edilmiştir.⁽⁴⁰⁾

15 Kasım 1930 cumartesi günü saat 1430 da başlayan görüşmelerde önce Fethi Bey önergesini açıklamıştır. Önce, partisi hakkındaki irtica ve komünizm suçlamalarını reddeden Fethi Bey, seçimlerdeki yolsuzluk ve baskı iddialarını tek tek açıklamaya başlamıştır. Serbest Fırka'ya rey vermek isteyenlere kütüklerde ismi olmadığı söylenmiş, bazıları sandıkların yanına bile sokulmadıklarını, yerlerine başkaları oy kullandırılmış, nüfus defterleri yırtık gibi bahanelerle oy kullandırılmadığı, bazı insanları tutuklandığını, bunların yerinede başkalarına oy kullandırılmıştır. Tüm bunların yöntemli bir biçimde ve açıkça herkesin gözü önünde yapıldığına göre, bir merkezden verilne emir gereğince yapıldığını ve bu merkezinde Dahiliye Vekâleti olduğunu iddia etmiştir. Sonrada somut örneklerle geçmiştir.⁽⁴¹⁾

Fethi Beyi yanıtlamak üzere CHF'den 18 kişi söz istemiştir. Önce İzmir mebusu Vasıf Bey kürsüye geldi, iddiaları reddedip, SCF'nın seçimlere hile karıştırdığını ileri sürmüş ve örnekler vermiştir. Balıkesir Mebusu Hayreddin Bey kendi seçim

(39) TBMM Z.C. Cilt 22 Devre 3 İçtima 4, Celse 2, s.10

(40) Aynı Celse, s.10-11

(41) TBMM Z.C. Cilt 22, Devre 3, İçtima 4, İnikad 5, Celse 1, s.22-23

bölgesinde yolsuzluk yapılmadığını söyledikten sonra SCF'nı "irtica"ya hizmet etmekle suçladı. Suçlamalar devam ediyor. Fethi Bey hepsine yanıt vermeye çalışıyordu. Afyon Karahisar mebusu Ali Bey, Fethi Bey'i kişisel suçlamaya başlamış, Fethi Bey'i göstererek "işte Mondros Mütarekesi'nin timsali", İsmet Paşa'yı göstererek "İşte Mudanya Mütarekesi'nin timsali" diyerek tartışma konusunun dışına çıkmıştır. Geçmeştike Fethi Bey hükümetini eleştirmiştir.⁽⁴²⁾

Bütün suçlamaları reddeden Fethi Bey, "Ben SCF'nın mecliste denetim hayatını uyandırmak ve yayınladığım program ve prensipler etrafında mücadele açmak üzere teşekkül ettiğini" belirtir. Sonra Dahiliye Vekili Şükrü Kaya açıklamada bulunur ve: "Seçim bitti ve kanun dairesinde geçti, şimdi benim Yüce Meclisten istediğim şey seçim esnasında, dürüst icraatım ve beyanatım hakkında güveninizi talep etmektir" demesinden sonra güvenoylamasına geçilmiş, 221 leyhte oya karşılık 10 aleyhte oyla, Dahiliye Vekili güvenoyu almıştır.⁽⁴³⁾

Bu gelişmeler karşısında Fethi Bey: "M. Kemal bana daha önce Milli Blok fikrini teklif etmişti. İki fırkada seçimlere katılacak, nisbi sistemle ve tek derece ile aldıkları reylerle göre mebus çıkartacaklardır. Gazi ikisinin üstünde olacaktı. Ama bu fikirden Gazi vazgeçmiş ve biz karşı karşıya gelecektik" böyle bir durumda yani Gazi CHF'nın, kendisinin SCF'nın başında mücadele edemeyeceğini Gazi'ye bildirmişti.⁽⁴⁴⁾

16 Kasım 1930'da SCF mebusları bir toplantı yaptılar. 10 kişi vardı toplantıda. Bu durumda partilerini feshetmekten başka çare olmadığı kanısına vararak fesih kararını aldılar.⁽⁴⁵⁾ Dilekçeyi Gazi'nin de tasvibini aldıktan sonra Dahiliye

(42) TBMM Z.C. Cilt 22, Devre 3, İçtima 4, İnikad 5, Celse 1, s.39-40-41-42-43-44-45-46-47-48

(43) Aynı Celse, s.59-66-70-73-76

(44) OKYAR, Fethi, A.g.e., s.526

(45) A.g.e., s.527

Vekâletine göndererek SCF'nın kapattıklarını açıklamışlardır: (17 kasım 1930)

"Efendim

Büyük Gazimiz M. Kemal Hazretlerinin teşvik ve tasvibiyle SCF teşkil etmiştir. Kanaatimizce bu teşvik ve tasviple kurduğum fırka Büyük Gazi Hazretlerine karşı siyasi sahnede mücadele edecek mevkiye getirilmiştir. Fırkamız doğrudan doğruya onun teşvikiyle olmuş, ve büyük reisimizin her iki fırkaya karşı eşit yardım muamelesine sahip olacağı teminatı almıştı. Esasen başka türlü siyasibir teşekküle vücut vermek sorumluluğunun almayı hiçbir zaman hatırımıza getirmedik. Halbuki emrivaki şeklinde gerçekleşen son durum karşısında bizde başarılması imkansız olan bu teşebbüse devam etmek boş olacağından fırkamızın feshine ve durumun" tüm teşkilata ve dahiliye vekâletine bildirilmesine karar verilmiştir.⁽⁴⁶⁾

Böylece 4 aylık demokrasi denemesi böylece son bulmuştur. Bunun üzerine birçok yorumlar yapılmıştır. Çetin Yetkin, SCF'nın kendini feshetmesini iki nedene bağlıyordu.⁽⁴⁷⁾

1- CHF'nın muhalefeti kabul edememesi

2- Devrimlere karşı güçlerin SCF saflarında toplanması,

SCF üzerine yazılmış en önemli bilimsel araştırmayı yapan Weiker de bu başarısız denemenin nedenlerini şöyle açıklıyordu: "Parti çok hızlı bir biçimde gelişmişti, şiddetli ve çok defa tatsız bir basın mücadelesi, çok hızlı bir biçimde memlekette kısmen veya tamamen inkılap aleyhinde bulunanların Serbest Fırka'ya sızmalara-

(46) OKYAR, Fethi, A.g.e., s.530

(47) YETKİN, Çetin, SCF Olayı s.204

rı, mecliste müzakerelerin sert ve şahsi ihtiraslar ile karışık ve sert bir hava içinde cereyan etmesi."⁽⁴⁸⁾ Ancak bu arada da bu dönemde "muhalefet" ve "gerici" kavramları hemeh hemen aynı anlamda alınmıştır.

Ayrıca konuya bu açıdan bakanlar arasında Duverger'de doğrudan doğruya SCF'dan sözetmemekle beraber, Atatürk'ün batılı biçimde bir siyasal demokrasinin koşulların nasıl oluşturduğunu anlatırken; "Nüfusun büyük çoğunluğunun cahil, geri kalmış, okuma-yazma bilmeyen, feodal ve tarımcı bir ülkede çok partili ve serbest seçimli batılı bir sistemin hiçbir anlamı yoktur. Bu yapmacı dekor ortamında büyük mülk sahipleri ve geleneksel şefler seçim iplerini çekecekler ve eski yapılar sürüp gidecekti. Demokrasiyi kurmadan önce bunun şartlarını yaratmak gerekir" diyordu.⁽⁴⁹⁾ Aslında kısaca gerçek buydu ve Türkiye 7 yıllık bir süreçte daha buna hazır değil ve SCF gerek partiyu kuranlar gerekse M. kemal ve CHP açısından bir hayal kırıklığı oldu. Bence hiçbiri böyle bir gelişimi ve sonucu tam olarak düşünmemişti. Bu deneme gerek CHP'nin kendisini ve politikalarını gözden geçirmeleri ve ülke gerçeğini görmeleri bakımından iyi olduysada, yinede bir hayal kırıklığı yarattı.⁽⁵⁰⁾

SCF olayı, başarıya ulaşmamış bir "Atatürk Devrimi"dir. Bu partinin kuruluşunun en genel anlamı, ülkeyi çağdaşlaştırmak kararında olan G.M. Kemal'in çağdaş ileri ülkelerde olduğu gibi, Türkiye'dede çok partili siyasal düzeni, demokratik yaşamı gerçekleştirmek istedi. Ne varki Gazi işi rastlantıya bırakmamış, SCF güvendiği arkadaşlarına kurdurmuş fakat bu arkadaşları İsmet Paşa'nın uygulamalarına karşı olan kişiler olmasına dikkat ederek işi yapaylıktan kurtarmıştır. SCF'nin

(48) WEIKER,W.F., A.g.m., s.10

(49) YETKİN, Çetin, SCF Olayı, s.236'dan (M.Duverger, Diktatörlük Üstüne; Çev.Bülent Tanör, Dönem Yay. İstanbul 1965, s.72)

(50) A.g.e., s.241

ciddi bir muhalefet Partisi olmasında bu seçimin ve dikkatinin etkisini görmemek olanaksızdır.⁽⁵¹⁾

Atatürk'ün Serbest Fırka'nın kuruluşunda samimi olduğu belirten Atay: "Planı sandığıma göre şudur: İsmet Paşa ve Fethi Bey fikir ve ideal arkadaşlarıdır. İkiside inkılapçıdır, kendisini lider olarak tanıyacaklar, inkılap müesseselerini koruyacaklar, bunlar dışında diledikleri gibi tartışacaklar, ayrı ayrı seçime gidecekler ve böylece Türkiye'de demokrasi geleneği kökleşmiş olacaktı..."diyordu.⁽⁵²⁾ Ama maalesef başarılı olamamış Demokrasinin Türkiye'ye gelişi bir 15 yıl gecikecekti.

Ayrıca SCF feshiyle ilgili olarak Süreyya ilmen, partinin kendini feshetmediğini, feshedildiğini savunurken, Fethi Bey'i suçlayarak, ciddi davranmadığını, kendi sözüne uyup seçimlere katılmayarak, fırkasını sessiz sedasız kuvvetlendirseydi bir siyasi terbiye içinde, rakibi olan Halk Fırkasını salıp temizlemek içten bile değildir diyor.⁽⁵³⁾ Bu bir iddia ve varsayımdan öteye gitmeyen bir söylemdir.

SCF dışında o dönemde kurulan 2 parti daha vardı. Bunlardan genel olarak pek bahsedilmemektedir.

Bunlardan ilki 29 Eylül 1930 yılında Adana'da Abdülkadir Kemâli ve birkaç arkadaşı tarafından kurulan Ahali Cumhuriyet Fırkası'dır. Program ve nizamnamesini yayınlamıştır. Kurucusunun gazetesi Tok Söz yayın organı olmuştur. Maraş gibi bazı doğu vilayetlerinde teşkilatlanmıştır. Nizamnamesinin ikinci maddesinde Fırka şu gayeyi ilan etmiştir. "Cumhuriyetin hakiki manası dahilinde bulunan ahaliyi refaha kavuşturmak fırkanın ilk ve son amacıdır." İktisadi, ticari ve zirai meselelere

(51) YETKİN, Çetin, A.g.e., s.241

(52) ATAY,F.Rıfki, Çankaya, Kral Matb. İstanbul 1984, s.521

(53) İLMEN, Süreyya, 4 Ay Yaşamış Zavallı Serbest Fırka, Muallim Fuad Gözüyanar Yayınevi İstanbul 1951, s.76-77

önem veren program, hürriyetlere, Devlet alacaklarına hakimlere, Anayasa'ya aykırı kanunlara dair hükümleride içerir. Fırka 21 Ocak 1931 tarihli Vekiller Heyeti kararıyla feshedilmiştir.⁽⁵⁴⁾

Bir diğeri ise Türk Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Partisi'dir. 29 Ağustos 1930 yılında Edirne'de kurulmuştur. Mimar ve Mühendis Kazım tarafından kurulan fırka, hükümetçe komünist eğilimli sayıldığından çalışmasına izin verilmemiştir.⁽⁵⁵⁾

Son olarakta; Layık Cumhuriyetçi İşçi ve Çiftçi Fırkası'dır. SCF kapandıktan 6 ay sonra Arif Oruç'un 1931 Haziran'ında gazatesinde ayrıntılı bir program ilan ettiği bir parti kurma girişimidir.⁽⁵⁶⁾

Bu dönem içinde basın hayatıda oldukça renklidir. Sertel; Serbest Fırka'nın kuruluşuyla, memlekette biraz daha özgürlük havasının esmeye başladığını belirterek, daha özgür konuşabildiklerinden, hürriyet ve demokrasi savaşının daha açıktan yapabildiklerini söylüyordu. Serbest Fırka'nın kuruluşu basın için daha çok bu bakımdan yararlı olmuştur.⁽⁵⁷⁾ Nitekim daha öncede belirttiğimiz gibi Arif Oruç'un çok sert eleştirilerine rağmen bu dönemde hiçbir şey yapılmamıştır. Bu dönemde basında özgürlük havası esmiş, ama daha sonra basını denetlemeye yönelik Matbuat Kanunu çıkarılmıştır.

(54) TUNAYA, T.Z., Türkiye'de Siyasi Partiler, s.637

(55) A.g.e., s.638

(56) TUNÇAY, Mete, A.g.e., s.276

(57) SERTEL, Zekeriya, Hatırladıklarım, Gözlem Yayınları, Murat Matb.3.Baskı İst.1977, s.194

C- CHF'NİN 3. BÜYÜK KURULTAYI

SCF kendisini 17 Kasım'da feshettikten sonra 20 Kasım 1930 bütün ocakları kapatıldı.⁽⁵⁸⁾ Hemen sonra M. Kemal bir yurt gezisine çıkmıştı. Bu getinin nedenini Başar şöyle anlatır: "Atatürk SCF'nin feshinden sonra şikayetleri en uzman bir heyetle yerlerinde tetkik etmek ve yapılması lazım gelen işleritesbit eylemek üzere seyahata çıkmıştı. Atatürk, büyük işler yapmak, iktisadi ve mali sahada bir inkılap yapmak lazım geldiğine inanmış idi."⁽⁵⁹⁾ M. Kemal, Trabzon'da bulunduğu sırada halka yaptığı konuşmada şöyle diyordu: "Karşımızda birçok fırkalar varmış gibi hergün daha fazla bir faaliyetle çalışmak fikirlerimizi halk kütlelerinin içine yaymak ve köylere kadar götürmek mecburiyetindeyiz... Düşünce ve faaliyetimizde bu kadar hassas ve uyanık bulunmak suretiyle muhalifsiz bir fırkanın mahzurlarını bertaraf etmiş oluruz..."⁽⁶⁰⁾ diyerek yeni bir dönemin başladığını işaret ediyordu. Muhalif fırka olmayacak ama yeni bir çalışma dönemi başlıyordu: Devrimleri halka ulaştırma...

24 Aralık 1930 tarihli gazeteler, Menemen'de patlak veren bu gericilik olayını haber veriyordu. Derviş Mehmed isimli kişi "mehdi" olduğu iddiasıyla, yanında 6 kişiyle beraber Menemen'e gelmiş ve kendilerine engel olmak isteyen Asteğmen Kubilay ile Hasan ve Şevki isimli iki mahalle bekçisini öldürmüşlerdir. Olayın en üzücü yanı Cumhurbaşkanı'nın Müşir Fevzi Paşa'ya gönderdiği mektupta dediği gibi "... mürtecileri gösterdikleri vahşet karşısında Menemen'deki ahaliden bazılarının alkışlamaları utanılacak bir hadisedir."⁽⁶¹⁾

(58) Cumhuriyet 20 Kasım 1930

(59) BAŞAR, A.Hamdi, Atatürk'le 3 Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye Tan Matb. İstanbul 1945, s.24

(60) Ayın Tarihi, Cilt.23-24 Ekim-Aralık 1930 Sayı : 79-81, s.6829

(61) TUNÇAY, Mete, 'A.g.e., s.293, Vakit 28 Aralık 1930

Olay yerinde şiddetle bastırılmış, uzaktan yakından ilgili görülenler hakkında hemen tutuklamalar yapılmıştır. Bakanlar kurulu, 1930 yılının son gününde çıkardığı kararname ile "Menemen, Manisa ve Balıkesir merkez kazalarında bir ay müddetle sıkıyönetim ilan" edilmiştir. meemen Sıkı Yönetim mahkemesi 37 kişiyi ölüme mahkum etmiştir.⁽⁶²⁾ Manisa ve Balıkesir'de sıkı yönetim 26 Şubatta, Menemende ise 8 Martta kaldırılmıştır.

CHF'nın 25. yıl Kitabında menemen olayına SCF'nın sebebiyet verdiği belirtiliyor. Ama tabiki bu iddiadır, gerek başkanı ve üyeleri asla böylebir olaya meydan vermek istememişlerdir.

Kongre'den önce bir başka gelişme: Türk Ocaklarının kapatılmasıdır. Türk Ocakları 1912 yılında kurulmuş, Cumhuriyetin kuruluşundan sonra en önemli örgüt niteliğini almıştı. CHP 1927 kongresinde ocağın genel başkanı Hamdullah Suphi'ye rağmen, kabul edilen yeni parti tüzüğü'nün 40. maddesiyle Türk Ocakları partinin denetimi altında bir kuruluş sayılmıştı. Türk ocaklarının birçok üyesi SCF'nın çalışmalarına katılmışlardı. Bu durum, iktidarın sert tepkilerine yol açmıştı. Hamdullah Suphi'nin CHF'nı bir çok bakımdan eleştiriyordu. Bu nedenle Ocaklıların iktidarın karşısında yer aldığı, hükümetin izlediği siyasete ayrıklı bazı eylem ve davranışlarda bulunduğunu görmekteyiz.⁽⁶³⁾ Böylece Ocağın kapatılması tasarlanmıştı. Daha sonra Cumhurbaşkanı, Türk ocaklarının Halk Fırkası'na katılmasının gerekçesini "Aynı cinsten olan kuvvetler birleşmelidir" diye anlatacaktır.⁽⁶⁴⁾

Nitekim Türk Ocakları kurultayı 10 Nisan 1931'de toplanarak Merkez Heyeti'nin raporunu dinlemiş, encümenler oluşturularak, Rapor Ençümeni'nin kurultaya

(62) 30 Ocak 1931 Cumhuriyet

(63) YETKİN, Çetin, Türkiye'de Tek Parti Yönetimi, s.55

(64) TUNÇAY, Mete, A.g.e., s.296-297

sunduğu öneriyi oybirliğiyle benimseyerek Türk Ocaklarının kapatılmasına ve bu kuruluşun tüm malvarlığını CHF'na devredilmesi kararlaştırılmıştır.⁽⁶⁵⁾

Böylece tüm güçlerin tek elde toplanması siyasetin gereği olan Türk ocakları kapatılmıştı. Kapatılmasının özel nedenide, Türk ocaklarının gün geçtikçe CHP karşısında yer alan bir siyasal kuruluş olması, ocaklarda giderek ırkçı ve pantürkist politikanın ağır basması ve faşist eğilimleri olabilir.

Yeni bir döneme geçilirken meclisin yenilenmesi gerekiyordu. Seçimlere gidilmiştir. Yeni seçimin özelliği milletvekili atananların eskiye oranla daha az bürokrat ve daha çok işadami niteliğinde olmalarıydı. Ayrıca toplamın %8'i kadar yerin 15 Nisan 1931 tarihli CHF Riyaset Divanı kararıyla bağımsızlar için açık bırakılmıştır. Bunların da yarıya yakını seçilememiş, yerlerine ara seçimlerde parti aday göstermiştir.⁽⁶⁶⁾

Yeni meclis bilhassa SCF'na mensup olanlar seçilmemiştir. bir kısmı da Ali Fethi, Ağaoğlu gibi adaylığını koymamıştır.⁽⁶⁷⁾

4 Mayıs 1931'deki meclis çalışmalarına başlamış ve aynı gün 289 reyle müttefiken M. Kemal yeniden Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Hükümeti Kurma görevini İsmet Paşa'ya vermiş program okunduktan sonra 9 Mayıs'ta 294 oyla müttefikan Meclis'ten güven oyu almıştır.

Artık sıra CHF'nın 3. Büyük kongresinin açılmasına gelmiştir. Bu kongre Türkiye'nin kamusal yaşamında bir dönem noktasıdır. CHF'nın 3. kongresi 10 Mayıs'ta Ankara'da toplanmıştır. Genel Başkan M. Kemal Paşa açış konuşmasını yapmıştır. Bu konuşmada şöyle diyordu: "... Oniki yıl evvelki Sivas Umumi Kongresinde ve

(65) TUNÇAY, Mete, A.g.e., s.297

(66) A.g.e., s.204

(67) YETKİN, Çetin, Türkiye'de Tek Parti Yönetimi, s.66

dört sene evvelki kongremizde olduğu gibi, fırkamızın bu günkü kongre heyeti dahi milletin hakiki hislerini, arzularını temsil etmektedir. Bunun reddolunamaz bir hakikat olduğunu son genel seçimlerin sonucu, açık bir surette göstermektedir." Kongreye temenniler dileyerek sözlerini bitirmiştir. katipler seçiminin arkasından İsmet Paşa "Riyaset Beyannamesini" okumuştur.⁽⁶⁸⁾

İsmet Paşa, bu konuşmada 4 yılın değerlendirmesini yapmıştır: "... Fevkalade olaylar karşısında aldığımız tedbirler. geçmiş politikacılar gibi, bize fırsat veren vesileler değil, ihtiyacın bir an evvel giderilmesini sağlayacak gerici tedbirler saydık...

Bizim memlekette normal bir cumhuriyet hayatı kurmak için çabalarımızı içten ve dıştan türlü mücadeleleri tahrik etmiştir.

Takrir-i Sûkundan sonra, muhalif matbuat giderek artmış ve vatandaşlar arasında münakaşaları birçok kişileri endişelendirecek bir nitelik almıştır...

Vatanda cumhuriyetçilerin görüşlerini serbest ortaya koyabilmelerini temin etmek için, devlet idaresinde bizimle hemfikir olmayan dostlarımızın muhalif siyasi fırka teşkil etmelerini teşvik ve tasvip ettik. Bütün fırka teşkilatımıza yeni doğan muhalif fırkayı dostane karşılamalarını tavsiye ettik. Bizim hareketimizin sebebi cumhuriyetçi ve halkçılığın bir görevini yerine getirmek arzusu idi...

Umumi Reisinden itibaren bütün teşkilatında dostane karşılamak arzusuyla hareket eden Fırkamızın bir ay içinde zorla aleyhine ihtilal yapılmış...

Bu özeti olayların içeriğini sadece gözlemek için yapılmıştır. Bu konuda sorumlu aramak veya suçlamak amacımız haricindedir.

(68) CHF 3.Büyük Kongre Zabıtları 10-18 Mayıs 1931 Devlet Matb. İstanbul 1931, s.1-2

Vahim sonuçları ortada olan gözlemler karşısında Fırkamızın bütün haklarını ve araçlarını ortaya koyarak mücadele ve milletimizin aydınlatılması ve uyarılması için faaliyete geçmesi zaruri oldu..."⁽⁶⁹⁾ Böylece İsmet Paşa'nın kapatılan fırka hakkındaki görüşlerini öğrenmiş oluyoruz. konuşmanın diğer bölümlerinde de dış durum ve ekonomik durum özetlenmiştir.

Kongre'de yine aynı gün encümenlerin seçimi yapılmıştır.

Üçüncü Büyük Kurultayı ikinci Kurultaya nazaran delegeler tarafındanda büyük bir ilgi ile izlenmiştir. batı ülkelerindeki partilerin siyasi çalışmalarına benzer bir tarzda çalışmayı bu kurultayda görmekteyiz.⁽⁷⁰⁾

Devrimleri halka maletmek için, eski geleneklerin yaratacağı menfi iradenin tesirinden vatandaşları koruma çareleri üzerinde eğiliyor. Bu konuda dikkat çekiliyordu.

Bu kurultayda: CHP teşkilâtı tepeden inme emirlere boyun eğen bir siyasi teşekkül olarak görülmemiştir. Fakat alttan gelecek teklif ve karar ile, yukarıdan incek direktifin daha yumuşak bir şekilde teklifi çareleri üzerinde durulmuştur.⁽⁷¹⁾

Nizamname encümenleri program projesini sunmuşlardır ve onun üzerinde çok az değişikliklerle kabul edilmişti.

Kurultay çalışmalarının en göze çarpan tarafı: Normal bir cumhuriyet hayatını kurmak için gösterilen gayretlerdir. Bu arada Cumhuriyet kelimesi, Demokrasi ve Halk idaresi terimleri karşılığında sık sık kullanılmıştır.⁽⁷²⁾

(69) CHF 3.Büyük Kongre Zabıtları 10-18 Mayıs 1931 Devlet Matb. İstanbul 1931, s.3-4-5

(70) GİRİTLİOĞLU, A.g.e., s.91

(71) GİRİTLİOĞLU, Fahir, A.g.e., s.91

(72) A.g.e., s.91

Nizamname encümenin sunduğu program projesinin giriş bölümünde "CHF'nın programına temel olan anafikirler inkılabımız başlangıcından bugüne kadarki fiiliyat ve uygulamada bellidir... Yalnız birkaç sene için değil, geleceği kapsayan düşüncelerimizin anahatları"⁽⁷³⁾olarak belirtilmiştir.

Birinci kısım, esaslar başlığı altında; Vatan, Millet, Devletin Esas Teşkilâtı ve Amme Hukuku olarak maddelere ayrılmıştır. bBrada anayasa ilkesi olarak kuvvetler birliği bir kez daha onaylanmıştır. Kamu Hakları maddesinde ise tek dereceli seçim yüksek bir emel olarak alınmakta ve ona ek olarak kadınlara oy hakkının tanınacağı sözü verilmektedir.⁽⁷⁴⁾

CHF'nın Ana Vasıfları başlığını taşıyan ikinci kısmında ise; 1- CHF, A-Cumhuriyetçi, B- Milliyetçi, C- Halkçı, Ç- Devletçi, D- Layık, E- İnkılâpçıdır deniyordu:

A- CUMHURİYETÇİLİK: Fırka, Cumhuriyetin, milli hakimiyet ve mefkuresini en iyi ve en emin şekilde temsil ve tatbik eder devlet şekli olduğuna emindir...

B- MİLLİYETÇİLİK: Fırka, ilerleme ve gelişme yolunda uluslararası ilişkilerde bütün çağdaş devletlere eşit ve onlarla bir uyum içinde yürümeyle beraber, Türk sosyal hayatının özel karakterlerini ve başlı başına bağımsız hüviyetini saklı tutmayı esas sayar.

C HALKÇILIK: İrade ve hakimiyetin kaynağı millettir. Bu irade ve hakimiyetin, devletin vatandaşa ve vatandaşın devlete karşı vazifelerinin hakkıyla yerine getirilmesini sağlamak Fırkaca büyük esastır.

Ç- DEVLETÇİLİK: Ferdi çalışma ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zamanda milleti refaha ve memleketi geliştirmek için milletin genel

(73) CHF 3.Kongre Zabıtları, s.26

(74) CHF 3.Kongre Zabıtları, s.70-73

ve yüksek menfaatlerinin gerektiği işlerde –bilhassa ekonomi sahasında– Devletin fiilen ilgilenmesi mühim esaslarımızdandır.

D- LAYIKLIK: ... Din telâkkisi vicdani olduğundan Fırka, din fikirlerini Devlet ve dünya işlerinden ve siyasetten ayrı tutmayı milletimizin çağdaş ilerlemede başlıca başarı etkeni görür.

E- İNKILÂPÇILIK: Fırka, milletimizin birçok fedakârlıkla yaptığı inkılaplardan doğan ve gelişen prensiplere sadık kalmayı ve onları savunmayı esas tutar.

2- Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflardan değil, fakat ferdi ve sosyal hayat için işbölümü itibariyle çeşitli mesleklere ayrılmış bir topluluk saymak esas prensiplerimizdendir.

a) Küçükçiftçiler, b) Küçük sanayi sahibi ve esnaf, c) Amele ve işçi, ç) Serbest meslek sahibi, büyük arazi ve iş sahipleri ve tüccar Türk camiasını teşkil eden çalışma gruplarıdır... Fırkamızın bu prensiple amaçladığı sınıfı mücadelesi yerine sosyal düzen ve yardımlaşmayı temin etmek, birbirine ters olmayacak surette menfaatlarda uyum sağlamaktır. Menfaatler, kabiliyet ve çalışma derecesiyle birbirine orantılı olur.

Üçüncü kısım: "İktisat" başlığı altında alınır ve 13 maddeden oluşur: Ziraat ve Sanayi, Madenler ve Ormanlar, Ticaret ve Nefia işleri. Bu bölümde özetle; kredi ucuzluk ve kolaylık, özel sermayenin desteklenmesi, çiftçiye kooperatiflerin kurulması, Ziraat Bankasını kanuni denetime alma ve geliştirme, küçük esnafa kredi sağlamak, işçilerin haklarının korunması, sermaye ile arasında uyum sağlanması, dış ticaretin düzene konması, ormanları koruma, nakliyeciliğin geliştirilmesi milli iktisatın faydalı ve kârlı hale getirilmesi konularını içine alır.

Dördüncü kısım: "Maliye" başlığı altında; vergilerin düzenlenmesi, gümrük tarifelerini milletin çıkarlarına uygun yapılması, içine alır.

Beşinci kısım: "Milli talim ve terbiye" başlığı altında düzenlenir Öğrencilerin kabiliyetine, Türk kültürüne göre yetiştirilmesi, okulların yaygınlaştırılması konularını içerir.

Altıncı kısım da başlık "Sosyal Hayat ve Genel Sağlık"tır. Bu bölümde; nüfusun artırılması, sağlığı düzeltici tedbirlerin alınması konularını açıklamıştır.

Yedinci bölüm: "Dahili, adli, harici siyaset, memurlar, serbest meslek sahibi" başlığı altında 5 maddedir: Yurttan sulh cihanda sulh prensibinin takip edileceği, adliyenin halkın ihtiyacına göre düzenlenmesi, halkın güvenliğinin sağlanmasını içerir.

Sekizinci kısım, 2 maddeden oluşan "Vatan Müdefaası"dır.

Bütün bu programlar pek tartışılmadan ve itiraz görmeden kabul edilir. Sadece Ziraat Bankası ile ilgili şikayetler ilgili maddeler okununca dile getirilmiştir. Ama madde aynen kabul edilmiştir. Bütün söylenenler kanun değişikliğiyle olacağı için temenni mahiyetini almıştır.

Programın kabulünden sonra, 53 il kongresinin dilekeler hakkındaki encümen raporu görülmüştür. Dilek raporları olmayan on ilde altısında CHP zaten örgütlenmemiştir. (Beyazıt, Diyarbakır, Elazığ, Hakkari, Mardin, Muş, Siirt) ikisinin ise kongreleri geç yapıldığı için raporları gelmemiştir. (Gümüşhane, Van)⁽⁷⁵⁾

Bütün vilayetlerin dilekelerinin özeti şöyledir: Kanunların değiştirilmesi askerlik şubelerinin açılması, yol vergisinin vb. vergilerin azaltılması, imar işleri, mual-

(75) TUNÇAY, Mete, A.g.e., s.314

lim istekleri, sulama ve göllerin kurutulması, Ziraat Bankasına borçlarının ertelenmesi. Bu temenniler tek tek okunmuş ve oylamaya sunularak kabul edilmiştir.

Büyük kongre devam ederken, vilayet temennilerinin görüşülmesinden sonra Nizamname Projesine gelinmiştir. Nizamname Encümeninin Nizamname hakkındaki mazbatasını ele alınmıştır. Encümen bu tasarımı Umumi İdare Heyetince hazırlanan yeni tüzük projesinden başka, bazı illerin dilekleri arasındaki tüzük değişikliğine ilişkin önerileride gözönünde tutularak hazırlamış olduğunu belirtir.

Nizamnamenin ilk bölümü "Esaslar"dır:

1- CHF, cemiyetler kanununa göre kurulmuş programdaki esaslar üzerinde çalışan siyasi bir cemiyettir. Merkezi Ankara'dadır.

2- CHF'nın ebedi Genel Başkanı, Fırkayı Kuran gazi Mustafa Kemal Hazretleridir.

3- Fırkaya mensup vatandaşlar karşılıklı samimiyet, güven ve arkadaşlık duygularıyla birbirine bağlı bir kütle teşkil ederler.

Fırka mensupları fırkanın programını, prensiplerini bilerek onları savunacaktır.

4- Prensiplerimizi, usanmaksızın, bütün vatandaşlara her vesile ve fırsatla söylemek ve anlatmak fırka teşkilâtının ve mensuplarının önemli vazifesidir.

5- Fırka, memlekette muhtelif maksatlarla kurulmuş olan hayırlı ve faydalı kuruluşların iyiliğini ister.

6- Fırka, henüz siyasi meşguliyet çağına gelmemiş olan bütün Türk gençlerini fırkanın doğal adayı şayar.

Birinci Kısım; 5 maddeden oluşur ve fırkaya giriş şartlarıdır. 19 yaşını bitiren, halkça fena tanınmamış, suç işlememiş, milli mücadeleye aleyhtar tutum almamış kişiler fırkada kayıtlı iki arkadaş tarafından bulunduğu yerin ocağına takdim edilir, kendisinde fırka esaslarıyla program ve nizamnamesini kabul ettiğine ve hükümlerinden ayrılmayacağına dair bir taahhüd kağıdı verir. Ocak heyetini böyle bir istek üzerine verdiği karar kaza idare heyetinin onayıyla, işlemler en çok iki ay içinde bitirilir ve ilgililere bildirilir. Fırka mensupları fırkaya az veya çok yardım parası verir. 6 ayda veya ayda yada bir yılda ödenmek şartıyla miktarını tespit eder ve ocağına bildirir. Bir yerden başka yere giden fırka üyesi, mensup olduğu uheyetten Fırka'nın üyesi olduğunu bildiren bir kağıt alır, bunu gittiği yerdeki heyete gösterir.

İkinci kısım; fırka teşkilâtı, Üçüncü kısım: Merkezde I. Umumi Reislik II. Büyük Kongre, III. Umumi İdare Heyeti. Dördüncü kısım: Vilâyetlerde: I. Kongreler, II- İdare Heyeti. Beşinci kısım: Mecliste, I. CHF Grubu II. Grup İdare Heyeti, III. Haysiyet Divanı, IV- Fırka mebuslarının riayet edecekleri noktalar, V. Fırka Divanı.

Altıncı kısım: Mali Hükümler

Yedinci Kısım: İnzibat Hükümleri

Sekizinci Kısım: Adaylığın şartları

Sekizinci kısımda tartışma 126. madde üzerinde yapılmıştır. Bu maddede "vilâyet ve kaza fırka idare heyetleri aza ve reislikleri ile vilâyet umumi meclisi ve belediye meclisi encümenlerinin azalıkları ve belediye ve ticaret odası reislikleri bir zat üzerinde toplanamaz. Umumi İdare Heyetinin zaruret gördüğü bazı yerlerde bu madde ile birleşmesi menedilen vazifelerin kabulüne cevap verebilir.

Fakat Tuncay, bunu kitabında 128. madde olarak almıştır. Bu maddede "Fırka mensubu olanların ehliyet ve ziyakatlerine göre yapabilecekleri hizmetlere, o hizmetlerin kuralları içinde ve eşit vaziyetlerde tercih edilerek yerleştirilmeleri için Fırka teşkilatı ve üyeleri özel bir ilgi gösterirler." Bu maddeyi "partilerin işlerde kayrılması hakkındaki 128. madde" diyerek, Giresun delegesi Hakkı Tarık (Us)'ın "Nereye gittikçe fırka basında 25 senelik itihat ve Terakki anasını gördük" eleştirisini bu maddeye ait olarak göstermiştir. Oysa bu bir yanlış saptamadır. Eleştiri 126. maddeye yönelik olarak yapılmıştır. (76)

Dokuzuncu kısım: Vilayetlerde Fırka Gruplarıdır:

3 tanede geçici madde konulmuştur.

Ayrı ayrı oylanmış maddelerin tamamı, tekrar bütün olarak oylamaya konulmuş ve alkışlarla kabul edilmiştir.

CHF Katibi Umumisi Kütahya Mebusu Recep Beyin Türk Ocağının feshi münasebetiyle tezkeresi okundu. Karar kongrenin oyuna sunuldu. Müttefiken kabul edildi.

Muhtelif dileklere yönelik tayin cümlesine yollanan takrirler vekâletler sırasıyla tetkik edilmişti ve bunlar okundu.

Kongrenin bir şükran hatırası ve minneti olmak üzere Büyük Reisimiz Gazi Hazretlerine hitaben bütün azza tarafından imzalanarak bir tazimatname yazılmasını ve İsmet Paşa Hazretleri vasıtasıyla sunulmasını teklif etmişlerdir. Manisa delegeleri S. Hamit ve Haşim'in takriri kabul edilmiş ve hemen yazılıp imzalanmıştır.

(76) CHF 3.Kongre Zabıtları, s.276

İkinci takirde, Kubilay anısına yapılacak anıtın masraflarına katılma isteğiyle Umumi Riyaset divanına yetki verilmesi teklif edilmiş ve bu takirde kabul edilmiştir. Kabul cevabı bir dakika ayakta durulduktan sonra verilmiştir.

18 Mayıs 1931'de kongrenin son gününde Umumi Heyeti İdare Heyetinin seçimi yapılmıştır. Aynı gün kongre sona ermiştir.

Ayrıca Halkevlerinin temeli bu kurultayda atılmış sayılır. Bu kurultayda Halkevleri konusu ele alınmamasına rağmen, Türk Ocaklarının kendini feshetme ve mallarını CHP'ye devretmesi bu kongrede onaylanmıştı. Bir süre sonrada halkevleri açılmıştı.

Parti tüzüğü'nün müzakeresi yapılırken: Kütahya delegeesi Besim Atalay, Büyük Kongre teriminin, Kurultay olarak düzeltilmesi teklifinde bulunmuşsada, önergesi red red sesleri ile reddedilmiştir. Fakat partinin bundan sonraki kongreleri Kurultay adı ile toplanmıştır.

Genel merkez tarafından; partinin tüzüğü yeni baştan hazırlanmıştı. O tarihe kadar partinin bir programı mevcut değildi. Genel Merkez yepyeni bir program tasarısı hazırlanmış ve bunlar nizamname komisyonu havale edilmiş ve kongrede kabul edilmiştir.⁽⁷⁷⁾

Bu kongrede parti çalışmalarını karakteriz eden en mühim konulardan birisi; İl kongreleri tarafından tespit edilen şikayet ve dileklerin kurultaya kadar muntazam birşekilde aksettirilmiştir. Kurultay 3 gün süre ile illerin dilek ve şikayetleri üzerinde durdu. B konuşmalarda, her bakanlığa ait dilekler ayrı ayrı konuşuldu ve neticede Bakanların izahati de alındıktan sonra bir karara varılmıştır. Diğer bir önemli

(77) GİRİTLİOĞLU, Fahir, A.g.e., s.92

müzakerede, BMM.'de bütçe konuşmalarına benzer tarzda gelişen Ziraat Bankası olmuştur.

Böylece bir dönem noktası olan Cumhuriyet Halk Fırkası'nın kongresi böylece tamamlanmış oldu.

Kongreden bir süre sonra Halkevlerini kurma çalışmaları başlamış ve Türk Ocaklarının binalarını kullanıyorlardı. Ancak ilk kez Halkevleri 19 Şubat 1932'de 14 yerde resme açılmıştır.

Halkevleri Teşkilat, İdare ve Mesai Talimatnamesi'nin birinci maddesine göre; "Halkevi, CHPartisi'nin program temelleri cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik, ve inkılâpçılık vasıflarda kuvvetli vatandaş yetiştirilmesi, milli seçiyenin Türktarihinin ilham ettiği derecelere çıkmasını, güzel sanatların yükseltilmesi, milli kültürün ve ilmi hareket ve faaliyetlerin kuvvetlendirilmesini ehemmiyetli vasıtalar olarak tespit ve işaret eder. Bu esas vasıtaların hepsi birden medeniyet yolunda Türklüğün keybettiği uzun yıllar cesur, atılgan ve yorulmaz hamlelerle kazanan nesiller yetiştirmeyi medeniyet sahasında Türkün tabi meziyet ve kabiliyetleriyle uygun şeref mevkiini tekrar alması amaç edinir. Halkevlerinin gayesi bu uğurda çalışacak ülkücü vatandaşlar için toplayıcı ve birleştirici yurtlar olmaktadır"⁽⁷⁸⁾

Halka ulaşma ve eğitime amacıyla kurulan Halkevlerinden yararlanmak için CHP üyesi olmaya gerek yoktu. 9 şubeden oluşuyordu. Bunlar;

1- Dil, edebiyat, tarih şubesi, 2- Güzel Sanatlar şubesi 3- Temsil Şubesi, 4- Spor şubesi, 5- Sosyal yardım şubesi, 6- Halk dersaneleri ve kurslar, 7- Kütüphane ve neşriyat, 8- Köycüler, 9- Müze ve sergi

(78) CHF Halkevleri Talimatnamesi Hakimiyeti Milliye Matb. Ankara 1932, s.2

Bu şubelerde çok güzel çalışmalar yapılmıştır. Özellikle köycülük şubesinin görevleri çok daha önemliydi. Okuma yazma kurslarının açılmasından, köylü ailelere yardıma kadar bilhassa köylüye destek olunması düşünülmüştür.

Halkevi sayısı 1 yıl sonra 55, 2 yıl sonra 80, 3 yıl sonra sayısı 103, 4 yılda 136 yı bulmuştur. 1938'de sayısı 210'u bulmuştur.⁽⁷⁹⁾

Halkevleri dergi sayısı 50'dir. kitap yayını 500'e yakındır.⁽⁸⁰⁾ 1938 istatistiklerine göre Halkevlerinde faydalı olmak veya Halkevlerinin türlü çalışmalarından faydalanmak suretiyle 6 milyonu geçen vatandaş halkevlerine devam etmiştir.⁽⁸¹⁾

Halkevlerinin kurulmasıyla beraber CHF halka ulaşmak ve devrimleri yaymak açısından olumlu çalışma olmuştur.

CHP'nin halka ulaşma, %85 köylü olan bir ülkede köylüye devrimleri anlatma, eğitme amacını güden bir başka çalışma daha vardır. Cumhuriyetten itibaren köye yönelik olumlu politikalar izlenmiş, köy kanunu çıkarılması, aşar vergisinin kaldırılması vs. çalışmaların etkileri olmuş, ama tam olarak köylü hakettiği yere getirilememişti. 1930'lu yıllar CHP'nin yoğun bir şekilde Türk Devrimini toplumsal tabana benimsetme faaliyetlerine hız verildiği yıllardı. Bu çalışmalardan biride, cumhuriyetin 10. yılı kutlamaları çerçevesinde 29 Ekim 1933'ten itibaren "Yurt" adında köylüye yönelik bir gazete çıkarılmaya başlanmıştır.⁽⁸²⁾

CHF Katibi Umumiliğinin 17.10.1933 tarihinde "CHF Katibi Umumisi" Recep

(79) CHP 15. yıl Kitabı s.4

(80) İNAN, M. Rauf, Gazinin Halkçılık Ülküsü, Halkevleri ve Sonrası, Atatürk Konferansları VI-II 1975-1976 TTK Ank. 1983, s.37

(81) CHP 25 Yıl Kitabı, s.15

(82) Hakkı UYAR - Türkan ÇETİN, Tek Parti Yönetiminin Köylüye yönelik Propagandası, Yurt Gazetesi Toplumsal Tarih 1.1.1994, s.51

Beyin imzasıyla CHF idare Heyeti Reisliklerine gönderdiği yazıda "Yurt" gazetesi hakkında bilgi veriyordu:

1- CHF, "Yurt" adı ile yeni bir gazete çıkarıyor. Gazetenin amaç ve konusu yalnızca köy ve köylüdür. Gazete köy ve köylünün tüm gereksinimleriyle ilgilenecektir. Köy ve köylüye hitap ederek, köy ve köylümüzün yurdun gelişmesinde izleyeceği yolda kendilerine arkadaşlık etmeğe çalışacaktır. Halkçılık düşüncesi gazetesinin ana düşüncesidir. gazete köylüye zarar veren şeyleri göstererek, onlardan korunmayı öğretecek, köylünün bilgi sınırlarını genişletecek yararlı bilgiler verecektir... Özetle köylümüzün gazetesi olacaktır.

2- Yurt Gazetesi 15 günde bir çıkacak ve köylere ücretsiz olarak gönderilecektir...

3- Yurt gazetesi şimdilik posta kutularının bulunduğu umerkezlere yollanacak...

4- İlk sayısı Cumhuriyetin 10 yılı dolayısıyla tüm Türkiye'deki köylere göndermek istiyoruz.

5- Yurt gazetesinin bir 15 günlük sayısında daha çok yazı bulunacağından bu sayı el gazetesi, ikinci 15 günlük sayısında daha çok resim bulunacağı için bu sayı duvar gazetesi olacaktır...

6- Köylülerin yurt gazetelerini saklamaları gerekmektedir.

7- Gazetenin idare merkezi Ankara'da Hakimiyeti Milliye matbaasının karşısındadır.

8- Yurt gazetesinin sayısı köylere geldikçe ve okundukça köylümüz tarafından nasıl karşılandığı, gazetede neler bulundurulmasını istenildiği yeni sayılarda yararlanmak üzere bildirilmelidir.

9- Bu yazının bütün köy ocaklarına bildirilmesini rica ederim.⁽⁸³⁾

Bu gazetenin yayınlanmasında, dağıtılmasında çıkan sorunların çözülmesi için fırka merkezi, tüm partililerden ve Halkevlerinin köycülük şubelerinde çalışan köycülerden yardım istemiştir. 15 günlük bir çıkan Yurt gazetesi her defasında 50.000 sayı basılıyor ve büyük zorluklara rağmen posta kutusu bulunan ve postaya uğrayan 24.941 köye ve 800 nahiyeye gönderiliyordu.⁽⁸⁴⁾

Köylünün çeşitli gereksinimlerine yanıt vermeye çalışan Yurt gazetesine, CHF genel sekreterliği tarafından yeni bir şekil vermeye çalışılıyordu. Bu amaçla CHP il başkanlarında konuya ilişkin köylünün görüşlerinin bildirilmesini isteyen duyurular yapılıyordu.

Bu gazete köylünün dilinde ve onun gerek toprakla, ekme-biçme sorunlarına yönelik yazılar vardır. Ayrıca sağlık ve eğitimin önemi, ölçülerdeki değişiklikler de basit ve anlaşılır resimlerle kendi dilinden anlatılıyordu. ayrıca seçimin önemli günlük siyasal olaylar, yeni çıkan kanun (köylülere yönelik) metinleri de vardı.⁽⁸⁵⁾

Devletin köylüye yönelik politikalarının istenilen sonuca ulaşması, köylünün eğitim seviyesinin yükseltilmesine bağlıydı. Devletin önemli sorunlarından birisi köye yönelik öğretmen yetiştirmektir... Yurt gazetesi ulaşabildiği köylerde eğitim eksikliğini kapatmak, halk eğitimi açısından önemli bir işlevi yerine getirmek amacını güdüyordu.⁽⁸⁶⁾

Ancak ekonomik yönden köylünün kalkınmasında önemli bir işlevi olmadığı gibi, rejimin propagandasını yapmaktada yeterli olamadı. Bunun nedeni, köylerin ya-

(83) Hakkı UYAR - Türkan ÇETİN, Tek Parti Yönetiminin Köylüye yönelik Propagandası, Yurt Gazetesi Toplumsal Tarih 1.1.1994, s.51

(84) A.g.makale, s.52

(85) Hakkı UYAR - Türkan ÇETİN, A.g.makale, s.55

(86) A.g.makale, s.56

rısına ulaşabilmesi, ulaştığı yerlerde okuma yazma oranının düşük olması sayılabilir. Tüm bu olumsuzluklara rağmen, köy kanununun uygulandığı 20 binden fazla köye ulaşan Yurt gazetesi, rejimin köye ulaştırdığı radyo ile birlikte önemli bir propaganda aracı oldu.⁽⁸⁷⁾

Üçüncü CHP Kurultayı'nın sona ermesinden sonra bir diğer önemli gelişmede basınla ilgilidir. Bu konuyada çok kısa değinelim:

SCF'nın kurulması sırasında ve feshedilmesinden sonra gazeteler de şiddetli muhalefet hareketi artmıştı. 4.7.1931 tarihli Fevkâlade Meclis toplantısında Elaziz Mebusu Fazıl Ahmet bey ve iki arkadaşı bazı gazetelerin izledikleri neşriyatın, tehlikeli ve vatanların ruhlarını zehirleyen ve basın özgürlüğünü kötüye kullanan bir tutum içerisinde olan basına karşı Hükümetin ne tedbir aldığına dair soru önergesi verdiler. Önerginen birgün sonra görüşülmesine karar edildi.⁽⁸⁸⁾ Bu önerge ile muhalefet basını, yirmiye yakın milletvekili kürsüde eleştirdiler. Bu gazetecilerin isimleri de belirtilerek eleştirildi. Daha sonra İsmet Paşa sözaldı. Genel olara, basın özgürlüğü olduğunu ve bunun bazı kimselerin kötüye kullandığını, hükümetin elinde gazete kapatma yetkisi olduğu halde bunu sık sık yapmasının sakıncalı olduğu, yapılacak işin yeni bir kanunla basın özgürlüğünün bir düzene sokulmasını, bütün konuşmasında belirtmiştir.⁽⁸⁹⁾ Meclisteki bu tartışmalardaki usluba bakılırsa en ılımlı olan İsmet Paşa'dır. Ama muhalif gazetecilere karşı sert tedbirlerin alınmasını isteyenler yeni bir önerge verirler. Orada şöyle demektir: "Halkı, ülkede kurulu idare tarzından, devrim ile sonuçlarından, kurucularından, Anayasanın sağladığı haklardan ve özgürlüklerden soğutacak, ahlaksızlık saçacak yazıları yayınlayan gazeteler hükümetçe geçici olarak kapatılır. bunun tekrarı durumunda gazete tamamen kapatılır, sorumlu-

(87) Hakkı UYAR - Türkan ÇETİN, A.g.makale, s.57

(88) TBMM Z.C., Cilt 2, Devre 4, İnikad 21, Fevkalade İçtima

(89) TBMM Z.C., Cilt 2, Devre 4, İnikad 21, Fevkalade İçtima

lar başka gazetelerde ve yayınlarda 3 yıl çalışmazlar. Bunları çalıştıran yayınlarda kapatılır."

Basın kanununu Meclise sunulması için ortam hazırlanmıştır. Böylece Matbuat Kanunu 25 Temmuz 1931'de kabul edildi. Bu kanunda 6 kez değişiklik yapılmıştır. Bu kanunda sansür ve idari ihtarlar yoktur. Fakat neşrinden sonra iç ve dış siyasetimize dokunacak neşriyattan dolayı devlete idari tedbirler alabilmesi imkanı vermiştir.⁽⁹⁰⁾

Bu kanunun önemli maddeleri:⁽⁹¹⁾

— Türkiye'de çıkan ve yayınlanan gazete ve mecmualar İcra Vekilleri Heyeti kararıyla kapatılabilir. Bu karar geçicidir, fakat bu gazete ve dergilerin sorumluları kapatma süresince başka bir isim altında gazete çıkaramazlar.

— Gazete ve dergi çıkarmak için ruhsat almak gerekmez, yalnız Hükümete bildirilir. Bu o zamanki koşullar altında önemli bir hükümdür. 1938 yılında bir değişiklikle ruhsat sistemine dönülür.

— Gazete yöneticileri için yüksek öğretim zorunluluğu koymuştur. Ayrıca gazete veya dergilerin başyazarları, genel yayın müdürleri ve yazı işleri müdürleride yüksek okul bitirmiş olması gerekir. Ama kanun yayınlandığı zaman diploması olmayıpta, bu görevlerde bulunan kimseler bu hükmün dışında bırakılmıştır.

— Kanun gazete ve dergide çalışan bütün muhabir, yazarı fotoğrafçı, ressam ve idare memurlarının adlarını hükümete bildirilmesini istemiştir.

— Piyango ve tombala gibi oyunlar yasaklanmıştır.

(90) İSKİT, Server, Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları Başvekalet Basın ve Yayın Umum Müd.Yay. Ank.1943, s.268

(91) TOPUZ, Hıfzı, 100 Soruda Türkiye'de Basın Tarihi Yelken Matb. İstanbul 1973, s.150-151

— İntihar olaylarının yayınlanması yasak edilmiştir.

— Bazı politik eğilimleri engellemek içinde bir takım yasaklar vardır. "Padişahlık ve hilafetçilik yolunda ve komünistlik ve anarşistliği kışkırtıcı yayınlar yasaktır" Yurt dışına çıkartılmış eski hanedanlardan kişilerin gönderecekleri yazıların basılması yasaktır.

Bu kanunla hükümet basını denetlemek ve onlardan yardım almak amacını gütmüştür.

İşte bu sırada basında renkli bir dergi olan Kadro dergisi Ocak 1932 yılından itibaren çıkmaya başlamıştı. Bu derginin çıkarılmasından önce, devrimin felsefesini yapmaya çalışacak olması CHP Genel Sekreteri Recep Peker tarafından eleştirilmiş ve "böyle bir yayın organını ancak kendilerinin çıkarabileceğini" belirtmiştir.⁽⁹²⁾ Bu şaşılacak bir durum değildir. Çünkü partide oldukça etkili bir durumda olan Peker, ideolojiyi oluşturma işini birkişi veya gruba vermek istememektedir.⁽⁹³⁾

Bu dergiyi çıkaranlar, Ş. Süreyya Aydemir, Y. Kadri Karaosmanoğlu, Vedat Nedim tör, Burhan Asaf Belge, i. Hüsrev Tökin'dir. Recep Peker'in tepkisine rağmen Ocak 1932'den 1934'e kadar ayda bir olarak yayınlanmış ekonomik, siyasal sosyal konularda çözümler öne sürmüşlerdi. İşte bu noktalarda iktidarla çatıştılar.⁽⁹⁴⁾ Önceleri dış basının sermaye çevrelerinin büyük eleştirilerine karşılık M. kemal, bu dergiyi korumuştur. Ama "Kadro" dergisine eleştiriler artmıştı. Bu durumda Y. Kadri dergisi kapatmaktan başka çıkar yol kalmamış olduğunu düşünen M. Kemal'in önerisiyle 1934 yılı başında dergiyi kapattı.⁽⁹⁵⁾

(92) KARAOSMANOĞLU, Y.K., A.g.e., s.108

(93) ERTAŞ, T.F., A.g.e., s.160

(94) Kadronun görüşleri için ayrıntılı bilgi bkz. Ş.S.AYDEMİR İnkılap ve Kadro 4.Basım Evrim Matb. İstanbul 1990

(95) KADRO, 1932, I.Cilt (Tıpkı Basım) Yay.Haz.Doç.Dr.Cem ALPER, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Kalite Matb. Ankara 1978, s.23

D- PARTİ-DEVLET BİRLEŞMESİ

1- CUMHURİYET HALK FIRKASININ 4. BÜYÜK KURULTAYI:

9 Mayıs 1935 tarihinde, Ankara'da toplanan Cumhuriyet Halk Partisinin dördüncü kurultayı, Atatürk'ün katıldığı son kurultaydır. 544 delegenin katılımıyla ve İnönü'nün başkanlık ettiği kurultay açıldı. 7 günlük bir çalışmadan sonra 16 Mayıs 1935 tarihinde sona erdi. Delegelerin 384 tanesi milletvekili ve 160 tanesi il temsilcisi idi. Şimdi kurultayın çalışmasına bakalım.

İsmet İnönü, kurultayı açmış, ilk iş olarak iki asbaşkan ve 4 sekreter seçimi için önerelerde bulunmuştur. Meclis Başkanı Abdülhalik Renda ve CHP Meclis Grup Başkan Vekili Saffet Arıkan İnönü'nün önerisiyle asbaşkan olarak seçilmişlerdir. Sekreterler olarak önerilen Naşid Uluğ (Kütahya), Fakihe Öymen (İstanbul)- Etem Kadri (Aydın), İbrahim Akıncı (Edirne) Kurultayda kabul edilmiştir.⁽⁹⁶⁾

Bu seçimlerden sonra şiddetli alkışlar arasında M. Kemal Atatürk konuşmasını yapmak üzere kürsüye geldi. Konuşmasında ülkenin Sivas Kongresinden beri genel değerlendirmesini yapar: "Partimizin her Kurultayı denebilir ki bir dönüm başında toplanmıştır. 1927 Kurultayı, Doğuda kopan azıyı yenerek Cumhuriyetin sarımsız temelde olduğunun anlaşılmasına, 1931 Kurultayı güvenlik ve sükunun kesin olarak kurulmasına rastgelir. Bu Kurultayımız ise, geniş ölçüde gelişim devri içinde bulunduğumuz günlerde toplanmış oluyor.

Kurultayın yeniden alacağı ilerleme ve yükselme tedbirleriyle vatanın yüksek yönetimini erdemli ellerinde tutan partimizin, şerefli tarihini zenginleştireceğine şüphe yoktur...." Son dört yıl içerisinde ülkedeki çalışmalarını ve yurtdışındaki siyaset özetlenmiştir.⁽⁹⁷⁾

(96) CHP 4.Büyük Kurultay Görüşmeleri Tutulgası Ulus Basımevi Ankara 1935, s.15

(97) A.g.e., s.16-17

Encümenliklerin seçimine gelmiştir. Üç encümen seçilmiş; Dilek Encümeni, Hesap Encümeni ve Nizamname Encümenliği

Seçimlerin tamamlanmasından sonra, Genel Katiplikten Kurultaya yazılan tezkere okunmuştur. Burada şöyle deniyordu: "Bundan evvelki Kurultayımızın kabul etmiş olduğu nizamname ile Partimizin halk dileklerinin toplanmasını önemli bir görev saymıştı. Bununla yurd işlerinin daha iyi ve ihtiyaçlara uygun olarak görülmesi yolu tutulmuştur..." Anlaşılacağı gibi dileklerin toplanması ve gerekli yerlere ulaştırılmasına ne kadar önem verdikleri bu tezkerede belirtilmiştir.

Tezkerelerin okunmasından sonra yurdun her tarafından gelen telgrafların yalnız adları okunmuş ve böylece o günkü çalışma sona ermiştir.

İkinci toplantı 12.5.1935 tarihinde açılmış, hesap encümeninin raporu okunarak, kurultayın onayına sunulmuş ve kabul edilmiştir. Program ve Nizamname Encümeninin raporu okunarak, yapılan değişiklikler açıklanmıştır. Bu açıklamalara göre: 11. madde tamamen değiştirilmiştir ve şu şekli almıştır: "Ziraat Bankasını daha çok çiftçi ve köylü ekonomisine yararlı bir hale getirmek ve kanun yolundan denetimini sağlamak şeklinde sahiplendirmek amacımızdır"(98)

Ayrıca 71. madde olarak da "Yeni Türkiye'nin hayatında köyü her bakımından mühim sayarız. Köylünün sıhhati güler yüzlülüğü, kültür ve inkılap anlayışında değerli ve ekonomik alanda varlıklı olması bütün çalışma kollarımız için mühim iş olarak gözönünde tutulacaktır" olarak ekleme yapılmıştır.

Programda dikkate değer olarak yapılan yeni değişiklikler bunlardır.

Nizamnamede yapılan değişikliklere gelince, kongrelerde temsilci seçiminde

(98) CHP 4.Büyük Kurultay Görüşmeleri Tutulgası Ulus Basımevi Ankara 1935, s.32

üye sayıları değişmişti. (4. maddede) 104 ve 105. madde tamamen değiştirilmiştir. Ençümen diğer değişiklikleride belirterek, program ve nizamname encümenin raporu okunmuştur. Arkasından Recep Peker Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri kürsüye gelmiştir. Uzun bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında: "...yeni programın göze çarpan ve kendini duyuran başlıca gösterge yeni Türkiye'de zaten baştan beri devletle bir ve beraber çalışan Cumhuriyet Halk Partisi'nin varlığının devlet varlığı ile birbirine daha sıkı bir surette yaklaşmasıdır..." Parti programını tek tek açıklamıştır. katı bir devletçilikten yana olduğunu belirtmiştir. Türkiye'deki demokrasinin göstergesi olarak parti çalışmalarının her aşamada seçimle olduğunu ve "dilekler" konusunu açıklamıştır. Ayrıca iki dereceli seçim sisteminin şu anda ülke için yararlı olduğunu, fakat teminni olarak tek dereceli seçimi istediklerini belirtmiştir. Konuşmasının son bölümünde ise; nizamnamedeki değişikliklerden bahsetmiştir.⁽⁹⁹⁾

Kurultayda yeni program üzerine bazı konuşmalar yapıldıktan sonra programın maddeleri tek tek kurultayda okunmaya başlanmıştır. Eleştirilere Recep Peker cevap verecektir. Programın esaslar bölümünde Kamu hukuku kısmında iki dereceli seçim sisteminin uygulandığı konusunda, Manisa mebusu Refik ince "İki dereceli seçimin demokrasinin gerçek gereği değil, Türkiye'nin gerçek ihtiyacına uygun olduğu" için benimsendiğini birkez daha dile getirmiştir. Ama 1931 programında olduğu gibi "tek dereceli seçimi tatbik etmek yüksek emellerimizdendir" ibaresi aynen 1935 programında da yer almıştır. Bu kurultay tarafından tamamen desteklenmiştir. Kurultayda Recep Peker'den başka birçok delege Türkiye'de neden iki dereceli seçimin gerekli olduğu açıklamıştır. Recep Peker bunun nedenini yani ülkenin umumi şartlarını şöyle açıklamıştır: "... Fakat memleketimizin şartları, posta, telgrafı, gazete,

(99) Konuşmanın tam etni CHP 4.Büyük Kurultayı Görüşmesi Tutulgası, s.44-45-46-47-48-49-50-51-52. Ayrıca bkz.CHP 4.Büyük Kurultayında Recep PEKER'in Söylevi Ankara 13.5.1935 ayrı olarak yayınlanmıştır.

neşriyat vs. herkesin birbirini tanımmasını mümkün kılıncaya kadar, özetle bütün yurttaşlar kendilerini sunulacak, üç yüz mebus adedini gördüğü zaman, hiç olmazsa seçim çevresinde ona oy vermek için onu tanımayı mümkün kılacak şartlara gelinceye kadar bu vasiyette devam edeceğiz. Sonra ferde bilmediği bir adamı seçtirtmek-tense diğer şekli tercih ettik ve eğri büğrü yollardan gitmeyi uygun görmedik, açık yürekle bugünün gereği böyledir..."

Esaslar bölümü hiçbir değişikliğe uğramadan program projesi aynen kabul edildi.

Birinci kısım, "Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Vasıfları" bölümünde özellikle devletçilik vasfı tam olarak açıklanmış ve üzerinde tartışmada yapılmıştır. Buna göre; "Hususi çalışma ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete ulaştırmak için milletin genel ve yüksek çıkarlarının gerektiği işlerde özellikle iktisadi sahada Devlet fiilen alakadar etmek mühim esaslarımızdandır."

İktisad işlerinde devletin alakası fiilen yapıcılık olduğu kadar özel teşebbüsle-rin teşvik ve yapıları düzenleme ve denetlemedir. "denilerek devlet millet menfaati gereği bir iş özel teşebbüste bulunuyorsa bunun alınması her seferinde kanun yap-mağa bağlanmıştır. Devlet zararı karşılayacaktır. Bu madde, CHF'nin ekonomik po-litikasının devletçilik politikasına tam olarak açıklama getiriyordu.

Programın diğer bölümleri tartışmasız olarak kongre tarafından onaylanmıştır. Programın öztürkçeye çevrilmiş şeklide kongreye okunmuştur.

Nizamname projesi de Kongreye sunulmuştur. Maddeler tek tek okunarak oyna-maya konulmuştur. Esaslar bölümü tartışmasız kabul olunmuştur.

Partinin birinci kısmı, partiye giriş şartları 1931'de kabul edilen şekli tekrar

aynen kabul edilmiştir.

İkinci kısım, parti teşkilatı; üçüncü kısım merkezde, dördüncü kısım vilayetlerde teşkilat 94 madde altında aynen kabul edilmiştir.

Diğer bölümlerle beraber nizamname toplamı 152 maddeden oluşuyordu. Nizamnamenin bütünü kurultayın onayına sunulmuş ve kabul olunmuştur.

15.5.1935 tarihinde Dilek Encümenininin mazbatası kurultaya dağıtılmış, vekaletlerin dilekleri de ayrı ayrı okunmuştur. Ayrıca bütün Bakanlıklar ayrı ayrı bunlara cevap vermişlerdir.⁽¹⁰⁰⁾

Aynı gün son olarak CHP Genel Başkan Vekili İsmet İnönü kürsüye gelmiştir. Nizamnameye göre partinin umumi idare Heyetinin seçilmesi gerektiğini belirterek, 16 kişiyi aday göstereceklerini söylemiştir. Bunlar:

Recep Peker (Kütahya)	Hasan Ali Yücel (İzmir)
Münir Akkaya (Giresun)	N. Ali Küçükka (Denizli)
Mümtaz Ökmen (Ankara)	Hüsni Çakır (İzmir)
Muttalib Öker (Malatya)	Ali Rıza Erten (Mardin)
Esat Uras (Amasya)	Dr. Fikri Tuzer (Erzurum)
C. Kerim incedayı (Sinop)	Salah Yargı (Kocaeli)
Nafi Kansu (Erzurum)	Tahsin Berk (Elaziz)
Rahmi Apak (Tekirdağ)	Salih Cimcoz (İstanbul)

Kurultayın onayına sunulmuş ve müttefiken kabul olunmuştur. Kurultayın merkez teşkilata ve Atatürk'e teşekkür ve saygılarının sunulması ile ilgili takrirler kabul edilmiştir.

(100) Dileklerin bütünü için CHP 4.Büyük Kurultayı Görüşmesi Tutulgası, s.117'den 126'ya kadar

İsmet İnönü'nün konuşması, kurultayın kapanış konuşması olmuştur.

1931 ile 1935 yılları arasında çalışmalar oldukça yoğun geçmişti. Ekonomide, 1933 yılında başlayan ilk Sanayi Planının uygulamalarından olumlu sonuçlar alınmıştı.

Sosyal alanda, halkevleri yaygınlaştırılarak bütün vatanda birer eğitim ve kültür merkezleri şeklinde yayılarak halkın milli kültürünün arttırılması amacına gidilmiştir. kadınlara seçme hakkı tanınmıştır.

Kültür alanında, Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumları yine bu devrede kurularak; dil alanında milletçe Türkçeleşmeye gidilmesi imkanları sağlanmıştır.

Tarih alanında da, insanlık ve medeniyet tarihindeki Türk'ün üstün yeri ilmi bir tez olarak , delilleri ortaya konmuş ve milletin bütün fertleri üzerinde Türk olmanın gururunu duyma telkini yapılmıştır.

İşte bütün bu yapılan çalışmalardan sonra dördüncü kongre toplanmış ve yapılan değerlendirilmesi, illerden gelen temsilciler vasıtasıyla halkın bu konulardaki tavrı belirlenmiştir. Ayrıca özellikle bu kurultayda "dilekler" konusu çok önemli olarak görüşülmüş ve ayrıntılı olarakda incelenmiştir. Halkın dilek ve temennilerine karşılık verebilmek için büyük çaba harcanmıştır.

Kurultayda kabul edilen parti programı hiç şüphesiz herhangi bir doktrin ürünü olmaktan uzaktı. Fakat Türkiye'nin şartlarının ve gerçeklerinin eseri idi. Bu program, yeni Türkiye'nin kurtuluş ve ilerleyişine bitişikti. Yeni program sağ ve sol yollara sapmak imkanını kaldıran, orta bir yol Kemalist bir görüş çiziyordu. Programda CHP varlığı devlet varlığı ile birbirine daha sıkı bir suretle yaklaştırılmıştır. Nitekim Recep Peker bu hususu belirtecek şekilde şöyle demektedir: "T.C. Bir parti dev-

letidir, parti devletle beraber çalışır." Nitekim 1937 tarihinde, bu kurultayda kabul edilen altı prensip Türkiye Devletinin ana vasıfları oldu.⁽¹⁰¹⁾

Ayrıca 1935 Kurultayının önemli bir özelliğide, kadınlarda bu kurultayda mebus ve temsilci olarak bulunmuşlardır.

(101)GİRİTLİOĞLU, F., Ā.g.e., s.102

2- PARTİ-DEVLET BİRLEŞMESİNİN TAMAMLANMASI

CHP'nin Kurultayı'nın belirlediği esaslar doğrultusunda, Parti ile Devletin kaynaştırılması girişimleri kurultayı izleyen iki yıl içinde tamamlanmıştır. Parti yönetimi ile idari organların birleştirilmesi ve parti ilkelerinin Anayasaya alınmasıyla, ülkede tek parti egemenliği doruk noktasına ulaşmıştır.⁽¹⁰²⁾

Atatürk; 15 Haziran 1936 tarihinde, Genel Sekreter Recep Peker'i görevden almıştı. Bu hareketi ile, partiye yepyeni bir çehre vermek istiyordu. Atatürk'ün düşüncesi şu idi: Parti ile hükümet bir elden idare edildiği takdirde: Hükümet icraatının halk tarafından benimsenmesi çok daha kolay olacak ve müşküller kolaylıkla yenilmiş bulunacaktı.

Parti ile hükümetin birleştirilmesi kararı Genel Başkan Vekili İsmet İnönü'nün 18 Haziran 1936 tarihli şu genelgesiyle ilan edilmiştir:

"Cumhuriyet Halk Partisinin memleketin siyasi ve sosyal hayatında güttüğü yüksek amaçların gerçekleştirilmesini kolaylaştırmak ve partinin gelişmesini arttırmak ve hızlandırmak için, bundan sonra Parti faaliyetleriyle hükümet idaresi arasında daha sıkı bir yakınlık ve daha ameli bir beraberlik temin edilmesine, Genbaşkurca karar verilmiştir. bu maksatla;

1- Dahiliye Vekili Genyönkurul üyeliğine alınmış ve kendisine partinin genel sekreterlik vazifesi verilmiştir.

2- Bütün vilâyetlerde, vilayet parti başkanlığına, vilayetin valisi memur edilmiştir.

(102) BİLA, Hikmet, CHP Tarihi, s.115

3- Umumi müfettişler, mıntıkları dahilinde bütün devlet işlerinin olduğu gibi, parti faaliyet ve teşkilatında, yüksek murakıp ve müfettişleridir.

4- Vilayetlerde, ilyönkurulca seçilmiş bulunan başkanlar, üye durumunu almış ve atanmış ya da mahallince seçilmiş milletvekili başkanların başkanlık görevleri sona ermiştir.

5- Bu beyannamenin gereklerini, parti genel sekreteri olmuş bulunan Dahiliye Vekili izleyecek ve düzenleyecektir.

6- Yukarıdaki maddeler, bütün parti teşkilatına, vilayetlere ve Genel müfettişliklere tebliğ olunmuştur."⁽¹⁰³⁾

Parti teşkilâtında yapılan bu değişiklikten sonra, Memurin Kanunu'nun 9. maddesinin ortaya çıkardığı durum, bir tartışma yaratmıştır.

Memurin Kanununun 9. maddesi "Memurların siyasetle meşful olmalarını yasaklamaktadır." Oysa ki, valilere ve genel müfettişlere siyasi görev verilmişti. Başbakan İsmet İnönü, aradaki bu zıtlığın kaldırılması gerektiğini söylediğinde Atatürk bu fikri inceliyor. Tekrar bu maddeyi okuyor ve biraz düşündükten sonra yanındakilere: "Ben bu madde de değiştirilecek birşey görmüyorum. Çünkü burada memurların siyasi cemiyetlere girmelerinden maksat; onların benim partimden başka bir partiye katılmamaları demektir. Bu bakımdan, madde faydalıdır..."⁽¹⁰⁴⁾

Yine CHP Genel sekreterliği 10.7.1936 tarihinde Parti örgütüne yolladığı genelgede: "Parti-devlet birleştirilmesi sebeplerinden biri ve en başlıcası, vilayetlerde

(103) GİRİTLİOĞLU, F., A.g.e., s.114 ve BİLA, H., CHP Tarihi, s.116, Cumhuriyet 19 Haziran 1936

(104) URAN, Hilmi, Hatıralarım Ankara 1959

parti faaliyetlerinin daha geniş geniş ve daha hızlı olması için arasına görülen karmaşa ve ikiliklere meydan verilmemesine yöneliktir..."⁽¹⁰⁵⁾ deniyordu.

Parti-devlet kaynaşmasının diğer bir adımında 13 Şubat 1937 tarihinde atılmıştır. 1935 tarihli kurultaydan alınan ilhamla ve kurultayın kararına uyularak, 13 Şubat 1937 tarihinde, Anayasanın 2. maddesi: "Türkiye devleti, Cumhuriyetçi, milliyetçi, Halkçı, Devletçi, Laik ve Devrimci'dir" şeklinde değiştirilmiştir. 13.2.1937 tarih ve 3115 sayılı kanunla yapılan değişiklikten sonra, CHP ilkelerinin Anayasa metni haline gelmesiyle, ister istemez, daha sonra kurulacak bütün partilerin programlarında bu ilkeleri benimsemeleri sonucunu doğuracaktır.⁽¹⁰⁶⁾

Böylece gerek parti programında gerekse Anayasa'da parti devlet kaynaşmasını sağlamış olmaktadır. Uygulamaya başlanılan devlet düzeni ile sadece ad olarak bir partinin varlığına rağmen, tam bir Partisiz Cumhuriyet dönemine giriliyordu. Nitekim Başbakan İsmet Paşa, Meclis'te yaptığı bir konuşmada bu durumu açıkça belirterek "Cumhuriyet Halk Partisi bugün artık hükümetten ayrı bir politik örgüt olmaktan çıkmıştır" diyecektir.⁽¹⁰⁷⁾

Devlette birleştiği varsıyan bir partinin, bir parti değil, bir toplumsal sınıf olduğu düşünülür.⁽¹⁰⁸⁾

Asıl parti-devlet gerçekleşmesi aşamasının bu olmasına rağmen bazı yazarların iddialarına göre bu aşamanın başlangıç noktası olarak bazı derneklerin kapatılmasını alırlar.

(105) CHP Genel Sekreterliğinin Parti Örgütüne Genelgesi Temmuz 1936'dan Aralık 1936'ya Cilt 9 Ulus Basımevi Ankara 1937

(106) TBMM Z.C., Cilt 16, İçtima 2, İnikad 33, Celse 5, Şubat 1937, s.58-59-60, Teşkilakı Esasiyenin 2-44-47-48-49-50-61-74 ve 75. maddesi değiştirilmiştir.

(107) GOLOĞLU, Mahmut, Tek Partili Cumhuriyet, s.211

(108) YETKİN, Çetin, Türkiye'de Tek Parti Yönetimi, s.131

Bunlardan biri Mason Derneğidir. bu olay basında ilk olarak çıkmıştır.⁽¹⁰⁹⁾ "İçişleri bakanlığından verilen bir emir üzerine Türkiye Mason localarının faaliyeti- ne son verilmiştir..." Bu teşkilatın kaldırılmasını gerektiren sebep son fırka programında kökü dışarıda bulunan kuruluşların memleketimizde yer bulamayacağına dair olan kayıddır... Esasen son zamanlarda yapılan çeşitli yayınlarda masonluk memleketimizde bir sır olmaktan çıkmıştı. Bu tür yazılarla kamuoyuna duyurulmuştu. Yetkin, "Oysa o sırada İçişleri Bakanı olan Şükrü Kaya'nın kendisininde mason olduğunu biliyoruz. Şu halde bu kapatma emrinin İçişleri Bakanlığından gelmediği açıktır..."⁽¹¹⁰⁾ demesine rağmen bence bu yanlış birsaptamadır. kendisinin daha sonra bu kapatma isteminin Atatürk'e ait olduğunu söylüyor. Yine de bu bile emrin İçişleri Bakanlığından gelmediğini göstermez. Atatürk'ün istemiyle İçişleri Bakanı kapatma emrini vermiştir.

Bu karardan evvel Anadolu Ajansı 10 Ekim 1935 günlü haberi şöyledir:

"Mesul ve maruf imzalar altında ajansımıza verilmiştir.

Türk Mason Cemiyeti memleketimizin sosyal gelişmesini ve günden güne artan muazzam ilerlemesini gözönüne alarak ve Türkiye Cumhuriyetinde hakim olan demokratik ve cidden layık prensiplerin uygulanmasından doğan iyilikleri gözleyerek faaliyetine-bu hususta hiç bir kanun olmaksızın- son vermeyi ve bütün mallarını memleketin sosyal ve kültürel kalkınmasına çalışan Halkevlerine bağışlamayı uygun görmüştür.⁽¹¹¹⁾

(109) Cumhuriyet 14 Ekim 1935

(110) YETKİN, Çetin, Türkiye'de Tek Parti Yönetimi, s.78

(111) YETKİN, Çetin, Türkiye'de Tek Parti Yönetimi, s.80'den Kemalettin APAK; Ana Çizgileriyle Türkiye'de Masonluk Tarihi, Türkile Mason Derneği tarafından dernek üyelerine mahsus olarak basılmıştır. İstanbul 1958, s.164

İlhami Soysal'da bu kapatmayı Tek Parti Tek Şef gerçeğinin yarattığı doğal bir sonucu olduğunu belirtmektedir.⁽¹¹²⁾ Atatürk, M. Kemal Öke'ye bu derneğin kapatılması gerektiğini bildirirken "Mademki masonluk milliyetçidir, halkçıdır, cumhuriyetçidir, Halk Fırkasının umdeleride bundan, başka birşey olmadığına göre Masonluğun devamının gereği yoktur" demiştir.⁽¹¹³⁾

Bununla birlikte Türkiye'de o sırada Mason Derneğinde Türk Ocakları gibi, siyasal bir güç niteliğini kazanmış olup olmadığı üzerinde durulmalıdır. Konuya bu açıdan bakılınca herşeyden önce belirtmek gerekirken, dönemin önde gelen birçok devlet adamının Mason Derneği üyesi olmuş olmaları ilginçtir. Bu nedenle Mason Derneği hiçbir siyasal etkinlikte bulunmamış olsaydı bile, bu gibi kişilerin CHP dışında bir örgüt e üye olmalarını sürdürmelerine, dönemin koşulları içinde olanak tanınmayacağı kendiliğinden anlaşılır bir durum olsa gerek.⁽¹¹⁴⁾ Bu kuruluşun kapatılmasında "toplumda tek etkin örgüt CHF olmalıdır" anlayışının etkili olduğu söylemek sanırım yanlış olmaz.

Bir diğer dernekde Türk kadın Birliğidir. 18 Nisan 1935'te İstanbul'da Uluslararası Kadınlar Birliği Kongresi toplanmıştır. Kongre 21 Nisan'da başlamış, çeşitli yerlerde konferanslar yapılmıştır. Bu arada çeşitli uluslardan kadınlar, Türk kadınlığının Cumhuriyet döneminde elde etmiş olduğu haklar konusunda demeçler vermişler, konuşmalar yapmışlardır.⁽¹¹⁵⁾

Bu gelişmelerden sonra 2 Mayıs 1935'de türk kadın Birliği Genel Başkanı Latife Bekir şu demeci vermiştir:

(112) SOYSAL, İlhami, *Dünyad ve Türkiye'de Masonluk ve Masonlar*, Der, Yayınları İstanbul 1980, s.290

(113) YETKİN, Çetin, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi*, s.81'den M.Kemal ÖKE, *Ulu Atamızın Son Günleri*, Yedigün Sayı 303 27 Kasım 1938, s.10

(114) YETKİN, Çetin, *Â.g.e.*, s.81

(115) *Cumhuriyet* 22-23 Nisan 1935

"Teşkilatı Esasiye Kanununun değiştirilmesi ile Türk kadınına eşit haklar tanındığından dolayı birliğimizin 1 yıl evvel kaldırılması düşünülmüşse de bundanda bir yıl evvel Uluslararası Kadın Birliği'nin 12. Uluslararası Kadın Kongresinin hükümetimizin izni ile şehrimizde yapılması kararlaştırılmıştı. Birliğimiz Uluslararası Kadın Cemiyetinin azası olduğu için birliğimizin kaldırılması demek Kongrenin yapılmayacağı anlamına geldiği için bundan vazgeçilmişti. Uluslararası Kongrenin başarıyla bitmesinden sonra en yakın tarihte yapacağı toplantı görüşülecektir."⁽¹¹⁶⁾

Basında artık Türk Kadınlar Birliğine gerek olmadığı yolunda yoğun bir kampanya başlatılmıştır. Bu kampanya sırasında öne sürülen görüşler şöyle özetlenebilir: Cumhuriyet devrimleriyle Türk kadınları her türlü haklarını elde etmişlerdir. Erkeklerle eşit olmuşlardır. kadın Birliğinin amacında bundan başka bir şey değildir. Bu amaçda gerçekleştiğine göre, Türk kadın Birliği'nin varlık nedeni ortadan kalkmıştır. Bu birlik siyasal bir kuruluş olmadığı içinde çalışmalarını sürdürmesinin bir anlamı kalmamış demektir.⁽¹¹⁷⁾

Nihayet 10 Mayıs 1935'de Türk kadın Birliği son toplantısını yapmıştır. Başkan Latife Bekir'in "Kadın Birliği ülkelerine kavuşmuştur. Türk kadınlığına bütün hakları tanınmıştır. Bundan sonra Kadın Birliğine ihtiyaç yoktur. Birliğin feshini talep ediyorum" biçimindeki önerisi üzerine, birlik oybirliği ile kendisini kapatma kararını almıştır.⁽¹¹⁸⁾

Derneklerin ve ocakların kapatılmasında, ortak ve bence önemli bir nokta zorla kapatma diye bir çalışma yoktur. Kapatılma kararını gerek Türk ocakları, gerek Mason Derneği, gerek Türk Kadın Birliği feshetme kararını kendileri almışlardır. Bence bu yöntem oldukça önemlidir.

(116) Cumhuriyet 3 Mayıs 1935

(117) YETKİN, Çetin, Türkiye'de Tek Parti Yönetimi, s.85

(118) Cumhuriyet 11 Mayıs 1935

Parti-Devlet birleşmesinde konuyu bitirmeden önce bunun temelinde CHP'nin diğer siyasal partilerden ayrılma noktasını belirtmek istiyorum. Necmettin Sodik Cumhuriyet gazetesinde 6 Mayıs 1935'de yazdığı yazısında CHP'nin bu niteliğini şöyle belirtiyor: "CHP'ni bütün ötekilerden ayırd eden bir ana sıfat vardır ki o da partinin memleket ve devletle birlikte kurulması, daha doğrusu memleketin kurtarılıp, yeni devleti baştan kuran bir kümeden çıkmış olmasıdır."

CHP hiçbir zaman tek partisini düşünmemiş partisinin gelişmesini ülkenin gelişmesiyle paralel tutmuş, hep devlet sorunlara çözüm aramalarını ilkesi olarak almıştır. Bence kurulduğundan beri zaten devletle içiçedir. son gelişmeler sadece somut göstergelerdir.

E- 1937'DE HÜKÜMET DEĞİŞİMİ:

Siyasal liderlik hem partiye hemde meclise bütünüyle hakim olurken bu grup içerisinde sorunlar özellikle devletçilik ilkesinin benimsenmesiyle beraber su yüzüne çıkmıştı. Aslında başlangıç yılı olarak 1925 yılı verilebilir. M. Kemal, Cumhurbaşkanı olduktan sonra siyasetten büyük ölçüde çekilip, ülkenin günlük yönetimini Başvekil İsmet Paşa'ya bırakmıştı. Kendisini devrim çalışmalarına vermişti. Çevresinde dost gruplarıyla gecelerini geç vakte kadar ülkenin sorunlarını ve geleceği tartışarak geçirirdi. Çankayadaki cumhurbaşkanlığı köşkünde gecenin geç saatlerine hatta günün ağarmasına kadar süren bu toplantılarda değişik mesleklerden kişiler sık sık çağırılarak, önerilerde bulunulur, eleştiriler dile getirilir, planlar hazırlanır ve kararlar alınırdı.

Bu durumu potansiyel tehlike haline sokan şey M. Kemal'in görece olarak günlük hükümet işlerinden uzakta tutulmuş olmasıydı. Bu nedenle onun plan ve kararları Başvekil İsmet'inkilerden gitgide ayrı düşmekteydi. M. Kemal'in bu yarı emekli-lik durumunda bile ülkenin tartışmasız hakimi olarak kalması onun kendi arkadaş ve danışman çevresinin etkisi altında eğer isterse, Başvekilin ve kabinenin almış olduğu ukaraların tersine kararlar alabilmesine yol açıyordu.⁽¹¹⁹⁾

İsmet Paşa ve Celal Bayar arasındaki çekişme 1930'lu yılların başında tamamen ortaya çıkmıştı. İşte o günleri Başar şöyle anlatıyor: "1932 yılı inkılap tarihi bakımından bazı mühim cereyanlar ve hadiselerle doludur. Açık olan iki cephe teşekkül etmiş ve çarpışmaya başlamıştır: Himayeler sayesinde canlanan yeni sanayiciler ve yeni burjuva bir tarafta, devletin kuvvetlenmesi nisbetinde kuvvetlenen memur sınıfı diğer tarafta... Bunlardan birincisi İş Bankası etrafından toplanmış,

(119) ZÜRCHER, Erik Jan, Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, İletişim Yay.(Turkey Amodem History) 1.Baskı İstanbul 1995, s.226

İkinciside hükümet ve Meclis'te hakim olmaya başlamıştır. İş Bankası Celal Bayar'ın başkanlığında, Gazi'nin himayesinde... Gazi işin zenginliğin çoğalmasını istiyor... İkinci eğilim ise daha çok İsmet Paşa tarafından himaye görüyor. 1932 senesinde İşbankacılarla hükümetçilerin gizli ve açık çarpışmalarının şiddetlendiği görülür.(120)

Bu sözlerden anlaşılıyorki, 1932 sonrasında ülkedeki iktidar mücadelesi kızışmış ekonominin kilit noktalarını ellerinde tutan İş Bankası grubuyla, siyasal otoritenin sahibi hükümet çevreleri kapışmaya başlamışlardır. Devletçilik uygulamaları hızlandıkça bu mücadelede şiddetlenecektir.

Kavganın ön plandaki liderleri İsmet Paşa ile Celâl Bayar'dır. Denebilirki, İnönü-Bayar çatışması, 1930'ların başlarında II. Dünya Savaşına kadar olan dönemin karakteristik mücadelesidir. Bu iki liderin saldırı ve karşı saldırılarında ifadesini bulan sosyo-ekonomik, sosyo-politik çelişkiler, Türkiye'nin geleceğide belirlemiştir.

Çatışma 1932 temmuzunda, ileri aşamada devletçilik niteliği taşıyan dört kanunun Meclise verilmesiyle birden bire şiddetlenmiştir. O güne kadar devletçilik sözünden fazla korkmayan sanayiciler, bir takım ithalat sınırlamaları getiren bu kanunlar karşısında irkilmişlerdir. kağıt sanayii ise bardağı taşıran son damla oldu. İnönü, kağıt sanayiinin bir devlet işletmesi olarak kurulmasını istemektedir. Aynı işe İş Bankası da talip olunca iş değişmiştir. Bankacılar, Atatürk'e başvurarak hükümetin girişiminin önlemesini istemişlerdir. Atatürk Bankacılardan yana çıkmış ve 1932 Eylülünde Mustafa Şeref İktisat Vekilliğinden istifa ettirilerek, yerine İş Bankası Müdürü Celal Bayar getirilmişti. Bankacıların başı İktisat Vekilidir artık...(122)

(120) BAŞAR, A.Hamdi, A.g.e., s.161

(121) BİLA, Hikmet, CHP Tarihi, s.118

(122) A.g.e., s.119

Böylece İsmet Paşa ilk etabı kaybetmiş ve bir yıl sürecek bu yalnızlığa itilmiştir. Öyleki bu süre içinde İsmet Paşa Başbakan'dır ama, gerçek hükümet edenler İktisat Vekili Celâl Bey ve onun gibi düşünen bankacılarıdır. Öyleki, Başbakan İsmet Paşa, devletçilik görüşünü resmi açıklamalarla değil, Kadro dergisine yazdığı bir yazı ile duyurmaya çalışacaktır. Bunun temel nedeni iktisat konusunda Atatürk Celal Bayar'ı çok takdir etmesidir. Karaosmanoğlu, Atatürk'ün buna inanmış olduğunu bir çok vesilelerle açıkladığını belirtiyor ve bir gün: "Bilesiniz ki Mahmut Celal Beyfendi, Türkiye'nin en büyük iktisatçısıdır" demiş ve orada bulunan herkesin kalıp onu ayrı ayrı tebrik etmelerini istediğini yazmıştır.⁽¹²³⁾

1933'ten sonra İnönü ve kadrosunun devletçi girişimlerine karşı Bayar ve kadrosu da ısrarlı açık gizli mücadeleye girişmiştir.

Denebilirki Tek Adam'ın bu mücadele karşısındaki tavrı genellikle Bankacılardan yana olmuştur. 1932'de başlayan Atatürk-İnönü dargınlığı bu yıllarda da devam edecek ve 1937'de Celal Bayar'ın Başbakanlığa getirilmesiyle son aşamaya varacaktır. Ama Atatürk bu dönem içinde hep tekrarladığı sözü pek çok şeyi anlatır: "Çankaya'da şayet rahat ediyorsam, İsmet Paşa'nın sayesinde" Bu sözleriyle İsmet Paşa'ya ne kadar güvendiğini gösterir. Ama İsmet İnönü'nün çetin mücadelesi, yolsuzlukların üzerine kararlılıkla gitmesi etrafında ister istemez bir düşman çemberi oluşturdu. Bunlar arasında Atatürk'ün bazı yakınları da bulunuyordu.

İşte bu insanlar sürekli olarak Atatürk'e İsmet Paşa'yı kötülemeye kalkmışlar ve onun sürekli yaptıklarını eleştirme yolunu tutmuşlardır.

İsmet Paşa'nın hükümetten istifası hadisesi de şöyle gelişmiştir: "Bir akşamki toplantıda Atatürk misafirlerine çay ısmarlamıştı. Bir aralık, bir Bakana ken-

(123) KARAOSMANOĞLU, Y.K., A.g.e., s.146

disine söylediği meseleyi Başbakanı söylediği için tariz etti. Başbakan müdahale ederek "vazifesini yapmıştır" dedi. Bu hafif çarşıtmalar üzerine İsmet İnönü'nün şu şikayeti duyuldu:

— Sofradan emirler alıyoruz...!" (124)

Akşam istasyona gittiklerinde Atatürk arkadaşlarına:

"Bizi Paşayla yalnız bırakınız" der. Öyle de olur. Özel trenin arka salonunda Atatürkve İsmet Paşa başbaşa görüşür. Önce Atatürk yemek salonuna gelir. Arkasından İsmet Paşa. İsmet Paşa'ya: "Görev arkadaşlığımız bitmiştir ama dostluğumuz devam edecektir" ve devam etti: "Dinlenmelisiniz". Sonra Umumi katibi Soyak'ı çağırdı:

"— İsmet Paşa biraz yorgun iki ay dinlenecek ve yerine bir vekil bırakacaktır. Bu değişiklik için Millet Meclisini olağanüstü toplantıya davet etmek istemiyorum. Meclis birkaç gün önce Nyon anlaşmasını tasdik etmek için toplanmış ve dağılmıştır. Yeni bir toplantı içerde ve dışarda hoş karşılanmaz. Anayasaya bakalım. Böyle bir değişiklik için Meclisin toplanması lazım mı, yoksa tezkere ile Başbakanlığa bildirmek yeter mi?"

Soyak Anayasayı getirdi: Okudular. Tezkere ile bildirmek yeterli olduğu anlaşıldıktan sonra, Atatürk İnönü'ye dönerek:

"— Yerinize kimi münasip görürsünüz" diye sordu. İsmet Paşada;

"— Siz kimi münasip görürseniz" deyince, Atatürk'te:

"— Ben Celal Bey'i düşünüyorum" demesi İsmet Paşa tarafındanda onaylanmıştı."(125)

Böylece İsmet Paşa devri bitmiş ve Atatürk'ün ölümüne kadar Celal Bayar'ın Başbakanlık Devri başlamıştır.

Atatürk'le-İsmet Paşa arasındaki soğukluk meselesiyle ilgili birçok iddialar vardır. Bunlar: Nyon meselesi ve Bira tefrikalarının kurulması. Ayrı fikirlerde olmaları ve bu konuda çatışmaları, bunun yanında İsmet Paşa'yı bir kısım kişilerin Atatürk'e kötölemeleri bu sonucu doğurmuştur.

Oysa, Y. kadrinin, Atatürk'ten naklettiği şu sözler, Atatürk'ün İsmet İnönü'ye nasıl güvendiğini bir kere daha anlatır:

"— Çocuklar, ben ölürsem İsmet Paşa'nın peşinden gidin"(126)

Artık yeni Başvekil Celal Bayardır. 21 Eylül'de Anadolu Ajansı bu haberi tüm yurda duyurmuştur. Bu haber üzerinde o günler başında pek bir tepki duyulmamıştır. Bu nedeni basının hükümetin günümüzde olması olabilir.

26 Ekimde asaleten Başkanlığa atanan Celal Bayar, yeni kabinesini açıklamıştır. Bakanlar Kurulu, iki değişiklik dışında aynıdır. Celal Bayar'dan boşalan iktisat Vekilliğine Şakir Kesebir, Sağlık Bakanlığına ise görev almak istemeyen Refik Saydam'ın yerine Hulusi Alataş getirilmiştir.

Yunus Nadi, Başbakanlık değişimini "...Memlekette hizmet sofrasında sadece nöbet değiştiriyor" diyerek açıklamıştır. Ayrıca yazısında Celal Bayar'ın bu kabiliyette olduğunu v görevini tam olarak yerine getireceğini anlatmıştır.(127)

(125) ATAY, F.Rıfıkı, A.g.e., s. 496-97-98

(126) AYDEMİR, Ş.S., II.Adam Cilt I, s. 482

(127) Cumhuriyet 29 Eylül 1937

Atatürk'ün hastalığının gittikçe arttığıda herkes tarafından biliniyordu. Bu şartlar içinde Atatürk'ün İsmet İnönü'yle arasını açma çabaları iyice artmıştır. O günden sonra pek sık görüşmemişlerdir.

Nihayet 10 Kasım 1938. Atatürk'ün fani dünyaya gözlerini yumduğu, bütün milletin üzüntü ve kadere gömüldüğü unutulmaz tarih. Bütün ülke ve dünya onun ölümüne ağlamıştır.

Büyük önder Atatürk'ün bizzat yazıp Notere bıraktığı vasiyetname 28 Kasım 1938 günü Ankara Adliyesinde özel bir merasimle açılmıştır. Atatürk'ün hemşerileri Makbule Atadan, Adalet Bakanı Hilmi Uran, Dışişleri Bakanı Şükrü Saracoğlu, İçişleri Bakanı Refik Saydamı milletvekilleri, yargıçlar ve avukatlar bu merasimde hazır bulunurlar. Atatürk'ün vasiyetnamesi şöyledir:

"Sahip olduğum bütün nutuk ve hisse senetleri ile Çankaya'da ki menkul gayri menkulun bütününü, Cumhuriyet Halk Partisine gelecekteki şartlarla terk ve vasiyet ediyorm:

1- Nutuk ve hisse senetleri, şimdiki gibi İş Bankası tarafından nemalandırılacaktır.

2- Her senedeki nemadan bana nisbetleri şerefi mahfuz kaldıkça; Makbule'ye ayda bin, Afet'e sekizyüz, Sabiha Gökçen'e altıyüz, ülkü'ye iki yüz lira. Ve Rukiye ve Nebile'ye şimdiki yüzer lira verilecektir.

3- Sabiha Gökçen'e, bir evde alınabalıcek ayrıca para verilecektir.

4- Makbule'nin yaşadığı müddetçe, Çankaya'da oturduğu ev, emrinde kalacaktır.

5- İsmet İnönü'nün çocuklarına, yüksek tahsillerini ikmal için muhtaç olduğu yardım yapılacaktır.

6- Her sene nemadan mütebaki miktarı yarı yarıya, Türk Tarihi ve Dil Kurumlarına tahsis edilecektir"(128)

Kemal Atatürk

F- ATATÜRK DÖNEMİ EKONOMİ POLİTİKASI

1923-1929 döneminde, devletin tüm destek ve özendirici uygulamalarına karşın özel girişimciliğin öncülüğündeki sanayileşmenin istenilen sonuçlara vardığını söylemek mümkün değildir. Lozan antlaşmasının ve İzmir İktisat Kongresinde alınan bazı kararların birbiriyle olan çelişkili durumu, kamu fonlarının kolaylıkla özel kesime aktarılamaması, özel kesimin sermaye birikimi aşamasından çok uzak olması. Osmanlı sanayi mirasının yetersizliği, yıllarca süren savaşların yarattığı yoksulluk gibi nedenler, bu dönemde sanayileşme alanında başarı elde edilmesine olanak vermiştir.⁽¹²⁹⁾

Şimdi Cumhuriyetin kuruluşundan 1930 yılına kadar olan gelişmeleri kısaca gözden geçirelim:

İzmir İktisat Kongresinde benimsenen liberal görüş, klasik anlamıyla liberalizm değildi. Basit bir deyimle tanımlamak gerekirse; Cumhuriyet liberalizmi devletin özel girişimleri geliştirmekle görevlendirdiği bir ekonomik tedbirler dizisiydi.⁽¹³⁰⁾ Cumhuriyetin lider kadrosunun birinci ana hedefi Türkiye'nin sanayileşmesini hızlandırmaktı. Bir diğer ana hedefte, tarımsal üretimin hızla artmasını sağlamaktı. Bu hem tarımda yaşayan nüfusun yaşam düzeyini iyileştirmek hem de tarımın Türkiye'deki sanayi sektörünün ve altyapı sermayesinin geliştirilmesine katkısını büyütmek için istenmekteydi.⁽¹³¹⁾

(129) Prof.Dr.Akın TİKİN, Atatürk Döneminde Sanayi Politikası, Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri 8-9 Haziran Yapı-Kredi Bankasının Atatürk Yılı Armağanı İstanbul 1981, s.96

(130) BİLA, Hikmet, Sosyal Demokrat Süreç İçinde chp ve Sonrası, Milliyet Yayınları II Baskı İstanbul 1987, s.74

(131) TEZEL, S.Yahya, Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-50) Yurt Yayınları, Olgaç Matb. Ankara 1982, s.141

Bu amaçla İş Bankası 1924 yılında 1 milyon sermaye ile kurulmuştur. Bunun kurucuları arasında sermayenin 250 bin lirasını veren Atatürk'tü. Bu banka o günlerin iktisat politikasını yansıtır. Başına eskiden iktisat Vekili olan Celâl (Bayar) Bey getirilmiş, bankanın yönetim kadrosunda Atatürk'e yakınlığı ile tanınan politikacılar vardı.

Kurtuluş Savaşından gelme nüfuzlu politikacılar ile sivrilmiş eşraf ve tüccarları biraraya getiren bu özel banka devlet gücüyle kısa zamanda gelişecek ve bu sayede bir çok kapitalist yetiştirecektir. Banka içinde kendilerini iş hayatının göbeğinde bulan Kurtuluş Savaşı temsilcileride iş hayatının tadına kolayca varacaklardır ve bu kişiler, "İş Bankası Grubu" olarak tanınacak ve bu grubun adı "affairisma" tartışmalarında sık sık işitilecektir.⁽¹³²⁾

Kısa süre sonra 1927 yılında Sanayi Teşvik Kanunu çıkarılmış ve böylece hızla milyonerler türemeye başlamıştır. İhaleler, ihracat ve ithalat imtiyazları, gümrük ve vergi muafiyetleri, kredi v.s. yollarla zenginleşen kesim yeni Türk özel sektörünü oluşturmaya başlamışlardır.

Kalkındırmanın öncü kuruluşlarından biri olarak kurulan İş Bankası çevresinde toplanan ve "İş Bankası Grubu" adıyla anılan bu kesim giderek güçlenmiş ve politikaya ağırlığını koymuştur. Milli burjuva yaratma çabasının fiili öncüsü bankanın çevresinde kümeleşmiş politikacı ve milletvekili kalabalığının yanısıra, yabancı sermaye ile ortaklık yapan Türk anonim şirketlerinde kurucu, hissedar ya da yönetim kurulu üyesi olarak yer almış çok sayıda CHP'liye rastlanır.⁽¹³³⁾

(132) AVCIOĞLU, Doğan, Türkiye'nin Düzeni, Birinci Kitap, Tekin Yayınevi, Yaylacık Matb. İstanbul 1995, s.373

(133) BİLA, Hikmet, Sosyal Demokrat Sürecinde CHP ve Sonrası, s.75-76

Milli iktisat politikasıyla milyonerler yetiştirilmiş ve kısa sürede mutlu bir azınlık yaratılmaya başlanmıştır. Devletin desteğinden alabildiğine yararlananlar, yabancı sermaye ile ortaklıklar halinde kolay kâr getiren alanlara yönelmiştir. Onlar zenginleşirken, sosyal farklar büyümüş, ülkede sanayileşme gelişmemiştir.⁽¹³⁴⁾

Öte yandan bu dönemde kamu sermayesi kadar özel sermayesinde yokluğu yüzünden yabancı şirketlerin millileştirme işi ilerlemez.⁽¹³⁵⁾

Saf bir liberalizm diye adlandırılmayan bu dönemin son iki yılı, 1930 ve 1931 yılları, bir sonraki devletçi iktisat siyasetinin hakim olduğu döneme geçişi temsil eder.

Lozan Antlaşmasının gümrük tarifeleri ile ilgili sınırlayıcı hükümler 1928 yılının sonunda yürürlükten kalkmış, himayeci ve teşvik edici bir gümrük politikası izlemek imkan dahiline girmiştir.⁽¹³⁶⁾ Hemen arkasından dünya ekonomik bunalımı Türkiye'de de oldukça fazla hissedilmiştir. Batının liberal sisteminin çökmeye başlaması, liberal iktisat politikasını gözler önüne serdi.

Devletçiliğe geçişte, etkin olan nedenlerden biriside ekonomik bunalımın bir sonucu olarak yoksul halk kütlelerinin sürüklendiği sefalet ortamı ve bu kütlelerin CHP'den büsbütün soğumaya başlamalarıdır.⁽¹³⁷⁾

1930 yıllarından "güdümlü bir muhalefet amacıyla kurulmuş olmasına rağmen, SCF daha ilk baştan iktisadi konular muhalefet konusu olarak seçilmişti. Yeni

(134) A.g.e., s.79

(135) YERASİMOS, Stefanos, Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye, Dünya Savaşından 1971'e Kadar Kitap 3, Çev.Babür KUZUCU Belge Yay. İst.1989, s.113

(136) BORATAN, Korkut, 100 Soruda Türkiye'de Devletçilik, Gerçek Yay. Yelken Matb. I.Baskı İst.1974, s.47

(137) BİLA, Hikmet, Sosyal Demokrat Sürecinde CHP..., s.79

parti "liberal" olarak adlandırılmıştı. SCF'nin iktisadi eleştirileri, bir yandan "şimendifer politikası"nda somutlaşan aşırı devlet harcamaları, bir yandanda inhisarlar ve devlet ihaleleri çevresinde kümeleşen menfaat şebekeleri oluyordu. Eleştiriler ilk defa olarak hükümet siyaseti olarak devletçiliğin ortaya konmasına savunulmasına ve ilk tanımlama teşebbüsüne yol açacaktı.⁽¹³⁸⁾

"Hükümetin ilk olarak devletçilikten bahsetmesi muhalefet fırkasının kurulduğu yılda hatta aynı aydadır. 30 Ağustos 1930'da Sivas demiryolunun açılışında ilk defa devletçilikten bahsetmiştir: "...Liberalizm nazariyatı, bütün bu memleketin güç anlayacağı bir şeydir. Bir iktisadiyatta hakikaten mutedil devletçiyiz. Bizi bu istikamete sevkeden bu memleketin ihtiyacı ve bu milletin fikri temayülüdür..." (139)

Ayrıca, herhangi bir iktisat politikası için zorunlu olduğu halde, 1930 yılına kadar mevcut bulunmayan temel bir kurumun, Merkez Bankasının bu yılın Haziran ayında kuruluşu ve bu yıl sonunda faaliyete geçmesi çok önemli bir gelişmedir. merkez Bankasının kuruluşu, sadece müdahaleci bir iktisat politikasının para kredi sorunlarında başvuracağı zorunlu araç olmasından değil, Bankanın bir devlet bankası olarak kurulabilmesi için bazı çevrelere karşı çetin mücadele verilmesinden ötürü ilgi çekicidir.⁽¹⁴⁰⁾

1931 Yılında Ocak ayında, İzmir'de Mustafa Kemal, devletçilik kavramı üzerinde duran bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmada ilk kez Halk Fırkası programının bir unsuru olarak devletçilikten söz edilmektedir: "Firkamızın takip ettiği program... İktisadi bakımdan devletçidir. Halkımız tab'an devletçidir ki her türlü ihtiyacı devletten takip etmek için kendisine bir hak görüyor..."⁽¹⁴¹⁾

(138) BORATAN, Korkut, 100 Soruda Türkiye'de Devletçilik, s.48

(139) Ayın Tarihi Cilt 22-23 Eylül 1930

(140) BORATAV, A.g.e., s.50

(141) ATATÜRK, M.K., Söylev ve Demeçler I-III Atatürk Araştırma Merkezi Ankara 1989, s.293

M. Kemal'in CHF'nin programının bir-unsuru olarak gösterdiği devletçilik, bir kaç ay sonra biçimsel olarak fırka programına girdi. 1931 yılının Mayıs ayında CHF'nin 3. Kongresi toplandı. Kongrede CHF için kabul edilen program, Fırkanın 6 temel ilkesini ve orada devletçiliğide kapsıyordu: "Ferdî mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde millet refaha ve memleketi mamuriyete erdirmek için milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde bilhassa iktisadi sahada devleti fiilen alakadar etmek mühim esaslarımızdır."(142)

Devletçilik adına o güne kadar söylenen ve yapılanlar, sermaye çevrelerinin çıkarları ile çelişmediği için bu ilke ve programdaki diğer iktisadi hükümler hemen hemen tartışmasız kabul edilmişlerdi. Tanımda son derece ürkekti. 1931 yılı kongresinde bir temel ilke ve politika olarak devletçilik pek fazla bir şey ifade etmediğini kongre zabıtlarındaki konuşmalara bakarak anlayabiliyoruz.

1929 Büyük ekonomik bunalımından sonra filizlenmeye başlayan ve 1930 yılından itibaren ağırlık kazanan devletçilik politikası, parti ve devlet yöneticilerinin kafalarında öteden beri vardır. Gerçi 1923 İzmir İktisat Kongresiyle, liberal politika benimsenmiştir. Ama tek partili düzenin yetkilileri için devlet müdahalesi olanağı her zaman kullanılabilir bir yoldur. M. Kemal, 1922 yılında Millet Meclisinin 3. toplantı yılını açarken yaptığı konuşmada "... İktisadi siyasetimizin mühim gayelerinden biride kamu yararını doğrudan doğruya ilgilendirecek kurumlar ve iktisadi teşebbüsleri mali ve fenni kudretimizin müsaadesi nisbetinde devletleştirmektir."(143)

1930 ve 1931 yıllarında hükümete dış ticaret ve kambiyo işlemleri alanında birçok müdahale imkanı veren üç kanunun kabul edilmesi devletçi iktisat politikala-

(142) CHF 3.Büyük Kurultayı İst.1931, s.11-12, I Madde 4.Fıkra

(143) Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri Cilt I, s.241 1 Mart 1922

rına geçişin ilk habercileri gibidir. İlk iki kanunun kabul edilmesinde sermaye gruplarının hareket tarzlarına duyulan tepkilerin rol oynadığı sezilmektedir. Dış ekonomik ilişkiler üzerinde etkili bir denetim mekanizması getiren, himayeci dış ticaret politikalarının temel taşlarını oluşturan bu kanunlar olmasaydı, devletçi iktisat politikalarına geçiş herhalde mümkün, hatta belkide hiç gerekli olmazdı.⁽¹⁴⁴⁾

Devletçiliği bir sistem olarak yorumlayanlar, kapitalizm ve sosyalizm arasında, her ikisinde bazı özelliklerini almış ve sırf Türkiye'ye has değil, bağımsızlığa kavuşan bütün az gelişmiş ülkelerin izleyeceği bir sistem olarak düşünmektedir.

Devlet işletmeciliği konusunda 1923-31 döneminin çekingen tutumu terk edilmiş, devlet tekellerinin imtiyazlı devri, devletin özel teşebbüse iştirak etmesi, devlet işletmelerinin özel sektöre devredilmesi gibi eğilimler son bulmuştur. Devlet işletmeciliği esas olarak yeni üretken tesislerin devletçe kurulması biçimini almış, fakat zaman zaman belli faaliyet konularında özel teşebbüsün kamulaştırılması da devletçi uygulamaların çerçevesi içine girmiştir. Devlet İşletmeciliği dışındaki kontrollerin de arttığı ve dönemin iktisat politikasında önemli bir yer kapladığı gerçektir.⁽¹⁴⁵⁾

1931 yılı içerisinde, siyasi liderler, hızlı bir iktisadi hamle yapıldığı, süratli bir iktisadi gelişme süreci içine girilmediği takdirde, kaygan bir zemin üzerinde yerleşmiş iktidarın her an ayaklarının altından kayabileceği endişesine kapılmış olmalıdır. Nitekim SCF olayı bunu göstermiştir. Kitlelerin iktisadi durumlarında süratli bir düzelme sağlanamadıkça hukuki ve siyasal reformların yerleşmesine imkan olmadığı ortaya çıktı.⁽¹⁴⁶⁾

(144) BORATAV, K., 100 Soruda, s.128

(145) A.g.e., s.135

(146) A.g.e., s.136

Nitekim SCF'nin kapatılmasından sonra M. Kemal uzman bir heyetle geziye çıkmış ve hükümete duyulan hoşnutsuzluğun kaynağının iktisadi olduğunu bizzat tespit eder.⁽¹⁴⁷⁾

Bu dönemde "Aferistler" ile "devletçiler" in mücadelesinin sertleşmesi bu dönemde başlar. 1932'de İş Bankası müdürü Celal Bayar İktisat Vekili olur. Kısa bir dönem için İsmet İnönü geriye itilmiştir. İsmet İnönü, Moskova'ya ve Roma'ya gitmiş iki zıt sistemin liderleri Stalin ve Mussoliniyle görüşmüştür. Sovyet sisteminin planlı ekonomi modelinden etkilenmiştir. Ülkede uygulanabilirliğini düşünmüştür.⁽¹⁴⁸⁾ Planlama çalışmaları için Profesör Ofaf Başkanlığında Sovyet uzmanlarından oluşan bir grup incelemeleri yapmak için Türkiye'ye getirilmiştir.

Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası'nın yerine Devlet Sanayi Ofisi ile Türkiye Sanayi Kredi Bankasının kurulması yoluna gidilmiştir. Bu kuruluşlar, özel girişimcilerin o döneme kadar faydalanmış oldukları ayrıcalıkları büyük ölçüde azaltıp devletin sanayi alanındaki girişim ve kontrollerini çok büyük ölçüde arttırır nitelikteydi. Bu nitelikleri dolayısıyla, özel sanayi kesiminin ve bu kesime yakın çevrelerin büyük tepkisini doğurdu. İşte vekaletdeki değişiklik bu dönemde oldu. Celal Bayar göreve başladıktan hemen sonra görüşte sadece çalışma arkadaşlarına, gerçekte bütün Türkiye'ye yayınlandığı bir tamimle, iki çevreye karşı güvence vermektedir. Güvencenin bir kesimi parti yöneticilerine karşıdır. Tamimde CHP'nin programındaki ekonomiye ilişkin maddeler tekrarlanarak, parti çevreleri yatıştırılmaya çalışılmaktadır. Öte yandan da "aşırı devletçilik" yapılmasının parti programına aykırı olduğu ve "Türk sosyal ve milli hayatında namuskarane, liyakatle temin edilecek kazançlar, sosyal bir şaibe değildir. Bunun aksine olarak muhitimizde şayi olan telakkilerin

(147) Bu konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. A.H.BAŞAR, Atatürk'le 3 Ay 1930'dan Sonra Türkiye

(148) BİLA, Hikmet, Sosyal Demokrat Sürecinde CHP..., s.89

esas prensiplerimizle alakası yoktur. Milli srvete bir zerre daha ilave edebilmek başarısı bilakis hepimiz için sevinç vesilesi olmalıdır" diyordu.⁽¹⁴⁹⁾

1932'de Kadro Dergisi çıkmaya başlamış ve devletçilik üzerine tartışmalar başlamıştı. Kadro dergisi, daha katı bir devletçilikten yanaydı. İnn 1933'teki bu tartışmaların dışında kalmaya çalışmış görünmektedir. 1934'ten itibaren siyasi alandaki kişilsel otoritesini yeniden pekiştirdiği ve hükümet politikasına hakim olduğu anlaşılır. Gerçek iktisadi icraatın sorumlusu Celal Bayar'dır, ama bu noktadan sonra devletçi politika kendi iç kanuniyetleriyle ilerler gözükmektedir. İnnnn bu dönemde iktisat vekiliyle ihtilafa düştüğüne dair herhangi bir belirtide tespit edilememiştir.⁽¹⁵⁰⁾

I. Beş yıllık Sanayi planı uzmanların Türkiye'nin ekonomik yapısını inceledikten sonra 1933 yılında uygulamaya konulmuştur. Bu plan 15 üretim kolunun, 1932 yılına kadar gelen bir geçmiş tahlilini, sorunları ve 1938 kadar kurulması öngörülen işletmelerin yatırım tahminleri ile kuruluş yerlerini içermekte: planın son bölümleri ise, "jeoloji enstitüsü", "mesleki eğitim" programının finansmanını içerir.⁽¹⁵¹⁾

Kapsanan retim kolları pamuklu mensucat, kendir, yn, iplik, demir semi kok, bakır, kükürt, kağıt, suni ipek, seramik, kimya, sünger, glyaağı elektrik üretim al-tın ve petroldür. Toplam yatırım tahmininin %5'i civarında bir oranın İş Bankası, geri kalanın Smerbanka yapılacağı öngörülmüştür. Yatırımın dörtte biri

(149) İLKİM, Selim, I.Sanayi Planı Döneminde ABD'li Uzmanlara Hazırlatılan "Türkiye'nin İkti-sadi Bakımdan Umumi Bir Tetkiki ..." Adlı Rapor Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri, Yapı-Kredi Bankasının Atatürk yılına armağanı Ankara 1981, s.222

(150) BORATAV, K., 100 Soruda ..., s.151

(151) Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. İNAN, Afet, Devletçilik İlkesi ve TC'nin I.Sanayi Planı, TTK Basımevi, Ankara 1972

SSCB'den bu ülkeye borçlanılarak getirilecek tesislerle ve diğer Sovyet Kredileriyle gerçekleştirilecektir.(152)

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, kağıt üzerinde kalmayan yaşayan bir programdı. Ancak uygulama bakımından plana alınan bazı uygulamalardan vazgeçilmiş, buna karşılık planda öngörülmemiş bazı sanayi yatırımlarınada girilmiştir. Milli ekonomiyi tümüyle kapsayan bir plan olmaktan ziyade, beş yıllık sanayi yatırımlar programı niteliğini taşıyor, ancak bu bakımdan dahi bir gerçekleştirme oranına ulaşmıştır.(153)

II. sanayi Planı için 1935'te hazırlanmaya başlanmış, 1936'da Sanayi Kongresinde tartışılmış, ancak savaş nedeniyle uygulanmamıştır. I. plana göre 20 fabrika kurulması düşünülmüşken, İkinci planda bu sayının 100'ü geçmesi planlanmıştır.(154)

Bu dönem içerisinde imtiyazlı yabancı şirketlerin çoğu tasfiye edilmiş, demiryolu şebekesinin, belediye hizmetlerinin aşağı yukarı tümüyle millileştirilmesi bu dönemdedir. Batı sermayesine umut bağlayan bir sanayileşme modeli tümüyle terk edildi. Kendi kaynaklarımızla bağımsız yarı-otarşik bir gelişme modeli yüceltmeye başlandı.(155)

CHP'nin devletçiliği bir ilke olarak 1931'de benimsenmesinden sonra gittikçe katı devletçi çizgisine yaklaşmıştır. Öyle ki 1937'ye kadar Başbakan olan İsmet Paşa, 29 Aralık 1937 de meclis kürsüsünde şöyle konuşur:

(152) BORATAV, K., 100 Soruda ..., s.155'den Raporlar, Kısım I Sınai ve Tesiat İşletme 1933 Ankara Yay.Haz.Afet İNAN

(153) A.g.e., s.156

(154) İNAN, Afet, Türkiye Cumhuriyetini İkinci Sanayi Planı 1936 2.Baskı, Önsöz Prof.Dr.Afet İNAN, TTK Basımevi Ankara 1989, s.5

(155) BORATAV, K., 100 Soruda ..., s.158

"Toprak mahsulü ancak bir vaziyette vardır. Bu vaziyette o toprağın işleyenin malı olmasıdır."(156)

1935 yılında Dördüncü Kurultay'da devletçiliğin en sert döneminde toplanmıştır. 9 Mayıs kurultayın açılış günü radyoda bir konuşma yapan Genel Sekreter Recep Peker şunları söylüyordu:

"Ulusal çalışmayı yıpratana ve ulus yığınını sömüren liberalizme karşı cephemizi sıklaştırıyoruz."

Recep Peker'in bu sözleri, Kurultay da da temel düşünce haline gelecek ve liberalizm düşmanlığı devletçilik taraftarlığı Kurultaya damgasını vuracaktır.(157)

Nitekim Kurultay'da parti programı hakkında bilgi veren Recep Peker: "Biz hükümetçe partice devletçiyiz. Buna karşı olanlar liberallikde serbest olsun diyorlar. Liberal sistem, ulusun başarı yollarını kapamak demektir. Devletçilik bir parti vasfı olarak kalmamalı, devletin vasıfları arasında yerini almalıdır." diyordu.(158)

İlginçtir ki aynı kongrenin açılış konuşmasını yapan Cumhurbaşkanı ve CHP Umumi Reisi M. Kemal Atatürk daha yumuşak konuşmuştur: "Yepyeni ve güdümlü ekonomi düzeni kurmakla uğraşyoruz. Partimizin ekonomik anlayışı, bu yöndeki programımızın yurdun ihtiyaçlarını karşılayacak ve onu az zamanda gelişmeye ve genişliğe erdirecek en iyi program olduğunu gösterecektir."(159)

(156) AYDEMİR, Ş.S., Menderes'in Dramı, Evrim Matb., 5.Baskı İstanbul 1993, s.111

(157) BİLA, Hikmet, Sosyal Demokrat Sürecinde CHP..., s.91

(158) CHP 4.Büyük Kurultayı, s.46

(159) CHP 4.Büyük Kurultayı, s.16

Atatürk'ün söz ve eylemlerinden anlaşıldığına göre, Kemalist ekonomik Kalkınma Modeli'nin amaçları şöyle özetlenebilir:⁽¹⁶⁰⁾

- a) Tam çalışma
- b) Hızlı ve dengeli sermaye birikimi
- c) Dış ödemeler ve dış ticaret dengesinin sağlanması
- d) Dengeli gelir dağılımı,
- e) Enflasyonsuz hızlı kalkınma
- f) Bölgeler arası dengeli kalkınma,
- g) Özel girişimin geliştirilmesi
- h) Yabancı sermaye ile işbirliği

Medeni Bilgiler kitabında Atatürk el yazısıyla devletçilik anlayışını şöyle belirtir: "Milletin umumi ve müşterek menfaatlerine ait siyasi, fikri işleri olduğu, iktisadi her nevi işlerin, fertlere bırakılmayacağı, devlet tarafından yapılması daha iyi olacağı nazariyesini müdafaa eden "Devletçilik"te vardır."⁽¹⁶¹⁾

Devletçilik ilkeside diğer CHP'nin beş ilkesiyle beraber 5.21937 tarihinde Anayasa'da devlet vasfı olarak yer almıştır. Daha önce bahsettiğim gibi 1935'teki 4. Kurultay da bu temenniler vardı. Teşkilatı Esasiye Encümeni Mazbatasında devletçilik: "Memleketin büyük menfaatlerinin istilzam ettiği teşebbüslerin Devlet eline

(160) AYSAN, Mustafa A., "Atatürk'ün Ekonomik Görüşü: Devletçilik" Atatürkçü Düşünce, Atatürk Araştırma Merkezi Ankara 1995, s.332

(161) Prof.Dr. Afet İNAN, Medeni Bilgiler ve Kemal Atatürk'ün El Yazıları, TTK Basımevi Ankara 1988, s.332 ·

alnabilmesi" diye tanımlıyordu. Mecliste tartışmalar oldu. Ama neticede kabul edildi.(162)

Celâl Bayar Başbakanlığa geldiği zaman hükümet programında devletçilik biraz yumuşatılmıştı: "Kemalist rejim, mülkiyet, ferdi mesai ve çalışma kıymetini, ekonomi politikasını esas olarak almaktadır. Fert tarafından yapılabilecek işlerin fertlerce yapılmasını himaye ve teşvik edeceğiz... Ferdi sermayenin bugün için yetmediği ve gidemediği işlerde, milli korumanın gerektirdiği hususlarda milli emniyeti ve umumi menfaati temin etmek, ferdi sermayenin çeşitlenip büyümesini kolaylaştırmak için devlet iş başına gelecektir"(163)

CHP hükümeti devletçilik uygulamasının katıldığı dönemde 1934'te iş Kanunu Tasarısı meclise sunulmuş ve 1935 yılında birkaç değişiklikle mecliste kabul edilmiştir. 1936 yılında kanunlaşmıştır. Kanunu bu kadar gecikmiş olmasını, müzakereler sırasında üzerinde çok çalışılmış olmalarıyla açıklanmıştır.(164) İş Kanunu işin düzenlenmesi iş güvenliği, çalışma saatleri ve sağlık koşullarıyla ilgili çok olumlu hükümler ihtiva etmekle beraber, bunların ayrıntılarını tüzüklere bırakmıştır.(165) "Genel bakımdan iş müddetinin haftada48 saat olması esastır diyen 26. maddede ayrıca "çalışma müddetlerine ait hükümlerin çeşiti sanayide uygulama zamanları iktisat Vekaleti tarafından hazırlanacak nizamnamelerle tesbit edilecektir" cümlesi vardır. Ancak tüzüğün de uyacağı esasları belirlememiştir. Ayrıca asgari bir çalışma yaşı tespit edilmemiştir.(166)

İş Kanunu grevi açıkça yasaklamıştır. (Md. 72) Sendika kurma, toplu sözleşme hakkı tanınmamıştır. Bunların yerine kanun uzlaştırma ve tahkim yöntemlerini

(162) TBMM Z.C., Cilt 16 Devre IV İnikad 33, İçtima 2, Celse 1, s.58-75

(163) Celal BAYAR Diyor ki,1920-1950 Toplayan Nazmi Sevgen, Tan Matb. İstanbul 1951, s.73

(166) TBMM z.c. Cilt 12, Devre 4, İnikad 73, İçtima 1, 3.11.1936, s.30-48

getirmiştir. Herhangi bir iş ihtilafında, önce nasıl seçilecekleri yine tüzüğe bırakılmış olan işçi temsilcileri ile işveren anlaşmaya varmaya çalışacaklar, eğer anlaşamazlarsa ihtilaf bir hakem kuruluna gönderilecektir.

Devletçilik politikasının uygulandığı 1933-39 yıllarında dünya ekonomisi en uzun bunalımını yaşarken Türkiye ekonomisi 1933-39 yıllarında yoğun sanayileşmenin belirlediği ortama %9'u aşan bir büyüme hızına ulaşıyordu.⁽¹⁶⁷⁾

Büyüme hızının bu yüksek düzeyini sağlayan sanayileşmenin gelişim çizgisi de bu az gelişmiş ülke açısından ilginç boyutlar taşımaktadır. Nitekim sanayi kesiminin GSMH içindeki payı 1923-28 döneminde %11,3 iken, 1933-39 döneminde bu oran %14.7'ye yaklaşmıştır. Aynı sonuca sabit fiyatlarla sanayi hasılanın yıllık ortalama artış hızları açısından da varılabilir: 1924-29 döneminde sanayi kesiminin büyüme hızı %8.5 iken bu oran 1933-39 döneminde 10.2 ye ulaşmıştır.⁽¹⁶⁸⁾

Başka bir açıdan baktığımızda Türkiye Ekonomisinde büyük ağırlığa sahip olan iktisadi Devlet teşekküllerinin en önemlileri sayılabilecek sümerbank, Etibank, Denizcilik Bankası v.s. gibi birçok önemli kuruluş bu dönemde kurulmuştur.

Atatürk dönemindeki sanayileşme hareketini yeterince değerlendirmek, için, bir yıkıntı halindeki Osmanlı sanayi mirasını, düşük sermaye birikimini, bunalım içindeki dünya ekonomisini gözden uzak tutmamak gerekir. Tüm bu olumsuz koşullara karşın Türkiye, Atatürk döneminde üstelik önemli sayılabilecek bir dış yardıma gerek duymaksızın sağlıklı bir sanayileşme hareketi gerçekleştirebilmiştir.⁽¹⁶⁹⁾

(167) İLKİN, Akın, "Atatürk Döneminde Sanayi Politikası" Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri 8-9 Haziran Yapı-Kredi Bankasının Atatürk Yılı Armağanı İstanbul 1981, s.104-107

(168) A.g.e., s.107

(169) A.g.e., s.108

Toprak reformuna yol açmamak için tarımı devletçilik programının dışında bırakmak, çağdaş uygarlığa kısa zamanda katılma gibi bir işi nüfusun dörtte üçü olan en fakir insanların omuzlarına basa basa yapmaya kalkışmak olarak nitelendiren Berkes⁽¹⁷⁰⁾ bir ölçüde bu görüşünde haklı olmakla beraber, toprak reformunun yapılması hiç bir zaman düşünülmemiş değildir. 1937 yılı hükümet programına da alınmış fakat Atatürk'ün ölmesiyle bunun gerçekleşmesi mümkün olmamıştır. Bir ölçüde de olsa 1945 yılında başarılmış ancak bu da CHP'den kopmalara daha sonradan iktidarı kaybetmesine sebep olmuştur.

(170) BERKES, Niyazi, Türk Düşününde Batı Sorunu, Bilgi Yay. I.Baskı İstanbul 1975, s.127

6- ATATÜRK'ÜN DEMOKRASİ ANLAYIŞI VE DÖNEMİN GENEL DEĞERLENDİRMESİ:

Atatürk Medeni Bilgiler Kitabı esas notlarında Halkçılıkla, "Demokrasi prensibi"ni aynı anlamda kullanmıştır. "Bu prensibe göre, irade ve hakimiyet, milletin tümüne aittir ve ait olmalıdır. Demokrasi prensibi milli hakimiyet haline dönüşmüştür. Demokrasi esasına dayanan hükümetlerde hakimiyet halka, halkın çoğunluğuna aittir. Demokrasi prensibi hakimiyetin millette olduğunu, başka yerde olmayacağını gerektirir. Bu surette demokrasi prensibi, siyasi kuvvetin hakimiyetin kaynağına ve meşruiyetine temas etmektedir."⁽¹⁷¹⁾

Atatürk'e, göre: "Bugün demokrasi fikri daima yükselen bir denizi andırmaktadır."

Atatürk "demokrasi" deyimini, bugün bazı ülkelerde görüldüğü gibi asıl anlamından saptırarak veya ona değişik içerikler yükleyerek değil, tam tersine gerçek ve geleneksel anlamda yani hürriyetçi, siyasi demokrasiyi ifade etmek üzere kullanılmıştır. Atatürk bu konuda şöyle demektedir:

"Demokrasi esas itibariyle siyasi mahiyettedir. Demokrasi bir sosyal yardım veya bir iktisadi teşkilat sistemi değildir. Demokrasi maddi refah meselesinde değildir. Böyle bir nazariye, vatandaşların siyasi hürriyet ihtiyacını uyutmayı amaçlar. Bizim bildiğimiz demokrasi bilhassa siyasidir. Onun hedefi milleti idare edenler üzerindeki denetimi sayesinde, siyasi hürriyet temin etmektedir."⁽¹⁷²⁾

Atatürk'ün halkçılıktan kasteddiği şeyin geleneksel anlamda "hürriyetçi siyasi demokrasi" olduğunun kendisinin hürriyetin önemine ilişkin şu görüşlerinden de

(171) Medeni Bilgiler ve M.Kemal Atatürk'ün El Yazıları, Prof.Dr.Afet İNAN, TTK Basımevi Ankara 1988, s.29

(172) A.g.e, s.31

açıkça anlaşılmaktadır. Atatürk'e göre: "Ferdin birinci hakkı, tabii yeteneklerini serbestçe geliştirebilmesidir. Bu gelişmeyi temin için ise, eniyi vasıta ferde başkalarının benzer haklarına zarar vermeksizin, ona kendini istediği gibi sevk ve idare etmeye izin vermektir. İşte bu serbest gelişmeyi sağlamak, ferdi hakların oluşturduğu çeşitli hürriyetlerin tüm amacıdır. Bu haklara hürmet etmeyen siyasi cemiyet esas görevinde kusur etmiş olur ve devlet varlığının sebebini ve manasını kaydeder. Çağdaş demokrasi de ferdi hürriyetler, özel bir değer ve önem almıştır. Artık ferdi hürriyetlere devletin ve kimsenin müdahalesi söz konusu değildir..."(173)

Atatürkçü düşünce sistemi içinde demokrasi ile eşanlımlı kullanılan halkçılık, milli mücadele atmosferi içinde gelişmiştir.(174)

Atatürk daha ilk günlerden bi fikirlerini belirtmiştir. Ankara 'da açılan ilk TBMM'de yürütme gücünün görev ve yetkileri tartışılırken hükümetin şeklinin ne olduğu sorulduğunda şöyle yanıtlar:

"Efendiler, bizim hükümetimiz demokratik bir hükümet değildir. Sosyalist bir hükümet değildir. Ve hakikaten kitaplarda mevcut olan hükümetlerin ilmi mahiyeti itibariyle, hiç birbirine benzemeyen bir hükümettir. Fakat milli hakimiyeti, milli iradeyi gerçekleştiren hükümettir. İلمي ve Sosyal bakımdan bizim hükümetimizi ifade etmek lazım gelirse "halk hükümeti" deriz."(175)

Görüldüğü gibi savaş ortamında dahi hükümetin vasfını belirtirken "demokratik idare" yerine "halk hükümeti" demeyi tercih etmiş dolayısıyla kurtuluştan sonraki idare şeklini belirlemiştir.

(173) Medeni Bilgiler ve M.Kemal Atatürk'ün El Yazıları, Prof.Dr.Afet İNAN, TTK Basımevi Ankara 1988, s.52

(174) ÖZBUDUN, Ergun, "Demokrasi ve Atatürk" Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt V, Mart 1989 Sayı 14'den ayrı basım, s.290

(175) Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt I, s.211

M. Kemal, savaş bittikten sonra bir fırka kurmaya karar verdiği zaman gazetecilere yaptığı konuşmada yeni kurulacak fırkanın niteliklerini şöyle anlatıyordu: "Halkçılık esasına müstenid ve Halk Fırkası namıyla bir siyasi fırka teşkil etmek niyetindeyim." Başka memleketlerdeki siyasi fırkaların programlarını incelediğini ve yeterli bulmadığını söyleyerek yeni fırkanın programını tespit etmek için bütün vatanseverlerin ilim ve bilgi sahibi insanların görüşlerine ve katılımlarına başvurmayı görev saydığını eklemiştir. (176)

M. Kemal 1923 yılı Elül ayında Türk hükümet sistemini Batı Cumhuriyetçileriyle karşılaştırıyor ve şöyle diyordu:

"Türkiye'nin Batı Cumhuriyetlerinden farkı sırf bir teşkil meselesidir. Diğer cumhuriyetle idare edilen memleketlerde olduğu gibi, bizimde hakimiyete malik bir parlamentomuz vardır." (177)

M. Kemal Türk demokrasisinin kendisine has özellikleri olduğunu her zaman vurgulamıştır. Nitekim 8 Mart 1928 yılında Le martin gazetesi muhabirine verdiği demeçte şöyle diyordu:

"Türk demokrasisi Fransa ihtilalinin açtığı yolu takip etmiş lakin kendisine has belirgin niteliğiyle gelişmiştir. Zira her millet inkılabını toplumsal çevrenin baskısıyla ve ihtiyacına tabi olan halve vaziyete göre ve bu ihtilal ve inkılabın zamanına göre yapar..." (178)

Bu sözleriyle Türk Demokrasisinin kaynak olarak alındığını fakat ulusal özellikleriyle ve kendi gerçekleriyle yeni bir netilek kazandığını anlatmaktadır.

(176) Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt I, s.51

(177) DAVER, Bülent, "Atatürk ve Sosyo-Politik Sistem Görüşü " Çağdaş Düşünce Işığında Atatürk, Dr.Nejat ECZACIBAŞI Vakfı, Ağaoğlu Yay., İstanbul 1983, s.250

(178) Söylev ve Demeçler, Cilt III, s.120

Atatürk siyasal rejim konusunda esas itibariyle demokratik rejimi benimsemektedir. Bu rejimin üstünlüğüne ve değerine yürekten inanmaktadır. Türk milletinin doğuştan niteliklerindedir demokratik rejimi kabul etmeyi kolaylaştırdığını ileri sürmektedir. Onun demokratik Cumhuriyet kurmayı daha kurtuluş savaşı başında hatta belki daha önceleri kararlaştırmış olması muhtemeldir. Yalnız başlangıçta bunu pek açığa vurmamıştır.

M. Kemal her zaman demokratik rejime olan inancını tekrarlamıştır. Mesela Cumhuriyet ilanından bir yıl sonra Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası isimli bir muhalefet partisi kurulduğu zaman buna nasıl tepki göstereceğini merak eden Times muhabirine şunları söylemişti. "Milli egemenlik esasına dayanan ve özellikle Cumhuriyet idaresine sahip memleketlerde siyasi partilerin varlığı esastır. Türkiye Cumhuriyetinde de birbirini denetleyen partilerin doğacağına şüphe yoktur."⁽¹⁷⁹⁾

Bu olumlu yaklaşıma rağmen, doğudaki Şeyh Sait Ayaklanmasının çıkmasıyla olağanüstü tedbirler almak gereği duyulmuş ve olağanüstü mahkemeler kurulmuştu. 3 Haziran 1925'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kapatılmıştır. Ama bu olağanüstü tedbirler hiçbir zaman sürekli ve arzulanan bir politika olarak gösterilmemiş, aksine içinde bulunulan durumun zorlayıcı gerekleriyle meşrulaştırılmıştır. Bu tedbirlere gerek kalmadığı görüldüğü zaman ortadan kaldırılmıştır.⁽¹⁸⁰⁾

Atatürk 1930 yılında, cumhuriyet yönetiminin tabii esası saydığı çok partili hayata geçmeyi tekrar denemiştir. SCF adıyla arkadaşı Fethi Okyar'a bu partiyi kurdurmuştur. Partinin kuruluşu vesilesiyle Fethi Okyar'a yazdığı mektupta onun demokrasi hakkındaki görüşlerini belirtmesi bakımından önemlidir:

(179) Söylev ve Demeçler, Cilt III, s.109

(180) ÖZBUDUN, Ergun, "Demokrasi ve Atatürk", s.291

"BMM'de ve millet önünde, millet işlerinin serbest münakaşası ve iyi niyet sahibi zatlardan ve fırkaların düşüncelerini ortaya koyarak milletin yüksek menfaatlerini aramaları, benim gençliğimden beri aşık ve taraftar olduğum bir sistemdir... Büyük Millet Meclisinde aynı temele dayanan yeni bir fırkanın faaliyete geçerek millet işlerinin Serbest münakaşasını cumhuriyet esaslarından sayarım..."(181)

Bu denemede maalesef 4 ay sürmüştür. Her iki tarafın iyi niyetine rağmen, inkılapların toplumca benimsenip yerleşmesi için gerekli zamanın henüz geçmemiş olması sebebiyle inkılaplara karşı olan unsurlar yeni fırkaya sızmaya çalışmışlar ve parti kurucuları fırkayı feshetmişlerdir.

Buraya kadar Atatürk'ün demokrasi ile ilgili görüşlerini özetlemeye çalıştık. Görülüyor ki son derece demokratik görüşlere sahip olan Atatürk, Cumhuriyet esası saydığı siyasal partileri ülkeye yerleştirememiştir. Bunun nedenini Atatürk'ün görüşlerinde aranamıyacağımızı yukarıdaki bölümde ortaya koyduk.

1923-1938 dönemi yönetimini ortaya koyduktan sonra değerlendirmemizi yapabiliriz:

Kurtuluş Savaşı kazanılmış, siyasal bağımsızlık sağlanmıştı. Ama ülke oldukça geriydi. Bu nedenle amaç daha baştan belli olmuştu: ülkeyi topyekün kaldırmak ve çağdaş ülkeler seviyesine ulaştırmak...

İşte bu amacı gerçekleştirmek üzere siyasi iktidarın istikrarın sağlanması ve birlik içinde hareket edilmesi gerekiyordu. Bu amaçla Atatürk CHP kurdu. Bu parti çoğunluğun partisi olacak ve halka dayanacaktı. 1923 seçimleriyle mecliste çoğunluk sağlanmış ve halk desteği alınmıştı.

(181) Cumhuriyet 13 Ağustos 1930

Arka arkaya devrimler Atatürk'ün liderliğiyle yapıldı. Bu devrimlerin çoğunluğu olağanüstü tedbirlerin alındığı; Takrir-i Sûkun döneminde yapıldı. Bu dönemin sona ermesiyle birlikte, halkın devrimleri kabullenip kabullenmediği ikinci çok parti denemesinde ortaya çıktı. Halk henüz devrimlerin özümseyememişti. Bu deneme kısa sürdü yeni kurulan parti kendisini feshetti.

Bu deneme CHP'ye kendisini toplaması gerektiği yönünde iyi bir etki sağladı. Halktan kopmuş olan CHP yeniden halka döndü. Sorunlara yönelik olarak çözüm içeren programını oluşturdu. Halkevleri açarak, halkla iletişim sağlamaya ve birçok derneği kapatarak, iktidarı tek elde toplamaya çalıştı. Ayrıca halkın ihtiyaçlarının öğrenilmesi için "dilekler" in taşra kongrelerinde toplanarak merkeze ulaşmasını sağladı. Böylece Kurtuluş Savaşı sonunda kazandıkları misyonu, halkla yeniden kurmaya çalıştı. Bir ölçüde de buna ulaştı denilebilir. Ayrıca partide daha sıkı disiplin ortamına yaratmaya çalıştı.

Demokratik gösterge açısından seçim çok önemli bir göstergedir. 1930 yılından Atatürk'ün ölümüne kadar tek parti hakimiyeti olmasına rağmen 1931 ve 1935 seçimlerinde bağımsız adayların seçilmesi için bazı yerlerde aday göstermedi. Ayrıca bu dönem boyunca iki dereceli seçim olması tek dereceli seçimin temenniden öteye gidememeside halkın yöneticilerini kendilerinin seçmediğini gösteriyordu. CHP'liler buna neden olarak, ülke şartlarını yani ulaşım ve iletişim yollarının yeterince gelişmediğini göstermişlerdir.

Parti-Devlet birleşmesi aslında şekilden ibarettir. Çünkü CHP kuruluş amacı, ülkenin çağdaşlaştırmasını sağlamaktı. Sürekli olarak devletle bir olmuş ve onun ihtiyaçlarına göre prensiplerini geliştirmişti. Bu da bize antidemokratik olduğunu gösteriyorsa da ülkenin gerçekleri incelenerek yapılmalıdır. Gerçi bu olay, kimilerine otoriterliğin totaliterliğe dönüşmesi olarak algılamışlarsada aslında tam tersine, dev-

letin partiyi yutması olarakda yorumlanabilir. Yani totaliter düzenlerin tersine devlet partileşmemiş, parti devletleşmiştir. Totaliter düzenlerde parti halkın, hem devletin içinde örgütlenmiş ve egemen durumdadır. Oysa Atatürk döneminde CHP örgütlenmesi, bazı yerlerde 1935'e kadar yoktu, bazı yörelerde düpedüz yok olmak üzereydi. (182)

Atatürk'ün demokrasi anlayışını ve döneminin genel değerlendirmesini yaptıktan sonra bu dönemi demokrasi prensibi üzerinde değerlendirelim:

Atatürk dönemini demokrasi ölçütüne göre değerlendirirken bugünkü siyasal düzenle ve demokrasi anlayışıyla bakamayız. Bu karşılaştırmayı çağdaşı olan diğer ülkelerle yapılmalıdır. Önce o günkü Avrupa'ya bir göz atalım: O günlerde genel ortalama demokrasi düzeyi oldukça düşüktür. En bilinen örnekleri SSCB, 1917'den başlayarak proleterya diktatörlüğü altındadır, git gide baskıcı, bütüncül bir niteliğe sahiptir. İtalya'da 1922'den beri Musolini'nin kurduğu faşist düzen hakimdir. Almanya'da Hitler 1933'te İspanya, 1936'da Franço diktatörlüğü başlamıştır. Doğu Anadolu'da da durum aşağı yukarı aynıdır. Bir çok yerde I. Dünya savaşından sonra diktatörlükler kurulmuştur. Bu dönemde Avrupa'da az çok demokratik sayılabilecek ülkeler İngiltere, Fransa, Benelüks, İsviçre, İskandinavya, Fallandiya , Çekoşlovakya'dır. Daha sonra Fransa Faşizme yöneldi. (183)

Görülüyorki diktatörlük, bu dönem Avrupasında olağan bir durumdu.

Oysa Türkiye'de tek parti olmasına rağmen, klasik bir tek parti rejimi olmamıştır: "Bu tek partinin özelliği demokratik ideolojisindedir." diyen siyasetbilimcisi Duverger görüşünü şöyle açıklamıştır: "Bu ideoloji hiçbir zaman faşist yada komi-

(182) AKŞİN, Sina, "Atatürk Döneminde Demokrasi" A.Ü.S.B.F.Dergisi Cilt 47 Sayı 1-2 Ocak-Haziran 1992, s.243

(183) AKŞİN, Sina, A.g.e., s.240

nist kardeşleri gibi, bir tarikat ya da kilise niteliği taşımamış, üyelerine bir iman ya da bir mistik empoze etmemiştir. Kemalist devrim özü bakımından pragmatiktir." Partinin yönetici kadrolarının anti-klerikal ve akılcı tutumu, onları açıkça 19 yüzyıl liberalizme yaklaştırmıştır. Diğer diktatörlüklerde her gün rastlanan otorite savunucusu yerine Kemalist Türkiye'de demokrasi savunucusu almıştır. Bu da "halkçı" ya da "sosyal" diye nitelendirilen "yeni" bir demokrasi değil, geleneksel siyasi demokrasidir, yöneticilik hakkını... seçimlerde kazandığı çoğunluktan almıştır." Ayrıca bu iki kez çok partili deneme yapmasını da Duverger, "Kemalist rejimin plüralizme üstün bir değer tanıdığını ve plüralist bir devlet felsefesi çerçevesinde faaliyet gösterildiğini ifade etmektedir" diyerek değerlendirmiştir.(184)

Öte yandan, tek partinin geçici niteliğini açıkça ilan eden ve onu plüralizm yolunda zorunlu bir aşamadan ibaret sayan rejim potansiyel bir demokrasidir.(185)

Görüldüğü gibi Duverger Türk Tek Parti sistemine bu döneme vesayet demokrasi ismini vermiş ve demokrasiye geçilmek için bir hazırlık dönemi olarak almaktadır.

Bu dönemdeki diğer ülkelerle karşılaştırdığımızda Avrupanın demokrasi derecesi bu ortalamanın üstündeydi. Bu dönemde Türkiye'nin tiibaren yüksek olması bu itibarından kaynaklanıyordu...(186)

Atatürk:ün demokratik kişiliği konusunda hiç şüphemiz yok Peki çok istediği halde demokratik ortam tam olarak uygulayamamasının sebeplerini nasıl açıklayabiliriz? Bu nedenler ülkenin gerçeğinde aranırsa galiba gerçek nedenler ortaya çıkar.

(184) DUVERGER, m., Siyasi Partiler, s.360-361

(185) A.g.e., s.363

(186) AKŞİN, Sina, A.g.m., s.250

Türkiye, savaşı kazanmış ancak ekonomik, sosyal ve kültürel yönden az gelişmesi, demokrasinin kurulmasını zorlaştırmıştır. Böyle bir ülkeyi modernleştirmek, kalkındırmak, klasik parlamenter ve tümüyle demokratik metodlarla pek olası değildir. Bunun zorluğunu Atatürk devrimleri yaparken görmüştür.(187)

Öncelikle halkın % 85'i okuma yazma bilmeyen bir toplumda, demokrasi getirmek öncelikli değildir. Öncelikle okuma yazma öğretmek gerekir. Acı olan halkın karnını doyurabilmesi, geçimini sağlayabilmesi için eğitmek, yol göstermek gerekir. Böylece halk eğitilmiş, sosyokültürel seviyesi yükselmiş olursa demokratik ortam çok daha güvenli olur.

Atatürk bugünkü anlamda demokratik bir yapıyı tam olarak oluşturamıyşsa da, bunun temel kurumlarını daha o zaman atmış ve çok partili yaşama zemin hazırlamıştır.

"Çok partili denemelerin başarısızlığı onu gerçekten üzmüştür. Ne zaman bu konu açılrsa ciddileşir, bakışlarını bir hüznün kaplar " diyen Sabiha Gökçen onun sözlerini şöyle aktarır: "Hayatımda en çok isteyipte maalesef bugüne kadar görmediğim şeylerin başında demokrasinin kurulmaması konusu geliyor...."(188) Bu sözlerin anlamı oldukça açıktır.

Atatürk bir başka konuşmasında yaradılışına en uygun rejimin demokrasi olduğunu, rejimin ne kadar geniş halk yığınlarına dayanırsa o derece güçlü olacağını belirtiyor ama bunun yanında bunun temelini iyi oluşturulması gerektiğininide sözlerine ekliyor.(189)

(187) DAVER, Bülent, A.g.m., s.254

(188) GÖKÇEN, Sabiha, Atatürk'le Bir Ömür, Altın Kitaplar Basımevi, İstanbul 1994, s.182

(189) A.g.e., s.174

Bu değerlendirmeyi yine Atatürk'ün sözüyle bitireceğim : "Ancak şuna kesinlikle inamıyorum ki, demokrasi gereğinden çok partili bir dönem Türkiyemizde gelecektir. O zaman ben hayatta olmasam bile ruhum şad olacaktır. Ancak bu dönem içinde tek korkum bu güzelim yönetim tarzını yozlaştıracak, onu anlamsızlaştıracak hatta ve hatta halkın gözünde düşürecek kişiler ve partiler çıkmasıdır. Gerçi batılı ülkelerde demokrasilerin yerleşmeleri uzun yıllar hatta asırlar almıştır. Ama gelişen dünyada Türkiye'nin bu konuda kaybedecek vakti yoktur.(190)

(190) GÖKÇEN, Sabiha, Atatürk'le Bir Ömür, Altın Kitaplar Basımevi, İstanbul 1994, s.182

III. BÖLÜM

ATATÜRK'ÜN ÖLÜMÜNDEN SONRA CHP

Atatürk'ün ölümünden sonra aynı gün Başvekil Celal Bayar Ankara'ya dönmüştü. Aynı gün Bakanlar Kurulu toplandı. Kabine durumu görüştü. Cumhurbaşkanı vekili durumunda olan Büyük Millet Meclisi Başkanı aynı gün şu bildiriye yayınladı:

"Atatürk'ün milleti mateme boğan üzücü ölümü dolayısıyla, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 34. maddesi gereğince yeni Cumhurbaşkanının seçiminin yapılması üzerine Kasımın 11. inci cuma günü saat 11'de Büyük Millet Meclisini toplantıya davet ederim."

Cumhurbaşkanı Vekili ve
Büyük Millet Meclisi Başkanı
M. A. RENDA

Yeni Cumhurbaşkanı adayının seçilmesi için parti grubu toplandığı zaman, ortaya bir aday ismin sürüleceği sanılmıştır. Fakat Celâl Bayar şöyle konuştu:

— Reylerinizi serbestçe vereceksiniz. Parti gurubu toplantısı Cumhurbaşkanı seçmek içindir. Herkes istediği adayı yazsın. En çok oy alan, umumi heyette aday gösterilecektir.⁽¹⁾

Grup toplantısında 323 milletvekili toplandı. Gizli oylar yazıldı. Bunlar toplandı. 322 oy İnönü'ye verilmişti. Sadece bir oy Celâl Bayar'a verilmişti. B.M.M'de aynı gün oylama yapıldı. Bu kez oylamada 348 kişi vardı. Oylama sonucu açıklandığında 348 kişi İsmet İnönü'yü desteklemişti. Oybirliği ile İsmet İnönü Cumhurbaşkanı seçildi.⁽²⁾

(1) AYDEMİR. Ş.S. II. Adam. Cilt II, s.23

(2) A.g.e., s.24

Bu toplantıda İsmet İnönü yoktu. Toplantıya 20 dakika ara verildi. İnönü toplantıya çağrıldı. İkinci celse 12.10'da açıldı ve şiddetli alkışlar arasında İsmet İnönü kürsüye çıktı. Cumhurbaşkanı olarak ilk nutkunu söyledi.

Cumhurbaşkanı seçildikten sonra usulen Celal Bayar kabinesi istifasını verdi. İnönü yeni kabineyi kurma görevini yine Celal Bayar'a verdi. Yeni kabinede iki önemli değişiklik oldu. Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'nın yerine Dr. Refik Saydam, Hariciye Vekili Tevfik Rüşdü Aras'ın yerine Şükrü Saracoğlu getirildi. Bu değişiklikler İnönü'nün işaret ve tavsiyeleriyle yapılmıştır. Bu iki isim Atatürk'e çok yakınlığıyla bilinirler ama İnönü'nün başvekâletten alınmasında da etkileri olduğu sanılıyordu.

Yeni kabine 16 Kasım'da programını okudu. Yeni hükümet programının, eski hükümetin programında ele alınan işlere devam etmek, olacağını ifade edilmişti.

A - CUMHURİYET HALK PARTİSİNİN OLAĞANÜSTÜ KURULTAYI

Atatürk'ün ölümünden sonra parti genel başkanlığı boş kalmış bulunduğu için ve parti tüzüğüne göre; CHP Genel Başkanını ancak Kurultay seçebileceğinden bu hususu teminen 26 Aralık 1938 tarihinde CHP Kurultayı, Ankara'da olağanüstü toplantıya davet edildi.⁽³⁾

26 Aralık ta 375 milletvekili ve 216 delegeyle toplanan 1. Olağanüstü Kurultayı, Celâl Bayar, Genel Başkan Vekili sıfatıyla yaptığı bir konuşması ile açtı. Ve bu toplantının sebebini anlattı. Asbaşkanlığa Abdülhalik Renda ve Şevki Ergun seçildi. Sekreterliklere 6 kişisini seçimi için öneri yapılmış, aynen kabul edilmiştir.⁽⁴⁾

Abdülhalik Renda asbaşkan olarak kürsüye gelmiş ve Genel Sekreter tezkeresini okumuştur:

"4. Büyük kurultayca tanzim ve tasvip olunan Parti tüzüğümüz Genelbaşkanlık hakkındaki maddelerin tadil ve tanzimine ait Genelbaşkanlık hakkındaki maddelerin tadil ve tanzimine ait Genyönkurulca hazırlanan ve genelbaşkurdan geçirilen projeyi büyük kurultayın yüksek tetkikine arz ediyorum..."

Dahilye Vekili CHP Genel

Sekreteri Dr. Refik Saydam

Bu tasarrının görüşülmesi için otuz kişilik komisyon kura ile seçilmiş ve tasarı komisyona havale edilmiştir. Encümenin çalışması ve raporu hazırlaması için celse tatil edilmiştir.

(3) GİRİTLİOĞLU, Fahir. A.g.e., s.139

(4) CHP üsnamal Büyük Kurultayının Zabtı. 26. XII. 1938. Recep Ulusoglu Basimevi. Ankara, 1938, s.30-31-32.

İkinci celse aynı gün saat 15'de toplanmıştır.

Genel sekreterliğin "Esbab-ı Mucibesi" okunmuştur. Burada şöyle deniyordu:

"Siyasi partiler, milli ve vatani yüksek menfaatleri temin edici prensiplerde kanaatleri birleşmiş vatandaşların teşkil ettikleri siyasi cemiyetlerdir. Millet arasında politik kanaatleri birbirine uygun olanlar kendi halinde dağınıktır, bunları ancak bir şef birleştirir ve hepsini bir teşkilât altında toplar.

Şefin rolü her memlekette ve bilhassa Parti hayatına yeni girmiş memleketlerde çok mühimdir. Çünkü politik kanaatleri ekseriya prensipler halinde birleştirip olgunlaştıracak ve prensipleri zihinlere aşılacak ve sürekli olarak besleyecek, memleket siyasetine yön verecek, millet fertlerini politik sahada yetiştirecek olan şeftir.

Her cemiyette ve her parti içinde bu yüksek vasıflarda şahsiyetleri daima hazır bulmak kolay olmadığı gibi bir siyasi partinin yüce idaresini eline teslim ve emanet ettiği makama ve şahsiyet üzerinde sık sık değişiklikler yapması da otoriteyi zayıflatmak bakımından mahzursuz sayılamaz.

CHP gibi milletin kurtuluş ve ilerleyiş mücadelesinde kendisine rehberlik etmiş, Cumhuriyetçilik, inkılâpçılık, laiklik gibi Türk milletini mütemadiyen itibar ve refah mevkiine yükseltmekte olan prensipleri değişmez siyasi kural olarak ve ilân etmiş olan ve siyasi bir partinin dar çerçevesinden çıkarak hemen bütün vatandaşları sineşinde toplamış olan bir partinin şefliğine seçilecek olan yüce şahsiyetin (Milli Şef) vasfında kazanmış olması tabii olduğuna göre, Parti Umumi Reisinin yüksek şahsiyetini her dört senede bir ve her kurultay toplanışında müzakere ve münakaşa konusu yapmayıp Parti Genel Başkanlığında (Değişmez) vasfını esas olarak kabul etmek bu yüksek makamın istikrarını temin ve otoriteyi takviye bakımından milli çıkarlara daha uygun görülmüştü.

Bu sebeplerle:

Tüzüğün ikinci maddesi Partimizi kurmuş ve Cumhuriyeti tesis etmiş olan ebedi Şef Kemal Atatürk'ün (Banilik) kuruculuk vasıflarını göstermekle birlikte kendilerini Partinin (Ebedi Başkanı) olduklarını ve üçüncü maddesi partimizin kurulduğu günden beri fiilen Başkanlığını yapan yeni rejimin bütün kurumlarını ve eserlerini kendi eliyle kuran, bütün milletçe tabii ve milli bir insiyakla milli şef tanınan ve Büyük Meclisin tam ittifakıyla Cumhurbaşkanlığına seçilen Milli Şef İsmet İnönü'nün değişmez Genel Başkan olduğunu tesbit ve ifade amacıyla yazılmıştır.

Dördüncü madde, tüzüğün şimdiye kadar gözönünde bulundurulmayan fakat karşılaşılması olasılığı mevcut olan bir ihtiyaca cevap vermek ve gelecekte her türlü ayrışmalara mani olmak için konulmuştur⁽⁵⁾

Yüksek Büyük Kurultayın onayına sunulan maddeler şunlardır:

A) Tüzüğün ikinci maddesinin yerine geçecek

Madde 2- Partinin Banisi ve ebedi Başkanı Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu olan Kemal Atatürk'tür

B) Yeni Üçüncü madde:

Madde 3- Partinin değişmez Genel Başkanı İsmet İnönü'dür.

c) Yeni dördüncü madde:

Madde 4- Partinin Değişmez Genel Başkanlığı aşağıdaki üç surette sona erebilir:

(5) CHP Üsnamal Büyük Kurultayın Zaptı, s.35-36

A) Vefat,

B) Vazife yapamıyacak bir hastalığı sabit olması halinde,

C) İstifa

Bu üç şekilden birisi dolayısıyla sona ermesi durumunda Parti Büyük Kurultayı derhal toplanarak Partiye mensup mebuslardan bir kişi Genel Başkanlığa seçilir.⁽⁶⁾

Mazbatalar okunmuştur.

Kurultay söz almak için 18 kişi başvurdu. Bunlardan ilki Şemsettin Günaltay konuşmuştur. Bu kararın çok doğru olduğunu söyledikten sonra İnönü'yü şöyle anlatmıştır:

"... Atatürk'ün yanında bütün ağır ve mesuliyetli vazifeler başında; fazilet, kudret ve namuskârlık timsali olarak dinlenmeden geceli gündüzlü çalışan İnönü'yü, Büyük Şefe halef seçmekle Türk gençlerine milletin sinesinde ebedi ve sonsuz bir sevgi kazanmak için nasıl çalışmak, nasıl bir hayat geçirmek icap ettiğinin şanlı bir örneğini göstermek suretiyle terbiyetkâr bir uyarı bulmuşur..."⁽⁷⁾

Daha sonra Mahmut Esat Bozkurt söz almıştır. CHP'nin durumunu kısaca şöyle izah etmiştir: "Türk ulusu denilince hatırlara Cumhuriyet Halk Partisi gelir. Halk Partisi denince, Büyük Türk ulusu hatıra gelir. Bu anlamlar birbirine o kadar karışmışlar ve o kadar girift olmuşlardır. Başka bir deyimle CHP'nin şahsındadır ki Türk ulusu faaliyetlerini vücuda getirmiştir." Atatürk'ün diktatör olmadığını, hiç bir diktatörün ölümünde bütün dünyanın ağlamadığını, demokraside bütün kararların

(6) CHP Üsnamal Büyük Kurultayın Zaptı, s.36-37

(7) CHP'nin I. Üsnomal Kurultayı zabıtları. s.42

bir fazla oyla alındığının oysa Türk ulusu bütün işlerini birlikte görmekte ve yapmakta olduğunu söylemiştir. Bir İngiliz muhabirinin Türk rejimini demokrasi olduğunu savunan görüşlerini de aktarmıştır...(8)

Diğer konuşmacılarda bu değişikliği onayladıklarını ve İnönü'yü öven sözler söylemişlerdir.

Daha sonra bu değişiklikler madde madde oylamaya sunulmuş ve bütün maddeler müttefiken ve alkışlarla kabul edilmiştir.

Sürekli alkışlarla kürsüye gelen İnönü oldukça heyecanlı bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmada partinin kuruluş günlerini özetledikten sonra şöyle devam etmiştir:

"Büyük Meclisin ve Cumhuriyet hükümetinin faaliyetlerine başlıca temel, halkın şikayetlerine ve dileklerine vefa etmek olduğunu düşünülürse, Parti teşkilatımızın senelik çalışmalarının milletin idaresinde ne kadar verimli bir kolaylık olduğu göze çarpar... Şikayet ve dilekle özetlenen milletin arzusu, hiçbir teşkilatta bizim Partimizin sinesinde olduğu kadar esas tutulmamıştır. Hepimizin en kıymetli alâkası milletin en ehemmiyetsiz zannedilen şikâyetine kadar ulaşmak ve milletin en pahalı ve en güç sayılacak dileklerine kadar tedbir bulmaya çalışmaktır...

Partimizin, karşısında bulunduğu görevler vardır. Görevlerin bundan sonra, önemleri azalmış değil daha çok artmıştır. Sağlam, bünyeli yüksek yetenekli, asil bir milletin hayatına yön vermek iddiasındayız. Geçmiş tarihin fırtınaları içinde geç ve eksik kalmış taraflarımızı süratle tamamlamak ve ilerlemek görevindeyiz... Partinin bütün üyesi, çalışkan bir vatansever olduğu kadar milletin beraberliğini candan

(8) CHP'nin I. Üsnomal Kurultayı zabıtları, s.48-49-50

seven ve millet kuvvetlerinin hiçbir sebeple dağılmamasına dikkat eden bir vatansaver gibi davranmaya mecburdur..."

İnönü'nün konuşmasından sonra Genyönkurul istifasını kurultaya sunmuş ve Genel Başkanlıkça Genyönkurul üyeliklerine gösterilen adaylar tek tek oya sunulurak kabul edilmiştir.

Bu oylamadan önce Celâl Bayar, İnönü tarafından kendisini Genel Başkan Vekilliğine tayin ettiklerini açıklamıştır.

Parti Genel Sekreterliğinde Refik Saydam getirilmiştir. Olağanüstü, kurultaydaki tüzük değişikliğini, birazda o devrin siyasi görüş ve alışkanlıkları ile izah etmek gerekir: O yıllarda totaliter yönetim modası salgın halinde idi. Almanya, İtalya, Rusya ve Japonya gibi dev memleketlerin yanısıra İberik yarımadasında, Orta Avrupa ve Balkanlarda irili ufaklı bir sürü faşist yönetimler kurulmuştu. Ufukta belirmeye başlayan savaş bulutları, çoğu milletleri koyun sürüleri halinde birer çabanın etrafında toplanmaya zorluyordu. Demokrasiye: ihtiyarlamış, devrini yaşamış, verimsiz bir yönetim sistemi diye bakan aydınlar günden güne artıyordu. Bizde de bu genel eğilimin yanısıra siyasal kadro, oldukça rahat bir geçim düzeyine kavuşmuşlardı. Bunlar ayrıca Atatürk'ün devrimlerini yurdumuzda en iyi yine İnönü'nün koruyup yürüteceğinden emindiler. İnönü'de, "Değişmez Başkanlığa" seçilerek, parti yapısının en üst katında yeri ne kadar sağlam olursa, Devlet Başkanlığı görevini her halde o kadar başarı ile yürüteceğini düşünüyordu. Zira Atatürk böyle bir şeye ihtiyaç duymamıştı.⁽⁸⁾

Nadir Nadi Şeflik sıfatı üzerinde de, şu dikkate değer açıklamada bulunmuştu:

(8) Nadi, Nadir, Perde Aralığından Çağdaş Yayınları, Gazete, Dergi, Kitap Basın ve yayın Anonim Şirketi. Erdini Basım ve Yayınevi, 3. Baskı İstanbul 1979. s.17

"14 Kasım akşamı, iki satırlık uzun bir başlıkta Atatürk'ten söz ederken Ebedi "Şef" deyimini kullandım. Ertesi gün, kamuoyuna sunulan bu deyim hemen tuttu... Aradan birkaç hafta geçmemişti Ebedi Şefin yanı sıra gazetelerde Milli Şef deyiminde yer almaya başladı. İsmet Paşa'nın bundan memnun olmayacağını sanıyordum..."(9)

Atatürk döneminde Şef ve Milli Şef kelimelerini Peker fazlaca kullanmıştır. Ama İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesine kadar "Milli Şeflik" Türk siyasal yaşamının bir kurumu niteliğini kazanmamıştır. Bu kurultaydan başlayarak artık her yerde İnönü "Milli Şef" diye anılacak ve onun "resmi bir ünvanı" olacaktır. Kurultaydan önce de basında yukarıda bir örneğini verdiğimiz gibi "Milli Şef" kullanılmış ancak kişisel adlandırmadan öte siyasi bir anlam taşııyordu.⁽¹⁰⁾ Ama bu sıfatın İnönü'ye, Atatürk'ün ölümünden hemen sonra basında kullanılması bir ölçüde dış etkiler olduğu gibi etkilemiş olabilir.

Olağanüstü kurultaydan bir ay sonra 25 Ocak 1939 tarihinde ortada hiçbir sebep yokken Celâl Bayar Başbakanlıktan ve bundan dolayı Parti Genel Başkan Vekilliğinden istifa etti.

Cumhurbaşkanı İnönü'nün, kendisinin güvendiği bir kimseyi hükümet başına getirmek isteği normaldi. Refik Saydam, İnönü'ye karşı her zaman saygısını göstermiş ve güvenini kazanmıştı. Başbakanlıktan İnönü istifa edince, Bayar kabinesinde Refik Saydam görev kabul etmemişti. Ayrıca öteden beri Bayar'la-İnönünün arası pek iyi değildi. Başbakanlıktan alınmasında İnönü Bayar grubunun etkisi olduğunu düşünüyordu.

(9) Nadi. Nadir, A.g.e., s. 19

(10) YETUN. Çetin. Türkiye'de Tek Parti Yönetimi, s.160

Refik Saydam, yeni hükümet kurma görevini Cumhurbaşkanı'ndan alır almaz kabinesini kurdu. Kurulan yeni kabinede eski hükümetin Tarım Bakanı Faik Kurdoğlu ile Milli Savunma Bakanı Kazım Özalp yoktu. Kabine şöyleydi:⁽¹¹⁾

Adliye	: Tefrik Fikret Silay
Mille Müdafaa	: Naci Tınaz
Dahiliye	: Faik Öztrak
Hariciye	: Şükrü Saracoğlu
Maliye	: Fuat Ağralı
Nafia	: Ali Çentikaya
Maarif	: Hasan Ali Yücel
İktisat	: Hüsnü Çakır
Sıhhiye	: Hulusi Alataş
Gümrük	: Ali Rana Tarhan
Ziraat	: Muhsin Erkmen

Görüldüğü gibi hükümetteki bu değişiklikten sonra, eski hükümet üyeleri yerlerini büyük ölçüde koruyorlardı. Hükümetin hemen hemen aynı üyelerden oluşması, asıl isim değişikliğinin Bayar isminde odaklaştığını açık bir şekilde gösteriyordu.

Kurulduğunun ertesi günü Saydam Hükümetinin ilk önemli siyasi kararı, CHP ile devlet-hükümet arasındaki ilişkileri yeniden düzenlemek yönünde olur. Başbakan Refik Saydam Genel Başkan Vekili olurken, yeni düzenleme ile aynı gün CHP

(11) BİLA. Hikmet. CHP Tarihi. s.146

Genel Sekreterliği'ne de Erzurum Milletvekili Dr. Ahmet Tuzer atanır. Saydam aynı zamanda 1925 yılından beri yürüttüğü Kızılay başkanlığı görevinde ayrılır.⁽¹²⁾

Yeni düzenleme ile İnönü, daha önceki siyasal konuşmalarında açıkça ve önemle belirttiği gibi, CHP'nin yönetim içindeki işlevi ile ilgili olarak yeni bir girişimde bulunuyor ve böylece CHP'nin hükümet ve devlet aygıtından ayrılarak, kendi başına bir varlık, örgüt haline gelmesine çalışıyordu.⁽¹³⁾

Refik Saydam hükümeti meclisten ittifaken güvenoyu alır. Bu işleminden sonra, Hasan Saka, Hilmi Uran ve Ahmet Fikret Tuzer imzalarını taşıyan bir önergeyle, CHP Meclis Grubu'nda da kabul edilen, TBMM seçiminin yenilenmesine ilişkin CHP Parti Divanı'nın önerisiyle onaylanır ve kabul edilir. TBMM'nin altıncı dönemi, bu karar üzerine, aynı gün son kez toplanır ve yeni Meclisin 3 Nisanda toplanmasını kararlaştırarak dağılır.⁽¹⁴⁾

1939 seçimlerinde ilk kez ikinci seçmenler merkeze çağırılarak milletvekili adaylarının beraber belirlenmesi işlemi uygulanmıştır. Bu danışma toplantısına bütün illerin yanısıra yakınından ikinci seçmenler çağırılmıştır. CHP'nin aday listesinde yer alacak mebusların saptanmasında, toplantıya katılan ikinci seçmen sayısı ile sonuca etkisi saptanamamakla birlikte, partililere danışılması, her ne kadar ikinci seçmenlerde, (CHP tarafından ilân edilen aday listesinin birinci seçmenler tarafından onaylanmasıyla göreve gelen ikinci seçmenlerinde CHP üyesi oldukları hatırlanmalıdır) her ne kadar ikinci seçmenlerde aslında atanmışlarsa da, bu yeni bir girişim sayılır.⁽¹⁵⁾

(12) KOÇAK. Cekim. Türkiye'de Milli Şef Dönemi. (1938-1945) cilt 2. İletişim yay. Şefik matbaası. I. Baskı İstanbul 1996. s.18

(13) A.g.e., s. 19

(14) TBMM. 2C. Devre: 5. İçtima: 4 clit 29. inikat 28. 27.1.1939

(15) KOÇAK. Cemil. Cilt II. s.32

24 Martta CHP mebus adaylarını saptar ve yayınlar. Aynı gün, İnönü CHP mebus adaylarını ilân ederken yayınladığı beyannamede; bu adayların saptanmasında vatandaşların eğiliminin rehber olduğunu, meclis üyelerine milletin güven derecesini anlatabilmek için, parti teşkilâtında ve halk tabakaları arasında çok dikkatli tetkikler yaptıklarını, bu aday seçiminde ikinci seçmenlerin takdir ve tavsiyelerinde etkili olduğunu, belirtmiştir.⁽¹⁶⁾

1939 seçimlerinde CHP 420 aday önermiş ve 4 yerde, Afyon, Ankara, Niğde ve Eskişehir'de de bağımsız mebuslara yer ayrılmıştır.

Genel seçimler 26 Martta yapılmış 424 mebus seçilmiştir. CHP nin aday gösterdiği 420 mebus ile dört ilde bağımsız mebuslar, her zaman olduğu gibi yine ittifakla seçimi kazanırlar. Bağımsız mebus olarak seçilenler; Berç Türker Afyon, Dr. Nikola Taptas Ankara, İstamat Özdamar Eskişehir ve Dr. Abrovaya Marmaralı Niğde'dir. Bu isimler TBMM'nin beşinci döneminde yine bağımsız mebus olarak görev yapacaklardır.⁽¹⁷⁾

Ancak TBMM'nin yapısında önemli bir değişiklik olmadığı da görülüyordu. TBMM'nin beşinci döneminde mebus olanların yaklaşık sadece %25'i değişmişti. Yani, yaklaşık her dört mebusun yalnızca biri yenilenmişti.⁽¹⁸⁾

Genel seçimde seçilenler ve seçilemeyenlere bakıldığında, İnönü'nün, hükümet ve partiden sonra Meclis üzerindeki siyasi otorite ve denetimini de artırmış olması ve tamamen kendi onayından geçmiş bir meclis yaratmasıdır.

(16) KOÇAK, Cemil, Cilt II, s.33

(17) GALOĞLU, Mahmut. A.g.e. s.154-155

Yine seçimler sırasındaki önemli bir gelişmede, mebus olan İş Bankası İdare Meclisi üyeleri görevlerinden istifa ederler ve yeni bir idare Heyeti seçilir.⁽¹⁹⁾

Bilindiği gibi 1938 yılı sonlarındaki ara seçimlerde, Kâzım Karabekir, Fethi Okyar, Naci Tınaz, Hasan Rıza Soyak mebus olmuşlardır. Küskünlerle barışma olayı 1939 yılında devam etmiş, İsmet Paşa Rauf Orbay'la görüşmüş, Adnan Adıvar-Halide Edep Adıvar yurda dönmüşlerdi.

TBMM'nin altıncı dönemi 3 Nisan 1939 tarihinde ilk toplantısını yapmış ve kabineyi kurma görevini İsmet Paşa yeniden Refik Saydam'a vermiş, yeni kabineye 2 bakanlık eklenmiş, bu kabine, aynı isimlerden oluşmuş Nafia Vekili olarak Ali Fuat Cebesoy'da yer almıştır. 26 Mayıs 1939 tarihinde Adliye Vekilliği'ne Fethi Okyar getirilmiştir. Bu kabinede sık sık bakan değişimi olmuştur. Yeni hükümet oybirliği ile güvenoyu almıştır.

Yeni meclisin toplanacağı gün Tan gazetesinde İstanbul mebusu Kazım Karabekir'le yapılan mülâkat yayınlanmıştı. Bu mülakatta pek alçak gönüllü sayılmayacak ve aynı zamanda dolaylı ya da dolaysız bir biçimde Atatürk'ü ve Atatürk dönemini hedef alan suçlayıcı sözleri basında çok sert eleştiri neden olur⁽²⁰⁾ ve yer yer gösterilere neden olur.⁽²¹⁾ Mülâkatın Tan gazetesinde yayınlandığı 3 Nisan günü, önce Tan gazetesine ve daha sonrada diğer gazetecilere giden 20-25 kadar üniversite öğrencisi, gazetede yayınlanan bazı yazıların Atatürk'ün hazırasına saygısızlık olduğunu belirtir ve buna artık bir son verilmesini isterler. Bu ziyaret sırasında Tan yetkilileride, uyarıları dikkate alınacağını söylerler. Nitekim dizi halinde yayınlanacak bu mülakat ertesi gün devam etmez. Daha da ilginç olanı, mülakatın pek çok basın

(18) KOÇAK, C. A.g.e., s.35

(19) KOÇAK, C. A.g.e., s.40'dan Tan 18.3.1939

(20) Tan. 3. Nisan 1939

organında olduğu gibi, Tan gazetesinde de eleştirilmesiydi. Nitekim Zekeriya Sertel Gazetesinde şöyle yazıyordu:

"General, milli Şefin kurmak istediği temiz birlik havasını bozmak mı istiyordu? Sürekli olarak kendinden ve kendi yaptığı işlerden bahsediyor ve kendisi etrafında yeni bir milli kahraman havası yaratmağa çalışıyor hissi hasıl oluyor. Bilhassa şark harbine ait hatıraları, Erzurum'un kurtuluşu hakkındaki yazıları bu havayı biraz daha bulandırıyor..."(22)

Yine bu konuyla ilgili olarak Ahmet Ağaoğlu aynı günlerde şunları yazıyor: "General Kazım Karabekir, çıkışını ne zaman yapıyor, Atatürk'ün kurduğu Halk Fırkasına girdikten, onun programına altı okuna sadık kalmaya yemin ederek fırka sayesinde mebus olduktan sonra! Ben böyle bir hareketi bir generale yakıştıramam. Bu herhangi hatta ilkel ahlak kurallarından uzak ve bu memleketin gençliği için pek fena bir karakter örneğidir. İşte bunun içindirki ben Halk Fırkası'na, mebus adayı seçerken pek ihtiyatlı olmayı tavsiye etmek cüretini kendimde buldu..."(23) Bu yazıda anlıyoruz ki milli birlik sağlama amacıyla CHP'ne Mebus yapılanlar nedeniyle CHP günden güne homojen yapısını kaybediyordu.

Mülakât, ertesi gün Meclis Grubunda ele alınır ve mebuslar bu beyanattan duydukları üzüntüyü dile getirir. Kendisini hedef alan bu saldırılara karşı Kazım Karabekir, CHP Meclis Grubunda yaptığı konuşmada, Atatürk'e her zaman saygı ve sevgi duyduğunu, Atatürk'ü eleştirmeyi yada ona dil uzatmayı aklından bile geçirmediğini, yalnızca bazı tarihi gerçekleri ifade etmek istediğini, ancak bu ifadesinde yanlış anlaşıldığını belirtir ve CHP Meclis Grubu'nun bu açıklamayı yeterli bulması üzerine konu kapanır.(24)

(21) Cumhuriyet 4-5 Nisan 1939

(22) Tan. 5 Nisan 1939

(23) İkdam 5 Nisan 1939

(24) Tan 5.4.1939

B- CHP BEŞİNCİ BÜYÜK KURULTAYI:

CHP Kurultularının Beşincisi, daha fazla bütünleşme çabalarını sürdürdüğü bir dönemde ve Savaş Arefesinde toplanmıştır. Bu nedenle de ülke ve Parti tarihi açısından özel bir yeri vardır. Uluslararası düzeyde devletin yerini belirlemedeki değişiklikler, ilk kez bu kurultayda belgelenecek ve kurumlaşacaktır. İki kutuplu savaş rüzgarlarından bir tarafı temsil eden demokratik batıya yanaşmak için gerekli olan "demokrasiye geçiş" ya da "demokrasiyi kemale erdirmek" gibi sloganlar ilk kez bu kurultayda ortaya atılacaktır.⁽²⁵⁾

Bu kurultay alınan kararlar, ilke ve yöntem değişiklikleri, hemen üç ay sonra patlak veren savaş süresinde büyük oranda farklı bir yapı kazanacaktır. Ama, özellikle savaş sonrasında, "Demokrasinin kemale erdirilmesi" CHP iktidarı için kaçınılmaz bir zorunluluk olacaktır. Zira 6 Mart 1939 yılında İsmet İnönü İstanbul Üniversitesinde yaptığı konuşmada: "Halkçı bir idarenin yüksek ve ileri şekilleri, siyasi hayatımızda devamlı olarak gerçekleştirilecektir. Milletten denetimi, idare üzerinde gerçek ve fiilen olmadıkça ve böyle olduğuna milletçe inanılmadıkça halk idaresi vardır denilemez" diyor. Bu konuşma, demokrasiye geçiş için ilk işaret sayılıp sayılamayacağı oldukça tartışılmıştır. Ama bana göre bu bir işaret sayılabilir.

Daha Kurultay toplanmadan, Genel Yönetim Kurulu, halktan gelen ve Kurultay'a bildirilecek olan dilek ve istekleri sınıflandırmıştır. Bundan her alandaki dilekler mevcuttur.

Beşinci kurultay, 29 Mayıs 1939 sabahı görkemli bir törenle açılmıştır. TBMM'de toplanan kurultay, Başbakan ve CHP Genel Başkan vekili Refik Saydam tarafından açılmıştır. Kurultay'a 417 mebus ve 211 delege katılmıştır. Doğu ve Gü-

(25) BİLA, Hikmet CHP Tarihi, s.156

neydoğu Anadolu bölgesindeki 10 il delege düzeyinde değil sadece mabuslarıyla toplantıya katılmıştı. (Bu iller, Tunceli, Ağrı, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Hakkari, Mar-
din, Siirt, Urfa ve Van) Bu bölgede CHP'nin bu on ilde il örgütü yoktu. Hatay delege-
leri de Kurultay'a katılmışlardır.⁽²⁶⁾

Partiye bağımlılık işlemleri tamamlanan hükmi şahsiyet sahibi Zonguldak
Maden Mühendisleri Birliği'nin, Harp Malülleri Cemiyetinin ve Ankara Tiftik Kuru-
mu'nun birer temsilciside bu sayede Kurultaya katılır ve Kurultay'a katılanların sayı-
sı 631 olur.⁽²⁷⁾

İlk sözü Parti'nin Genel Sekreteri Fikri Tuzer alır. Nizamname gereğince iki
başkan vekili seçilmesini söyler ve Abdülhalik Renda ile Hilmi Uran'ı teklif eder.
Kurultay her ikisininide müttefikten kabul eder. Yine nizamname gereğince 6 kişilik
sekreterlik için; Ethem Menderes (Aydın delegesi), Hayrullah Diker (İstanbul Dele-
gesi), Cavit Oral (Niğde Mebusu), Vedat Uzgören (Kütahya Mebusu), Sadri Ertem
(Kütahya Mabusu) ve Hilmi Atlıoğlu (Ankara Delegesi) önerilir. Bunlarda kurultay-
da tek tek oylanarak kabul edilir. Bu seçimlerden sonra Genel Başkan Cumhurbaş-
kanı İnönü kürsüye gelir ve açış konuşmasını yapar. Önce Atatürk için kurultayı 5
dakikalık saygı duruşuna davet eder. Daha sonra konuşmasına devam etmiştir. Ko-
nuşmasında: "...Siyaset hayatında tecrübe geçirmiş adamlar olarak, memleketimizin
ihtiyacına ve bünyesine en uygun olan halk idaresi usulünü kemale getirmek idealin-
deyiz. Bu yolda temiz yürekle çalışıyoruz. Bizden sonra gelecek vatandaşlara, mille-
timizin siyasi hayatında ilerlemiş bir seviye terketmek başlıca emelimizdir..." sözleri
ilerideki çok partili yaşama geçme düşüncesinin ilk ışıklarındandır. Konuşmasının
daha sonraki bölümlerinde iyi bir halk idaresinin siyasi idarede ana prensiplerini, hal-

(26) KOÇAK, Cemil, A.g.e. II. cilt, s.55 Katılan illerin mebus ve delege sayıları için Bkz. CHP
Beşinci büyük Kurultay zabıtları, Ulus basımevi Ankara. 1939

(27) Ulus. 29.5.1939 Ayrıca CHP. Beşinci Büyük Kurultay zabıtları. s.18

kın seçimlere samimi katılımı, Hükümetin ve Büyük Millet meclisinin çalışmasında gerçek bir denetimle olduğunu, bunun için mebus seçiminde olduğu gibi parti seçimleri ve belediye seçimlerini yer yer ansızın yeni seçimler yapılarak halkın samimiyetini ve güvenini yoklamak ve kuvvetlendirmek kararında olduklarını açıklamıştır. Bu amaçla ve B.M.M'de denetimin daha iyi sağlamak için CHP'nin Müstakil Grubu oluşturduklarını belirterek şöyle devam eder: "Büyük Kurultay'dan görev alan ve Parti Genel Başkanının farksız başkanlığında çalışacak olan düzen ve güven içinde, şuurlu ve çalışkan, bir müstakil Grubun, icra mevkiinde olan Millet Vekilleri çoğunluğuna ve hükümetine esaslı bir yardım temin ederken büyük milletimizde kendi işleri için yeni bir teminat hazırlayacağını ümit ediyoruz."⁽²⁸⁾

Müstakiller Grubu, CHP'de ilk defa kurulmuştu. Neden kurulduğunu ve nasıl seçileceğini İnönü bu konuşmasında açıklamıştı.

Yine hükümetin icraat programında özellikle belirtmek istediği bir noktayı İnönü şöyle açıklamıştır:

"Önümüzdeki yıllarda, nüfuzumuzun çoğunu teşkil eden köylümüzün gerek tahsil, gerek seçim konusunda seviyesini yükseltmeyi başlıca amaç tutacağız. Kati olarak inanıyoruz ki, köylümüzün tahsilini ve yaşayışını daha yüksek bir dereceye vardırıdığımız gün milletimizin her sahada kudreti, bu gün güç düşünecek kadar yüksek ve heybetli olacaktır."

Bu sözlerle CHP'nin önümüzdeki günlerde çalışma sahasını belirlemiştir.

İsmet İnönü konuşmasını dış politikayı özetleyerek bitirmiştir.

(28) CHP. Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları s.19-20

Bu konuşmadan sonra encümenlerin seçimine geçilmiştir. 25 üyeli dilek encümenini, 15 üyeli Hesap Encümenini ve 15 üyeli Nizamname ve Program Encümeni seçilmiştir.

Parti Genel Sekreteri Fikri Tuzer, kurultaya öteden beri ciddiyetle büyük özenle takip olunduğunu söylediği dilekler için bu güne kadar yapılanları anlatmıştır. Bu dileklerin kolaylıkla tetkik edilebilmesi için, her işin özetinin yapılarak Bakanlıklara verildiğini açıklamıştır.⁽²⁹⁾

Üçyürlük hesaplar ve hazırlanan program görevli encümenlere verilmiştir.

Ertesi gün Kurultay çalışmalarına devam etmiştir. ilk olarak Nizamname layihası Hakkında Program-Nizamname Encümeni Raporu'nun okunmasına geçilmiştir. Encümen tarafından yapılan değişiklikler ve ilâveleri açıklamıştır. Burada önemli değişikliklerden, parti teşkilâtından müfettişlik olayını Genel Başkanlık Divanınca lüzumlu görüldüğüne dair Genel Sekreter tarafından verilen açıklamanın encümenlikçe uygun görülerek layihanın parti teşkilatından bahseden ikinci kısmının 20. maddesinin (4) fıkrasının "Parti Müfettişleri"ne ayrıldığını belirtiyordu. Ayrıca buna bağlı olarak, üçüncü kısımdan sonraki kısım müfettişlere ayrılmasının gerektiği düşünülerek ve burada 58. madde olarak "Parti Müfettişlerinin vazife ve salâhiyetleri Umumi İdare Heyeti tarafından tanzim ve Genel Başkanlık Divanınca tasdik edilen bir talimatname ile tayin edilir" şeklinde yeni bir madde kaleme alınmıştır.

84. maddenin sonuna "bir kimse aynı zamanda iki idare heyetinde bulunamaz" fıkrası eklenmiştir.

(29) CHP. Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları s.22-23

Müstakil Grubun oluşturulması dolayısıyla B.M.M. Parti Grubuna ve bu grubun haysiyet divanına ve Parti Divanına ilişik olan hükümlere müstakil grubu da içine alacak bir şekil verilmesi zaruri görülerek maddelerde ona göre ilaveler yapılmıştır.

"Encümen, kurulun müstakil grubun, Parti faaliyetinin daimi bir denetim ile daha verimli bir surette ilerlemesine ve Büyük Millet Meclisi çalışmasının memleket işlerini iki cepheli olarak tetkik altında bulunduracak şekilde gelişmesine yol açacağı kanaatine varmıştır" deniliyordu raporda.

Genel Sekreter Fikri Tuzel, eski kurultayda kabul edilen Program ve nizamnamenin bazı kısımlarında yapılan değişiklikleri arzetti. Buna göre önemli olan değişiklikleri:

1- İktisat alanında; zirai kredinin en büyük hedefi olan çiftçinin işletme sermayesi unsurlarını tamamlamak, zirai üretimi verimli kılmak, iyileştirme, çiftçiyi toprağa ve zirai işletme vasıtalarına sahip çıkmak, zirai mahsullerin sürüm satışını kolaylaştırmak için 7. maddenin B fıkrasında yeni bir hüküm konmuştur.

2- Halk odaları, halkevlerinin çalışma imkanı olmayan yerlerde kurulması 51. maddeyle bu noktaya işaret edilmiştir.

Nizamnamede ise; Genel Başkan Vekilliğinin kime verileceğine dair eski nizamnamede bir hüküm mevcut değilken, bu nizamnamede 27. madde ile bu tespit edilmiştir. (30)

Nizamnamenin 28. maddesinde yeni bir hüküm vardır: "Hükümet ve Parti Birliğine dair Genbaşkur tarafından 18.6.1936 tarihinde kabul edilen kararın uygulama-

(30) CHP Beşinci Büyük Kongre Zabıtları s.28

da kaldığı 3 yıla yakın bir zaman içinde gözlemler, bu vaziyetin devamında bir fayda olmadığı kanaatini doğurmuş ve bir denetleme aracı olan partiye daha emin ve salim bir faaliyet imkânı temin edebilmek için daha önce Genel Sekreterlikle Dahiliye Vekâletinin birbirinden ayrılmasına lüzumlu görülmüştür diyen Genel Sekreter; "aynı sebebin vilayetlerdeki teşkilât üzerinde etkili olması icap edeceğinden vilayet Parti Reislerinde Valiliklerden ayrılmasının gerekeceğini takdir buyurursunuz" demiştir.(31)

Parti-Devlet Birleştirilmesi ile ilgili olarak ise Genel Sekreter şöyle diyordu:

"Esasen Genbaşkurun bu karardaki amacı hükümet ve Parti işlerinin bir ahenk içinde sevk ve idare edilmesi imkanının temininden ibaret iken amacın gerçekleşmesi ve buna uygun istenilen ahengin mutlaka kurulması ve sağlanmasının gerekmesi Genel Sekreterlik makamında bulunacak zatın Parti kabinesinde yer almasını icap ettirmiştir. Bu suretle Genel Sekreterin halkın şikâyet, dilek ve ihtiyaçlarına müteallik meseleleri kabinedeki arkadaşlarıyla görüşüp anlaşarak halletmesi ve devletin iç ve dış politikası üzerinde devamlı bir suretle parlayacak Parti işlerini ona göre sevk ve idare edebilmesi mümkün olacağı gibi Parti Başkanlıklarından ayrılan valilerinde Parti işlerini az çok bir devlet işi addederek bu işlerle ilgilerini temin edecektir."(32)

Kurultayda bu değişikliklerle ilgili Hikmet Bayur (Manisa), Hakkı Kılıçoğlu (Muş), Haşim Gür (Manisa Delegatesi), Halil Dilmaç (Çanakkale delegatesi) mutemetlerin bugüne kadar yaptıklarını eleştirmiş gün geçtikçe nüfuzlu kişilerden oluştuğunu onun için parti hükümet arasında bazı küçük geçimsizlikler meydana geldiğini söylüyordu), Refik İnce (Manisa), Şükrü Noyman (Kayseri Delegatesi), Mecdi Soyman (Ankara), Mümtaz Ökmen (Ankara) nizamname üzerine konuşmuşlar ve açık

(31) CHP Beşinci Büyük Kongre Zabıtları s.29

(32) A.g.e., s.30-31

olmayan yönlerin yada eleştirdikleri maddeleri açıklamışlardır.⁽³³⁾

Bu soruları ve eleştirileri Nizamname Encümeni Ali Yörüker (Samsun) cevaplandırmıştır. ⁽³⁴⁾

Bu görüşmelerden sonra programın maddelerinin görüşülmesine geçilmiştir. Esaslar bölümünde, 1935 Kurultayında kabul edilen ve olağanüstü kurultaydaki değişikliklerle aynen kabul edilmiştir. Programın Birinci Kısımında, partiye kabul edilme yaşı 22'ye çıkarılmıştır. Diğer maddelerde eski nizamnamedekinin aynısıydı. Aynen kabul edilmiştir.

İkinci Kısımda ilk bölüm parti teşkilâtıydı. Parti teşkilâtı şunlardan ibaretti:

- a) Genel Başkanlık,
- b) Genel Başkanlık Divanı,
- c) Büyük Kurultay ve Umumi İdare Heyeti
- ç) Parti müfettişleri,
- d) Vilayet, kara, nahiye, ocak kongreleri ve idare heyetleri.
- e) Büyük Millet Meclisi Parti Grubu,
- f) B.M.M. Parti Müstakil Grubu,
- g) Parti Divanı.

Görüldüğü gibi Partit teşkilâtı içine dördüncü sırada 'Parti müfettişliği' yer almıştır.

(33) CHP Beşinci Büyük Kongre Zabıtları s.32-39

(34) A.g.e., s.40

Bu madde de aynen kabul edilmiştir.

İkinci/kısımın bütün maddeleride aynen kabul edilmiştir.

Üçüncü kısım, merkez başlığı altında, Genel Başkan Vekili ile ilgili Madde 27'ye, "Değişmez Genel Başkan, Partili mebuslardan birini Genel Başkan Vekili tayin eder" ibaresi eklenmiştir.

Ayrıca 29 madde de; "Genel Sekreterin Parti hükümetine üye olarak girmesi sağlanır" şeklinde değişmiştir.

Yalnız Kurultay'da Genel Sekreterin Kabineye girip, Genel Başkan Vekilinin neden kabineye üye olmadığı konusu tartışılmış fakat son noktayı Recep Peker koymuş ve madde encümene bir kez daha incelemek üzere geri gönderilmiştir.⁽³⁵⁾

Diğer maddeler yine aynen kabul edilmiştir.

Büyük Kurultayla ilgili maddelere 47. madde olarak; "Büyük Kurultay çalışmalarının sonunda Yeni Umumi İdare Heyetini ve Partinin Müstakil Grubu Mebuslarını seçer" deniyordu.

Umumi İdare ile ilgili maddelerde tartışılmaksızın aynen kabul edilmiştir. Eski nizamnameden bir farkı yoktu zaten.

Dördüncü Kısım olarak belirlenen Parti müfettişliği tek madde ile açıklanmıştır:

"Madde 58- Parti müfettişlerinin vazife ve yetkilerini Umumi İdare Heyeti tarafından düzenlenir ve Genel Başkanlık Divanıncı tasdik edilen bir talimatnae ile tayin edilir."⁽³⁶⁾

(35) CHP. Beşinci Büyük Kongre Zabıtları, s.45-46-47-48-49-50

(36) A.g.e., s.53

Yedinci Kısım, Büyük Millet Meclisi başlığı altında 103. madde ile "Müstakil Grup" tarifini yapar:

Madde 103- Partiye mensup mebusların umumi heyetine Parti Grubu ve Partiye mensup mebuslar arasında 125. madde gereğince Kurultay tarafından seçilen 21 üyenin teşkil ettiği heyetede Müstakil Grup denir.

Bu konuda yapılan tartışmalarda Başvekil Refik Saydam, Müstakil Gruba seçilenlerin istifa etmelerinin mevzubahis olmadığını ölüm halinde Parti Genel Başkanını tarafından atanacağını belirtmiştir.

III. Bölüm Parti Müstakil Grubu ve İdare Heyeti başlıklıdır:

Madde 125- Parti mebuslarından Kurultay Umumi Heyetince seçilen 21 Arkadaş meclis içinde müstakil bir hüviyet taşırlar. Bunlar grup toplantılarında hazır bulunurlar. Fakat mütalaa beyan ve reye iştirak edemezler. Buna karşın meclisin umumi heyetinde mütalaaalarını kendi gruplarının kararına göre beyan ederler ve reylerini kullanırlar. Ancak Parti Grubu haricine yayılması caiz olmıyan müzakerelerin mahremiyetini muhafazaya onlarda mecburdurlar."

Bu madde de üzerinde fazla tartışılmasına rağmen aynen kabul edilmiştir.

Bundan sonraki maddelerde aynen kabul edilmiştir. Nizamnamenin bütün maddeler oya sunulmuştur. Oybirliğiyle kabul edilmiştir.

Encümene verilen nizamnamenin 29. maddesi, yine aynı şekilde encümenden gelmiş ve kabul edilmiştir.

Programın görüşülmesi sırasında Kurultay program tasarısının ekonomi ile ilgili partinin görüşleri, halka dönüktür. Tefecilikle mücadele sigorta işine ehemmiyet verildiği, kooperatificiliği geliştirilmeye çalışılması, Ziraat Bankasını daha çok çiftçi

Ali Rıza Erem Çorum

Cevdet Kerim İncedayı Sinop

Dr. Zihni Ülğan Bolu

Hamdi Yalman Ordu

İskender Artun Erzincan

İsmail Sabuncu Giresun

Mümtaz Ökmen Ankara

Nafi Atuf Kansu Giresun

Rahmi Apak Tekirdağ

Salah Cimcoz İstanbul

Sırta Day Trabzon

Şevket Erdoğan Gümüşhane

Şükrü Ali Ögel İstanbul

Yine nizamname hükümlerine göre Parti Müstakil Grup üyeleri olarak Divanı Riyasetin üyelerini Kurultaya sunmuştur. Aynen kabul edilmiştir.

Dr. Hüsamettin Kural Ağrı

Atıf Akgüç Bursa

Fazlı Küleç Bursa

Emin Aslan Tokat	Denizli
Zeki Mesut Alsan	Diyarbakır
Aziz Akyürek	Erzurum
Nakiye Elgün	Erzurum
İzzet Arukan	Eskişehir
Ali Rana Tarhan	İstanbul
Ahmet Şükrü Esmer	İstanbul
Ziya Karamürsel	İstanbul
Şehime Yunus	İzmir
Ali Rıza Türel	Konya
Sadri Ertem	Kütahya
Emrullah Barkan	Malatya
Rıdvan Nafiz Ergüer	Manisa
Hüsnü Kitapçı	Muğla
Fuat Sirmen	Rize
Kemalettin Kami	Rize
Abdurrahman Naci Demirdağ	Sivas
Nazım Poray	Tokat

Kongrenin kapanış konuşmasını Başbakan Genel Başkan Vekili Dr. Refik Saydam yapmıştır. Kongre böylece son bulmuştur.

TBMM'de Müstakil Grubun kurulması 1939 Beşinci kurultayda olmasına rağmen, bu grubun geçmişi, 1931 yılındaki seçimlerde parti yönetiminin bazı seçim bölgelerinde eksik aday göstererek parti üyesi olmayan bir grup mebusun parlamentoya girmesinin sağlanmasıyla başlatılabilir. Bu yol SCF'la parlamento içinde denetim sorununu istediği gibi çözümleyememiş olan CHP'nin yeni bir çözüm denemesidir. Bu denemeyi Tarih IV. kitabında şöyle değerlendirilir: "Müstakil adaylar için serbest bırakılan mebusluklara gelince bu da CHF'nin demokrasi prensiplerine sadakatini ve kendi kanaatını denetletirmek konusundaki ısrarını göstermek itibariyle Cumhuriyet tarihinde her zaman takdir ile anılacak bir hareket olarak anılacaktır"⁽³⁹⁾ Bağımsızlar zaman zaman sosyal ve ekonomik sorunları meclis ortamında dile getirdikleri, ancak eleştirilerinde çok dikkatli ve temkinli bir üslup kullandıkları dikkat çekmektedir.⁽⁴⁰⁾

1935 seçimlerinde her seçim bölgesinde birer mebusluk olmak üzere mebusluk sayısı 16'ya düşürülmüştür. (1931 seçimlerinde bu sayı 20)⁽⁴¹⁾

1939 Beşinci Kurultayında kararlaştırılan müstakil Grup hem sayısal olarak, hem de çalışma ortamı açısından bir "parlamento içi denetim organı" gibi faaliyet gösterebilmelerini sağlayacak imkanlardan yoksun olmuşlardır. Bağımsızlara zaman zaman yalnız cumhuriyetçilik, milliyetçilik, laiklik ilkeleriyle değil, bütün CHP prensipleriyle bağlı olduklarını hatırlatılması onları hareket alanını sınırlayan bir başka unsur olmuştur. Müstakil Grup üyeleri, CHP Meclis Grubu toplantılarına sadece din-

(39) TARİH IV. Türkiye Cumhuriyeti Devlet Matbaası İstanbul. 1931. s.199

(40) ÖZ, Esat, A.g.e., s.172

(41) Cumhuriyet. 3.2.1935

leyici olarak katılıyorlar, bunlar zaten CHP mebuslarıydı. Ancak partide kesin kararların alındığı bu toplantılarda görüş bildiremiyorlardı. CHP Meclis Grubu toplantısında alınan kararlar doğrultusunda oy kullanmaları gerekiyordu. Zaten Müstakil Grubun asıl başkanı, CHP Değişmez Genel Başkanı idi. Başkan vekilini kendisi atıyordu.

Değişmez Genel Başkan İsmet İnönü. Müstakil Grubun Başkan Vekilliğine Ali Rana Tarhan'ı atamıştı.

Gerek sayı basımından gerekse kuruluşu bakımından Müstakil Grup, meclisin tam denetimini sağlayamamıştır. Genel olarak CHP grubunun mecliste aldığı kararları onaylamışlardır. Fakat buna rağmen, CHP'nin her zaman hükümetin denetiminin sağlanması zorunluluğu, CHP'nin yönetim anlayışını göstermesi bakımından ülkede tek parti olsada amaçlarını kayıtsız ve şartsız bu olmadığı ve çok partili yaşama geçme doğrultusunda bir alıştırma olduğu bir gerçektir.

Yine 1939 Beşinci Büyük kurultayda; "Partinin esas olan prensipleri Kemalizm yoludur" şeklindeki programın giriş bölümünün sonuna eklenmesi üzerine Kazım Nami Duru (Manisa), "Kemalizm nedir eğer bunu biz yalnız programın genel bütününe kastedip onun esasına girişmeyecek olursak, halkımız ve Parti mensupları bunu bir kelimedenden ibaret olduğunu sanabilir... Kemalizmin ne olduğunu bilenler çok azdır... Kemalizmin bütün prensiplerini açıklayacak bir kitaba ihtiyacımız var. Kemalizmin diğer siyasi ve sosyal kurallarla karşılaştırılması lazımdır..." demiştir. Bu konuşmasında Kemalizmin resmi bir açıklaması ve yorumu olmadığını söylüyordu. Kemalizmin resmi açıklaması ve yorumunu yapmasını isterken son derece haklıydı. Böylece bu konudaki tartışmaları CHP böylece önleyebilirdi.

Fakat CHP, bu konuda hiçbir zaman ciddi bir girişimde bulunmayacak ve Kemalizmin resmi yorumunu ve açıklamasını yapmaktan kaçınacaktır.⁽⁴²⁾

1930 Kurultayı Parti- Devlet ayrışmayı yönünden önemliydi. Parti Genel Sekreteri'nin İçişleri Bakanlığıyla aynı olması uygulamasına daha önce son verilmişti. Kurultay'dan bir ay sonra CHP Genel sereter imzasıyla yayılan genelgeye göre, Valiler CHP İl Başkanlığı görevinden ayrılıyorlardı. Ama eskisi gibi partiye yardım ve himayeleri isteniyordu. Bu genelgeye göre Partinin Vilâyet İdare Heyeti Reislerinin seçimi için merkezden gönderilecek Parti Müfettişlerinin mutlaka beklenmesi yolunda talimat veriliyordu. O güne kadar Valiler, Vilâyet İdare Heyeti üyelerinden birini vekil tayin etmeleri isteniyordu.⁽⁴³⁾

Kurultayda kabul edilen, Parti Müfettişliği'nin parti teşkilâtına alınması, dönemin özel koşullarında İnönü'nün partinin yönetim içindeki işlevinin ve konumunun güçlendirilmesi, CHP'nin örgüt ve siyasi bir parti olarak görevlerinin yerine getirilebilmesi amacıyla öngördüğü siyasi reformlardan biri olarak değerlendirilebilir. Amaç parti örgütü üzerinde siyasi bir denetim sağlamaktır.⁽⁴⁴⁾

Yeni nizamnamenin 55 ve 58. maddesi gereğince 20 Parti müfettişi tayin edilir. Parti müfettişlerinin sayısı, 1 Eylül 1940 tarihinden itibaren 25'e yükseltildi.⁽⁴⁵⁾

Bu kurultay, demorkasinin işaretlerinin olması olarak basında yankılandı. Gerek Milli Şef İsmet İnönü'nün nutkunun başında değerlendirilmesiyle ilgili olarak mesela 30 Mayıs 1939'tan Tan gazetesinde Zekeriya Sertel şöyle diyordu: "İsmet İnönü bu nutkuyla Türk Demokrasisinde gelişmeye ve denetime doğru kuvvetli

(42) KOÇAK, Cemil, 2 cilt A.g.e., s.84

(43) A.g.e., s.92-93

(44) KOÇAK, Cemil "Tek-Parti Döneminde CHP'nde Parti Müfettişliği" Tank Zafer Tunaya Armağan, İstanbul Barosu Yayını, Yaylacık Mat. İstanbul 1992, s. 468

(45) A.g.e., s.469

adımlar atılacağını müjdeliyordu... İkinci nokta milli denetimin önemli olmasıdır. Bu amacı gerçekleştirmek 21 kişilik "Müstakil Grup'un oluşturulması anlatıyordu. Bu grup meclis içinde denetim ve kontrolün şuurlu ve çalışkan bir organı olacaktır. Bu bakımdan bu yeni tecrübe parlamento hayatımızda yeni bir ilerleme ifade etmektedir ve siyasi hayatımızda yeni bir gelişimin başlangıcıdır."⁽⁴⁶⁾

Bu kurultayla ilgili olarak aynı günlerde Peyami Safa, eski demokrasilerle CHP arasındaki farkı belirtiyordu: "...Öteki partiler ayrı ayrı tek fikirleri temsil ederler; CHP aynı ayrı fikirleri toplu bir halde temsil eder tek partilidir. Hayatın bir programdan değil, programını hayattan aldığı için hayattan gibi karışım ve hayat gibi dinamiktir." ÇHP'nin bütün bir milletten oluştuğunu ortaya koyuyordu.⁽⁴⁷⁾

Müstakil Grubun oluşturulmasıyla ilgili olarak Necip Fazıl "Halk Partisinin kendisini kendi içinde bir otokritik araç araması" olarak nitelendirmiş ve müsbet bilgilerle sağlamlaştırılmış, Avrupa'daki örneklerine ulaştırılmış, dizginleri kendi elinde tutan bir cemiyetin ifadesi olarak değerlendirmiştir.⁽⁴⁸⁾

(46) 30 Mayıs 1939 Tan. "İç ve Dış Siyasetimizin Ana prensipleri)

(47) 30 Mayıs, 1939 Cumhuriyet "Bir Sentezin manası"

(48) 31 Mayıs 1939 Hâber, "Beşinci Kurultay Nutku"

C- II. DÜNYA SAVAŞINDA CHP

1- Türk Dış Politikası:

Arnavutluğun İtalya tarafından isgali üzerine İngiltere ve Fransa 13 Nisan 1939'da Yunanistan ve Romanya'ya garanti vermişti. Aynı teklifi İngiltere Türkiye'ye de yaptı. Türkiye İngiltere'nin garantisini kabul etmekle beraber, bunun tek taraflı değil iki taraflı olmasını istemiştir. Mihver devletlerine cephe alması durumunda, İngiltere'nin nasıl bir yardım taahhüt edeceği hakkında açık bilgi istedi. Türk İngiliz görüşmeleri yapılırken Almanya Ankara büyükelçiliğine eski başbakanlardan Franz von Popen'i tayin etti. Almanya o sırada Türkiye'ye en kuvvetli diplomatını tayin ederken, Türkiye'nin İngiltere ile anlaşmasını engellemek istiyordu. 12 Mayıs 1939'da yayınlanan bir deklarasyonla Türk İngiliz görüşmeleri sonuçlanmış, bunun en önemli olan 4. maddesine göre, iki hükümet "olabilecek bir tecavüz hareketinin Akdeniz muntikasında bir harbe katılınması halinde" birbirlerine her türlü yardımı yapacaktı. Öte yandan Türkiye, İngiltere'nin askeri ve ekonomik yardımını istemiş ve bu konuda görüşmeler yapılması kararlaştırılmıştı.⁽⁴⁹⁾

Hatay'ın Türkiye'ye katılmasını kabul edilmesi üzerine Türkiye 23 Haziran 1939'da Fransa ile de aynı nitelikte bir deklarasyon imzalayarak Batı Blokuna katılmıştır. (50)

Almanya bu anlaşmalarla ilgili olarak Türkiye'yi önce tehdit etmiş, ticaretin kesileceğini söylemiş, Alman garantisini önermesine rağmen sonuç alamamıştır. Sovyetlerle saldırmazlık anlaşması imzalayan Almanya Sovyetler vasıtasıyla Türkiye'ye baskı yapmak yoluna gitmiştir. Türkiye Dışişleri Bakanını Rusya'ya gönder-

(49) ARMAOĞLU, Fahir, 20.yüzyıl siyasi Tarihi 1914-1990 cilt I Türkiye İş Bankası Kültür yayınları, Ankara 1993, s. 354-355

(50) A.g.e., s.357

miş, görüşmeler sonuçsuz kalmıştır. Bunun üzerine Türkiye 19 Ekim 1939'da Ankara'da İngiltere ve Fransa ile üçlü bir ittifak imzaladı. Deklarasyon hükümlerine ek olarak, İngiltere ve Fransa bir Avrupa devletinin saldırısına uğraması halinde "hayırhah bir tarafsızlık" izleyecekti. İkinci olarak ittifaka Balkanlar bölgesinde dahil etmişti. İngiltere ve Fransa, Yunanistan ve Romanya'ya verdikleri garantiler yüzünden savaşa girerse, Türkiye onların yanında yer alacaktı. Yalnız Türkiye üzerine aldığı taahhütlerin onu Sovyetler Birliği ile silahlı çatışmaya sürükleyecek olursa, ittifak işlemeyecekti. Görülüyorki, Türkiye Sovyetlerden çekiniyor ve özellikle bu devletle bir çatışmaya gitmek istemiyordu.⁽⁵¹⁾

Türkiye'nin II. Dünya Savaşındaki durumu, stratejik mevkiinin önemi dolayısıyla, gerek Müttefiklerin, gerek Mihverin Türkiye'yi kendi yanlarında savaşa sokmak için harcadıkları çabaların ve Türkiye üzerinde yaptıkları baskıların hikâyesinden başka birşey değildir. Savaşın tarafların bu faaliyetleri karşısında Türkiye'nin politikası ise, savaşın dışında kalmak ve memleketi savaşın yıkıntılarında korumak olmuştur. Türkiye'nin idarecileri bu gayenin gerçekleşmesinde gerçekten değerli bir başarı kazanmışlardır.

1940 Mayısında Almanya Fransa'ya saldırdı. İtalya'da Fransa'ya savaş ilan etti. Bu durumda 19 Ekim 1939 Ankara ittifakına göre savaşın Akdeniz'de yayılmış olması Türkiye'nin savaşa girmesini gerektiriyordu. Türkiye bunu yapmadı daha doğrusu yapamadı. Çünkü 1925 Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Paktı'na uyarak meseleyi Sovyetlere açtığı zaman, Sovyetler Türkiye'nin savaşa girmesi halinde Türkiye'yi tehdit ettiler. Yani Türkiye savaşa girdiği zaman Sovyetlerle çatışmaya maruz kalacaktı. Halbuki ittifakın 2. protokolüne göre böyle bir durumda Türkiye Müttefiklerinin yanında yer almak zorunluluğunda değildi. Bununla birlikte İngiltere

(51) ARMAOĞLU, Fahir, 2459

ve Fransa'da Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda fazla ısrar etmemişlerdi.⁽⁵²⁾

28 Ekim 1940'da İtalya Yunanistan'a saldırdı. İttifak anlaşmasına göre, İngiltere ve Fransa, Yunanistan ve Romanya'ya garanti vermişti. Fransa ve İngiltere bu iki devlete yardıma giderse, Türkiye'nin de savaşa girmesi gerekiyordu. İngiltere Türkiye'nin en kısa zamanda savaşa katılmasını istedi. Oysa Almanya Türkiye'yi tehdit ediyordu. Sonuçta, Türkiye Yunanistan'a ordu gönderdiği zaman kendi kuvvetleri zayıflayacaktı. Türkiye henüz malzeme bakımında girecek durumda değildi. Türkiye böylece savaşa girmedi. TBMM'nin açılışında İsmet İnönü, Türkiye'nin baştan beri takip ettiği savaş dışı kalma durumunu bir kere daha yineledi.⁽⁵³⁾

1940 yılının sonu ile 1941'in ilk aylarında Almanya'nın Balkanlarda gösterdiği faaliyet ve özellikle Romanya ve Bulgaristan'daki faaliyetleri, İngiltere, Türkiye ve Sovyetler için endişe kaynağı oldu. Şimdi artık bozulmaya başlayan Alman-Sovyet münasebetleri karşısında Sovyetler Türkiye'ye yanaşmaya başladılar. İngiltere'ye gelince, Almanların Bulgaristan'a yerleşmesinin, bütün Orta Doğu'ya, özellikle İran ve Irak petrolü ile Süveyş'e giden yolu Almanya'ya açmasından korktu. Bunun için Türkiye'nin savaşa girmesini istedi. Türkiye buna yanaşmadı. Öncelikle Sovyetlerin durumundan emin değildi. Buna ek olarak Almanya'nın baskısı devam ediyordu.

İngiltere: Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve hatta Bulgaristan arasında Balkan Bloku'nun kurulmasını önermesine rağmen, Yugoslavya bunu uygun karşılamadı. Ayrıca Türkiye, böyle bir blako Sovyetlerin katılmasını ve bunu ABD'nin desteklemesini istedi. Çünkü İngiltere'nin kendisine yeteri kadar silah ve malzeme sağlamıyacağına inanıyordu. ABD Başkanı Roosevelt, 1941 Şubatı başında, bir temsilci-

(52) ARMAOĞLU, Fahir, A.g.e., s.407

(53) SANDER, ORAL.-ESMER, Ahmet Şükrü. Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990) Siyasal Kitabevi 8. Baskı Ank. 1993, s.148

sini Ankara'ya yolladı. Lakin her nedense ABD Türkiye'nin özellikle uçak ihtiyacını çok yüksek buldu. Türkiye savaşa girmeyi göze alırken, ayağınıda sağlam yere basmak istiyordu.⁽⁵⁴⁾

1941 yılının başından itibaren Alman-Sovyet münasebetleri adamakıllı bozulmaya başlamıştı. Bulgaristanın üçlü Pakta katılması Sovyetleri harekete geçirdi. 25 Mart 1941'de Sovyetler, Türk Hükümetine başvurup, 1925 tarihli tarafsızlık ve saldırmazlık paktını teyit ettiler,

Türkiye'nin Almanya'ya karşı savaşa girmesi halinde, Sovyet Rusya'nın tam bir tarafsızlığına güvenebileceği bildirdiler. Balkanların Alman işgali altına düşmek üzere olduğunu gören Sovyetler, Türkiye'nin Almanya'ya karşı göstereceği mukavemetin kendileri için arzettiği önemi farketmişler ve 1939'da Dışişleri Bakanı Şükrü Saracoğlu'nun seyahatinin kötü hatıralarını silmeye çalışıyorlardı.⁽⁵⁵⁾

1941 Martı sonunda Türkiye ile Sovyetler arasındaki münasebetler iyileşmeye doğru giderken, yeni bir olay Almanya'nın Türkiye üzerinde baskıya geçmesine ve dolayısıyla Türkiye için bir Alman tehlikesinin doğmasına sebep oldu. Irak darbelerine yardım etmek isteyen Almanya Türkiye'den kamufle olarak asker ve malzeme geçirmek istedi ve baskı yaptı. Türkiye ise buna karşı koydu. Türkiye'yi razı etmek için Batı Trakya'yı ve Ege adalarını teklif etmesine rağmen Türkiye razı olmadı. Bunu yapamayacağını anlayınca Rusya'ya savaş açmaya hazırlanan Almanya, Türkiye ile 18 Haziran 1941'de bir saldırmazlık anlaşması yaptı, 22 Haziran'da ise Sovyetlere savaş açınca İngiltere bu duruma sinirlendi. En fazla kızan ABD Ödünç Verme ve Kiralama konusu çerçevesi içinde Türkiye'ye yaptığı yardımını kesti. Daha realist düşünen İngiltere bu durum karşısında, Amerika'dan aldığı yardımın bir kısmını Türkiye'ye devretti.⁽⁵⁶⁾

(54) ARMAOĞLU, Fahir, A.g.e., s.407

(55) ARMAOĞLU, Fahir , A.g.e., s.109

(56) A.g.e., s.410

Oysa Türkiye, Almanya'ya izin vermeyerek Ortadoğu petrolünün Almanya'nın eline geçmesine engel olmuştur. Ayrıca Almanya'nın Balkanlara saldırmasında ne İngiltere ne de Amerika hiç bir şey yapmamışlardı. Türkiye'nin Almanya'ya geçiş izni vermemesi Sovyetlerin güneyini de tehlikeye girmekten kurtarmıştı.

Almanya güney Rusya'yı işgal etmesinden sonra, Türkiye'yi yanına çekmek için teşebbüs ve baskı yaptı. Amerika'nın savaşa katılmasından sonra baskı daha da arttı. Türkiye'nin Sovyetlerden duyduğu endişeyi istismar etti. Bunun için 1940 Kasımında Molotov-Hitler görüşmelerinde, Molotovun Türkiye ve Boğazlar hakkında iler sürmüş olduğu istekleri açıkladı. Boğazların savunulması bakımından önemli olan Ege'deki bazı Yunan adalarını Türkiye'ye vermeyi teklif etti. Bütün bunlara rağmen Türkiye tarafsızlıktan ayrılmayı uygun bulmadı. Türkiye Başbakanı Saracoğlu 27 Ağustos 1942 günü alman Büyükelçisi Von Papen ile yaptığı bir görüşmede, bir Türk olarak Rusya'nın yıkılmasını hararetle arzu ettiğini ve böyle bir fırsatın bir yılda bir defa olacağını, fakat Türkiye'nin menfaatleri bakımından bir başbakan olarak, Türkiye'nin kesin tarafsızlık izleminin zorunlu olduğuna inandığını belirtmiştir.⁽⁵⁷⁾

Türkiye'yi ikna edemeyeceğini anlayan Almanya, bu devletin kendi yanında savaşa sokmak konusundaki çabalarından vazgeçti.

Ancak bu seferde müttefiklerin baskısı başladı. Bu konuda Sovyetlerin Stalingrad zaferi bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Bu aynı zamanda, Türk-Sovyet münasebetlerindeki yeniden terse dönüşün başlangıcı olmuştur. 1943'den itibaren Sovyetler Türkiye'ye karşı sert bir durum almaya başlayacaklar ve bu durum savaşın sonunda Türkiye üzerinde gerçek bir Sovyet tehdidi olarak ortaya çıkacaktır.

Roosevelt ile Churchill arasındaki 1943 Cabaşlanca Konferansında Türkiye'nin de savaşa katılmasıyla bir Balkan cephesinin açılmasına karar verilmesi üzerine,

(57) ARMAOĞLU, Fahir, s411

Başbakan Churchill, durumu Türk liderlerine açılmak üzere, 30 Ocak-1 Şubat 1943 arasında Adana'da Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve Başbakan Şükrü Saracoğlu ile görüşmelerde bulundu ve Türkiye'nin en geç 1943 yılı sonunda savaşa katılmasını istedi. Buna karşılık türk devlet adamları şu iki nokta üzerinde durdular: 1- Türkiye, Sovyet Rusya'dan emin değildir ve ondan çekinmektedir. Almanya'nın yenilmesiyle Sovyet Rusya Avrupa'ya egemen duruma geçecektir. 2) Savaşa katılabilmesi için Türk ordusunun malzeme bakımından geniş ölçüde takviyesi gerekir.

Churchill, birinci noktaya verdiği cevapta, komünizmin artık belirli bir ölçüde değişmiş olduğunu, savaş sonrasında Rusya Türkiye'ye saldırırsa bile kurulacak milletlerarası teşkilatın gereken tedbirleri alacağını bildirdi. İkinci noktaya gelince, İngiltere ve Amerika Türkiye'nin istediği yardımı yapacaklardır.⁽⁵⁸⁾

Bu görüşmede iki nokta açık bir şekilde ortaya çıkmıştır:

- 1- Türkiye'nin askeri gücü zayıftır ve güçlendirilmelidir.
- 2- Türkiye istediği gibi hareket etmede serbest bırakılmalıdır.

Bu gerçekler karşısında Churchill'in konferansta ulaşmak istediği sonucu Türkiye'nin savaşa girmese bile, savaş dışı durumunun müttefiklerin işine yarayacak şekilde genişletilmesiydi. İngiltere Türkiye'ye yeterli savaş malzemesi sağlamak için elinden geleni yaparsa, yakın bir gelecek Türkiye'den bazı şeyler istemekte hakkı olurdu.⁽⁵⁹⁾

Churchill Adanadaki görüşmede Rusya'yı haberdar etmiştir. 2 Şubatta Stalinle yazdığı mekupta Türkiye'nin hem İngiltere ve hemde Rusya'ya çok yaklaştığından şüphe edilmemesi gerekeceğini, Adana'dan Türkiye'den müttefikler yanında savaşa

(58) ARMAOĞLU, Fahir, A.g.e., s.412

(59) SANDER, Oral,-ESMER A. Şükrü, A.g.e., s.167

katılmasını istemediğini, ancak bu yıl sonuna kadar belkide savaş önce sonra katılacağını zannettiğini söylemektedir. Churchill daha savaş sonrası dünyasında Türkiye için en emin yerin Almanya'ya karşı savaşan devletlerin katılacakları barış masasında bir sandalye olduğunu kendilerine söylediğini yazar.⁽⁶⁰⁾

Adana Konferansının son derece gizli yapılmasına gayret edilmiş olmasına rağmen kısa zamanda duyulmuş ve özellikle Almanya'da büyük akisler yapmıştır. Zira Türkiye, İngiltere'nin olduğu kadar Almanya'nın da planlarında kilit bir rol oynamaktaydı. Türkiye'nin savaş dışı durumu Hitlerin korkulu rüyası olan balkanlar'da bir cehpe açılmasını engellemekteydi.⁽⁶¹⁾

1943Ekim ayındaki Dışişleri Bakanlarının Moskova, Konferansından da göre, Türkiyeden savaşa girmesi konusunda ısrar etmişlerdir. Molotov'a göre, Türkiye'den savaşa girmesinin istenmesi, bir "telkin" şeklinde değil, bir "emir" şeklinde olmalıydı. Amerikalılara ve İngilizlere göre Türkiye'ye böyle bir emir verildiği takdirde, kendisine silah yatırımı yapmak zorunluymuştu ki, o zaman bu yardım ikinci cephesinin açılmasını geciktirebilirdi. Bunun için 1943 yılı sona ermeden Türkiye'nin savaşa katılmasının istenmesine karar verildi.

İngiltere Dışişleri Bakanı Eden, bu kararı bildirmek üzere Türkiye Dışişleri Bakanı Menemencioğlu ile Kahire'de görüştü. Eden'e verilen cevap, yeterikadar yardım yapılmadıkça, Türkiye'nin savaşa katılmayacağı idi. Eden, Türkiye'nin olumsuz cevabının Türk-İngiliz münasebetini gerginleştireceğini söylediye de , Türkiye savaşa katılmayı reddetti.⁽⁶²⁾

(60) SANDER, Oral,-ESMER A. Şükri, A.g.e., s.168

(61) A.g.e., s.169

(62) ARMAOĞULLU, Fahir, A.g.e., s.413

1943 Kasımındaki Tahran Konferansında da Sovyetler Türkiye'nin savaşa sokulmasına ısrar ettiler. Hatta Stalin: "gerekirse enselerinden yakalayacak" Türklerin savaşa sokulması gerektiğini söyledi. Amerika ve İngiltere de Türkiye'nin savaşa girmesini istediklerinden Churchill, 4-6 Aralık 1943'de Kahire'de Türkiye Cumhuriyeti başkanı İsmet İnönü ile görüştü. Bu sefer Müttefiklerin baskısı" gayet ağırdı. Onun için İnönü "prensip olarak" savaşa katılmayı kabul etti. Fakat Türkiye'nin savunma gücü için gerekli olan silah ve teçhizat verilmedikçe savaşa girmeyecekti. Churchill bu isteği kabul etti ve Ocak-Şubat 1944'de Ankara'da Türkve İngiliz askeri heyetleri arasında bu konuda görüşmeler yapıldı. Görüşmeler kesildi. İngilizlere göre Türkler çok fazla şey istemişlerdi. Bu silah ve malzeme verilecek olursa, bunun sevkiyatı savaş sonuna kadar devam ederek ve bu arada Türkiye savaş dışında kalmış olacaktı. Askeri görüşmelerin kesilmesi Türkiye ile İngiltere ve Amerika ilişkilerini gerginleştirdi. Churchill, barış konferansında Türkiye'nin sağlam bir mevkiye sahip olacağını söylüyordu.⁽⁶³⁾

1944 yazında Almanya'nın askeri durumu artık adamakıllı kötülediğinden ve müttefiklerle münasebetlerini düzenlemek istiyordu. Türk Hükümetinden İngiltere ve Amerika savaş sonrası tecrid olmaması için Almanya ile ilişkilerini kesmelerini ısrarla istemişlerdir. Türk hükümetinde zaferin müttefikler tarafından kazanılacağına inanılmaya başlandığında en azından ilişkilerin sıcaklaştırmak için Almanya ile her türlü münasebin kesilmesinden yanaydı. Nitekim Temmuz ayı sonunda TBMM toplantıya çağıldı Önce 1 Ağustos'ta CHP grubu toplandı. Burda alınan karar gereğinde 2 Ağustos'ta TBMM toplandı. Bu toplantıya katılan 411 üye olumlu oy verirken 43'üye toplantıya katılmamışlardır. Türkiye Almanya ile 2 Ağustos 1944'te münasebetlerini kesti.⁽⁶⁴⁾ Fakat bunu yaparken, barış konferansında tam bir müttefik muamelesi gereğine dair İngiltere ve Amerika'da söz aldı.

(63) ARMAOĞULU, Fahir, A.g.e., s.414

(64) ÇAVDAR, Tevfik A.g.e., s.364

Fakat Türk-Sovyet ilişkileri iyice soğumuştur. Türkiye üzerinde artık belirli bir Sovyet tehlikesi ortaya çıkıyordu. Onun için, 1944 sonlarında İngilizler Yunanistan'a asker çıkardıkları vakit, Türkiye bundan hoşnut kaldı ve ayrıca Balkanlarda Yunanistan'la yeniden bir işbirliği sağlamak içinde, 1944 Kasımında, Oniki ada üzerinde hiçbir talep ve iddiası olmadığını Yunan Hükümetine bildirdi.

1945 yılına girerken Türkiye'nin başlıca endişesi Sovyet tehlikesiydi. Çünkü bütün Orta Avrupa ve Balkanlar şimdi Sovyetlerin işgali altındaydı.

Yalta Konferansında, Sovyetler Möntrö Sözleşmesinin eskimiş olduğunu ve bu sözleşmeyi imzalarken İngiliz Sovyet ilişkilerinin iyi olmadığını belirtirken Boğazlarda daha geniş bir geçiş serbestisi verilmesini istedi. Amerika ve İngiltere bu isteği kabul ettiler.

Yalta Konferansından hemen sonra Sovyetler, 19 Mart 1945'de, 1925 tarihli Türk-Sovyet tarafsızlık ve saldırmazlık paktını feshettiler. Türkiye'ye verilen notada, "özellikle II. Dünya Savaşı sırasında ortaya çıkan esaslı değişimler sebebiyle, bu anlaşmalara artık yeni şartlara uymamakta ve ciddi değişikliklere ihtiyaç göstermektedir." deniyordu. 4 Nisan'da Türkiye Hükümeti cevabi notasında anlaşmanın yenilenmesi için yapılacak teklifleri tetkike hazır olduklarını bildirdi. Fakat Sovyetler, 7 Haziran 1945'de Türk Hükümetine verdikleri notada, bu ittifakın şartı olarak Kars ve Ardahan bölgelerinin Rusya'ya terki ile Boğazlarda Sovyetlere üs verilmesini ileri sürdüler. Molotov notayı verirken Türk Büyükelçisine, "Bu toprakları size 1921 de terkettiğimiz zaman Sovyetler Birliği zayıftır." demiştir.⁽⁶⁵⁾

Almanya'nın yenilmesi ile Avrupa dengesinde meydana gelen boşluktan yararlanarak Avrupa'da olduğu gibi, Türkiye'ye karşıda emperyalist emellerini açığa vurmaktan çekinmeyen sovyetlerle Türkiye arasındaki ilişkiler artık iyici gerginleşmiş-

(65) ARMAOĞLU, Fahir A.g.e., s.414

ti. Potsdem Konferansı Türk-Sovyet münasebetlerinin bu atmosferi içinde yapıldı.⁽⁶⁶⁾

Potsdam Konferansında Sovyetler, Türkiye ili ilgili isteklerini tekrar yineledi.

İşte II. Dünya Savaşı bitmiş, demokrasi rüzgarları esmeye başlamasına rağmen, Türkiye Sovyet Rusya tarafından tehdit ediliyordu.

II. Dünya Savaşı içinde savaşı bilen bir ekip sayesinde, bir denge politikası takip ederek savaşa girmemeyi başarmıştı. Bu dönemi daha iyi açıklamak için bir de iç politikaya göz atmak gerekir.

2- İç Politika

İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı olmasıyla savaşın patlamasında arasındaki zaman çok azdır. İnönü böyle bir savaş tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştı. Milli Şef'in tek amacında Savaşın ne demek olduğunu bildiği için ülkeyi savaş dışı tutmaktı. Dış politika ilkesi bu olarak mücadele etmiş ve savaş sonuna geldiğinde savaşa girmeden bu dönemi anlatmayı başarmıştı.

Türkiye, yaptığı üçlü ittifak anlaşmasıyla yüzünü demokratik Avrupa'ya yönelmişti. Böylece savaş boyunca yönünü belirlemişti. Hiç bir zaman savaştan bir menfaat ummayan CHP hükümeti ordunun da buna hazır olmadığını biliyordu. Bu arada memleket bir savaş ihtimali karşısında halsiz ve yetersizdir. Türkiye ekonomisini düzeltmeye, sanayisini kurmaya girişmişti. Bütün bunların neticesi olarak, fakir ve hele sinai alanda sermaye birikmesi göstermeyen bir iktisadi yapıya maliktir. Savaşa girme ihtimali karşısında, orduyu her an savaşılmaya hazır halde tutmak gerekiyordu. Bunun içinde orduya alım artmış ve asker sayısı artırılmış, silah ve malze

(66) ARMAOĞLU, Fahri A.g.e., s.415

bakımından takviye edilmeye ve onların bakılması içinde çok fazla paraya ihtiyaç duyulmuştur.

Savaşın başlangıç yılları içinde önemli bir siyasal girişim vardır. Hiç kuşkusuz bu köy enstitüleri idi. Köy enstitüleri girişiminin ardında yatan neden çok kısa bir süre içinde çok sayıda öğretmen yetiştirmek ve kırsal kesimde ilköğretim sorununu, devlet bütçesine en düşük derecede yük getirerek çözmekti.

Köy okulları ile ilgili yeni bir düzenleme yapılması düşüncesi Saffet Arıkan'ın Milli Eğitim bakanlığı döneminde ortaya atılmış ve ilk yapılanlar planlar bu döneme aittir. Olayın sonuçlanması Hasan Ali Yücel'in bakanlığına rastlar. Zaten Köy Enstitüleri girişimini üç kişi inançla sürdürmüştür. Bu üç kişi Cumhurbaşkanı İnönü, Maarif Vekili Hasan Ali Yücel ile İsmail Hakkı Tonguçtur.⁽⁶⁷⁾ Saffet Arıkan'a bu görevi veren Atatürk'tür. 1935 yılında Saffet Arıkan'a köyün içinden gelen oranın koşulları içinde yaşayan insan gücünden yararlanma düşüncesini ve emrini verir. Saffet Arıkan'da Hakkı Tonguç'a bu görevi verir ve hemen araştırmalara ve denemelere girişilir. Planı hazırlanır bu arada öğretmen yetiştirmek için denemeler yapılmıştır. 1939 I Maarif Şurası bu planları inceler. Sonunda 17 Nisan 1940'ta 3803 sayılı "Köy Enstitüleri ve Köye lüzumlu Sanan Erbabı Yetişme" kanunu çıkarılır. Bunu 4274 sayılı "Köy Okulu ve Köy Enstitüleri" kanunu izler. İlk olarak bütün yurdu kapsamak üzere 14 köy Enstitüsü açılır, bu sayı sonradan 21'e çıkar.⁽⁶⁸⁾

Köy Enstitüleri üretime elverişli alanlar köylerin yanında ve ortasında kurulmuştu. Köylerde bir altyapı değişikliğini hedef alan bu kurumların amaçlarına ulaşabilmelerinin ilk koşulu bu idi.

(67) ÇAVDAR, Tefik A.g.e., s.366

(68) TANILLI Server, 'Nasıl Bir Eğitim İstiyoruz? Amaç yayınları, İstanbul 1989, s.51

Köy Enstitülerine; köylü olan, köy okulunu bitirmiş, üretici köy yaşamının verdiği yetenek ve alışkanlığından olan, 18 yaşını geçmeyen köy çocukları alınıyordu. Eğitim sistemi ise "iş içinde, iş aracılığıyla, iş için eğitim'dir. Öğrenim süresi beş yıldır. Ayrıca bu eğitim sürecinde kültür faaliyetleri aralıksız yapılıyordu. Ayrıca 2 yıllık yüksek okuluyla öğretmen adayları buralarda hazırlanıyordu.⁽⁶⁹⁾

Bu sistem oldukça başarılı olmuştur. Köy enstitülerinin yetiştirdiği öğretmenler ilk kez durağan yapıyı delmişler, okuyan, düşünen ve köylerinin göz ve kulakları olmuşlardır. Ama böyle bir okul fazla sürmeyecek, yıpratılacak ve daha sonrada kapatılacaktır.

Yine bu dönemde Halkodaları kurularak, köylülerin kültür seviyelerinin artırılmasına çalışılacaktır.

1942 yılına gelindiğinde hükümet ekonomik yaşamı düzenlemeyle ilgili önlemler alıyordu. Başbakan olan Refik Saydam'ın ani ölümü üzerine Başbakanlığa Şükrü Saraçoğlu getirilir. Onun bu görev getiriliş tarihi bir Başbakan için en talihsiz zamana rastlar.⁽⁷⁰⁾ Harp ateşi dört bir yanı sarmış, harp yıllarının büyük sıkıntılarının bütün memlekette kendisini hissettirdiği bir devrede Saraçoğlu Başbakan olmuştur. 5 Temmuz 1942 tarihinde kabinesini surmuş ve göreve başlamıştır. Bu tarihten itibaren savaş tehlikesine karşı sekiz yüz bin kişilik orduyu hazır tuttu. Savaşın sonra 3 yıl boyunca bu sayı aynen korundu.

Saraçoğlu Başbakanlık süresi boyunca orduyu besleme dolayısıyla ülkede genel bir kıtlık yaşadı. Karaborsa baş gösterdi. Ekmek karneye bağlandı. Bir kısım vatandaşlara aynı yardım kararı aldı. Ancak hepsine yapılmıyacağı için sadece memurlara yardım yapıldı. Hükümetin bu şekilde hareketi halkın memur sınıfına kin

(69) TANILLI Server, A.g.e., s.53

(70) GİRİTLİOĞLU, A.g.e., s.153

beslemesine yol açtı. Hoşnutsuzluk doğurdu. Saraçoğlu'nun bu tarzdaki politikası CHP'nin o tarihte büyük yaralar almasına sebep olmuştur.⁽⁷¹⁾

Saraçoğlu, harp yıllarının vurguncuları ile de, mücadele edemedi. Bu amaçla çıkarılan kanunlar bir türlü işlemedi. Halkın ızdıraplar ile birinci derecede ilgili bulunan bütün bu yolsuzluklar karşısında hükümet radikal tedbirler alma çaresini bir türlü bulamamıştır.

14 Aralık 1942 tarih ve 4320 sayılı Mebus Seçim Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanun, Cumhuriyet tarihinde kabul edilmiş ilk toplu ve bütünsellik taşıyan bir seçim yasasıdır.⁽⁷²⁾

Bu tasarıya göre; mebus seçimi iller temel alınarak yapılacak ve her il bir seçim dairesi, her nahiye de bir seçim bölgesi olarak kabul edilmiştir. (Md. 1) Her 40.000 nüfusa karşılık bir mebus seçilecekti. Nüfusu daha az olan seçim daireleri yine mebus seçecekler, buna karşılık nüfusu daha çok olan seçim daireleri için, mebus sayısı o oranda arttırılacaktı (md. 2). Seçmen olabilmek için Türk olmak 22 yaşını bitirmiş olmak, mahcur olmamak, yabancı uyruktan olduğu iddiasında bulunmamak gerekiyordu. Ayrıca yabancı bir devletin resmi hizmetinde bulunanlar oy kullanamazdı (Md. 7). Silah altında bulunan erler, jandarmalar, subaylar, polisler, askeri memurlar, askeri hakimler ve askeri okul öğrencileri birince ve ikinci seçmen olamayacaklardır (Md. 8).

Yabancı bir devletin resmi hizmetinde bulunanlar, ağır hapis cezasıyla veya hırsızlık, sahtekârlık, dolandırıcılık, emniyeti suistimal ve hileli iflas suçlarından biriyle mahkûm olanlar, mahcurlar, yabancı oldukları iddiasında olanları kamu hizmet-

(71) GİRİTLİOĞLU, A.g.e., s.154

(72) KOÇAK, Cemil, A.g.e., cilt II., s.285

lerinden mahrum olanlar, türkçe okuma yazma bilmeyenler ve otuz yaşını bitirmemiş olanlar mebus seçilemezler (Md. 10)⁽⁷³⁾

Seçimler iki dereceli olacaktır. Seçimle ilgili uygulamalar diğer maddelerde açıklanmış genellikle pek fazla bir değişme olmamış, eski uygulamaların çoğu bu kanunda yer almıştır.

Bu dönemin basın hayatına da bir göz atalım:

1938 yılının başında hiç hükümetin huzurunu kaçırtacak bir hava yoktu. Ama yinede 1931 tarihli Matbuat Kanunu'nda bazı değişiklikler yapılması öngörülmüştür.

1938 yılının ortalarına doğru tasarı Adliye ve İçişleri komisyonundan geçirildikten sonra 28 Haziranda Meclise getirilir. Başkan değiştirilecek maddeleri okur, maddeler teker teker oylanır ve kabul edilir. Tek kişi söz alıp, değişikliğe karşı koymaz. Basın özgürlüğü büyük ölçüde kısıtlanır.⁽⁷⁴⁾

Bu kanunla yapılan değişiklikler; Herşeyden önce gazete ve dergi çıkarmak için 1000-5000 liralık bir garanti mektubunun sağlanması gerekir. Bu o günler için önemli bir paradır. Yani sağlam mali durumu olmayan kişilerin gazete veya dergi çıkartmaları bu kanunla güçleşmiştir. İkinci kısıtlama bildiri sisteminden, ruhsatname sistemine bağlanmıştır. Hükümetten gazete çıkarılması için ruhsatname almak şarttır. Yine yapılan bir değişiklikte gazete sahibi veya yayın sorumlusu olacak vatandaşın yaşı, yirmiden yirmibire çıkarılmış ve ayrıca "kötü ünlü" kişilere gazete çıkarmayacaktır. Ayrıca bu kötü ünlü kişileri gazete ve dergilerde muhabir, yazar, res-

(73) KOÇAK, Cemil, A.g.e., s.286

(74) TOPUZ, Hıfzı, 100 Soruda Türkiye'de basın Tarihi, Yetken Matbaası 1973, s.160

sam, fotoğrafçı, idare memuru olarak çalışmalarını yasaklanmıştı. Değişikliğe göre, okul ve üniversite olayları ile ilgili haberlerin izinsiz yazılmamasıdır.

Bu mühim değişiklikler hakkında hükümetin verdiği layihadaki gerekli sebeplerden bazıları şunlardır: "...Milletin hayatında bugün en mühim telkin ve probagan-
da aracı olan ve halk kütlesi üzerinde çok mühim etkiler oluşturan basın da, bu su-
ratle tesbit edilmiş bulunan devlet rejiminin ana prensiplerine zararlı olmayacak ve
tersine bu prensipleri bütün halk tabakasına yayacak ve benimseyecek bir şekilde
çalışmasını ve memleketin yüksek menfaatlerine aykırı yayın yapmasını engelle-
mek..."(75)

Yapılan bu değişikliklerle Hükümete basın üzerinde geniş yetkiler verilmiştir.
basının yönetimi Hükümetin temelindedir.(76)

İkinci dünya savaşı patlak verir. 1939 Eylülünde bütün dünyada gerginliklerin
artmasıyla olaganüstü tedbirler alınmıştır. Türkiye savaşın dışındadır ama 1940
Kasımında İstanbul bölgesinde sıkıyönetim ilan edilecektir. Artık savaş bitene kadar
Hükümetin sınırsız yetkileri vardır. Basın özgürlüğünün bu dönemde pek lafı edil-
mez. Bakanlar Kurulu gerekli gördüğü anda dilediği gazeteyi, geçici süre kapatır. Bu
kararlar kesindir ne Meclis karışır ne de Danıştay kararı Basın Genel Müdürlüğü te-
lefonla bildirir.(77)

Bu günleri Nadir Nadi'de şöyle anlatır: "Milli Şefe, hükümete ve CHP'ye dil
uzatmak yasaktı, Hükümetin genel tutumu hiçbir şekilde tenkit edilemezdi. Bu iti-
barla gazeteler daha çok dünya politikası üzerinde durmaya önem veriyorlardı. Gaze-
telerimiz genel tutumlarını hükümet direktiflerine göre ayarlamak durumunda idiler.

(75) İSKİT, Server, A.g.e., s.263

(76) TOPUZ, Hıfzı, A.g.e., s.162

(77) A.g.e., s.163

Bizim hükümette Batı demokrasilerine oldukça yakınlık göstermekle beraber, Ruslara ve faşistlere karşı açıkça cephe almaktan çekiniyorlardı.... Zıt ideolojilere bağlı yazarların aynı gazete kadrosunda yer aldıkları sık sık görülürdü. Düşünceler ve inançlar, ancak üstü kapalı cümlelerle bir dereceye kadar açıklanabiliyordu. Arada bir Başbakan basın toplantısı tertipleyerek, gazete sahiplerini ya da temsilcilerini emir verircesine uyardığı oluyordu..."(78)

Bu dönemle ilgili Zekeriya Sertel'de şöyle değerlendiriyor: "En masum saydığımız yazılardan dolayı gazeteyi kapatıyorlardı. Daha önceki dönemleri arar olmuştuk. Fikirlerimizi söyleyemiyorduk, havasızlıktan boğuluyorduk. Yalnız basın özgürlüğü değil, bütün demokratik haklar kaldırılmıştı..." diyor.(79)

Basın davaları açılır sık sık Tan ile Yeni Sabah, Tan ile Cumhuriyet, Vatanla Cumhuriyet arasındaki duruşmalar büyük yankılar uyandırır bu dönemde.

Bu dönem bir yandan Almanların, diğer yandan müttefiklerin Türk basınıni elde etmeye çalıştıkları bir dönemdir. 1939'da ilk olarak Fransızlar başyazarları çağırırlar ve savunma tertiplerini gösterirler. 1942 Temmuzunda Almanlar, 1942 sonunda İngilizler ve Amerikalılar başyazarları çağırırlar. Her geziden sonra gittikleri ülkenin övgüsünü yaparlar. Ama bu geziler hükümetin onayı ile olur. Falsolu ses çıkarsa yazılarda hemen susturulur. Basın çok güç şartlar altındadır.(80)

Savaşta ilk dönemin Başbakanı Refik Saydam'a göre iyi gazeteci, hükümetin başını derde sokmayan, hükümeti sinirlendirmeyen adam demek olduğu Nadir Nadi bu dönem anıları olarak nakleder.(81)

(78) NADİ, Nadir A.g.e., s.24

(79) SERTEL, Zekeriya A.g.e., s.214

(80) TOPUZ, Hıfzı, A.g.e., s.164

(81) NADİ, Nadir, A.g.e., s.140

11 Aralık 1945 yılında Tan, Görüşler, Yeni Dünya, Gün, La Turgure gazete ve dergileri bazı topluluklarca basılarak herşey yakılıp yıkılmıştır. Yetkin bu olayın CHP'nin kendisine yönelik eleştiriler ve değişen dış siyasal koşullardaki değişiklik üzerine yaptırdığı ve güvenlik güçlerinin müdahale etmediğini⁽⁸²⁾ iddia ederken Topuz'da bu olayı Halk Partisi Hükümetinin solcu basını yok etmek amacıyla üniversite öğrencilerini kışkırtarak düzenlediği bir gösteri⁽⁸³⁾ olarak görür. Hükümet adına korgeneral Asım Tınaztepe açıklamasında ise inzibat kuvvetlerinin bu gösterilere engel olamadığını, bu tür üzücü olaylara izin verilmeyeceğini, şiddetle karşılık göreceğini beyan etmiştir.⁽⁸⁴⁾

1923 yılında itibaren, 1909 Cemiyetler Kanunu'nda iki kere değişiklik yapılarak yürürlükte kalmıştır. Bu değişikliklere Cemiyetler Kanunu'nun kabulüyle, her türlü cemiyet üzerinde hükümetin denetimi ancak, "kanun ve nizama aykırılık" durumunda mümkün oluyordu. 1938 yılına kadar, hukuksal açıdan siyasi parti kurma serbestliği vardı (1)

28 Haziran 1938 tarihinde 3512 sayılı Kanunla yeni bir Cemiyetler Kanunu" kabul edilecektir. Bu kanun, cemiyetlerin kurulmasını önceden izne bağlıyordu. Bu kanunla siyasi amaçlı cemiyetlerin tüzük ve beyannamelerini içişleri bakanlığına vermelerini ve faaliyete geçebilmek için tescil olduklarını gösterir belge alma zorunluluğunu koyuyordu. Kapatılmaları için hükümete yetkiler ve geniş bir denetim hakkı veriyordu.⁽⁸⁵⁾

(82) YETKİN: Çetin, Türkiye'de Tek Parti Yönetimi, s.219

(83) TOPUZ, Hıfzı, A.g.e., s.164

(84) YETKİN, Çetin, Tek Parti Yönetimi, s. 219'dan Ulus 5 Aralık 1945

(85) TEZİÇ, Erdoğan, 100 Soruda Siyasi Partiler (Partilerin Hukuki Rejimi ve Türkiye'de siyasi Partiler) 1. Basım, Gerçek yayınevi, İstanbul 1976, s.28

Böylece yasal düzenlemede partilerin kurulması yasaklanmamış olmasına rağmen fiili durumda parti kurma girişimleri 1945 yılına kadar olmamıştır. CHP kendisi dışında kurulan partileri denetim altında tutmak istiyordu. Cemiyetler Kanunu 1946 yılına kadar yürürlükte kalmıştır.

3) EKONOMİ POLİTİKASI:

Türkiye savaşın bittiği 1945 yılına kadar tüm dış baskılara karşın savaşa girmedi. Bu ancak, savaş meydanlarında genç evlatlarının ölmesini engellemekle beraber, yurdun yanıp yıkılmasında engelledi. Ama savaş yıllarında büyük ekonomik bunalımlar yaşadı. 1930'lu yıllarda başlayan kalkınma çabaları durdu ve savaş ekonomisinin bütün sorunları ortaya çıktı.

Savaş yıllarında devlet müdahalesi yoğunlaşmakla birlikte, özel sektörü ciddi olarak sarsmamıştır. Türk dış ticareti 1930'lu yıllarda büyük ölçüde Almanya'ya başlamıştı. Diplomatik ilişkilerden bu durumda etkilenerek ihracat oranı gittikçe düşer. (86)

1939 kurultayında ekonomiyle ilgili köylüyü koruyucu bir takım tedbirler yer almış olmasına rağmen savaş nedeniyle uygulanamamıştır. Nüfusun büyük bir kısmı kırsal alanda yaşayan ve esas itibarıyla bir tarım toplumu olan Türkiye, daha savaşın başında ekonomik güçlüklerle karşılaşacaktır. Ekonomik sıkıntıların temel nedenlerinden biride dış ticaretin savaş ortamından son derece olumsuz etkilenmesiydi. Türkiye üzerindeki dış baskılar siyasal olmasının yanısıra ve hatta ondan daha çok ekonomik alanda yoğunlaştı. (87)

Savaşla birlikte ithâlât son derece daralmış, zaman zaman olanaksız hale gelecektir. Bu nedenle, hiçbir zaman düzenli ve istikrarlı bir program uygulanamamıştır. Oysa ülkenin daha çok yatırım mallarına sanayi ve ana mallara, bir ölçüde de önemli hammadde kaynaklarına ihtiyacı vardı. Bu mallara ise savaşan devletlerin dahi ihtiyacına yetmiyordu. (88)

(86) TANER, Timur, Türk Devrimi ve Sonrası, İmge Yayınevi, 3. Baskı Ankara, 1994, s.174

(87) KOÇAK, Cemil, A.g.e., s.370

(88) A.g.e., s.371

Savunma giderlerinin bu denli yüksek olması, savaş sırasında doğal olarak bütçe dengesini bozmuştur. Zira Türkiye yeni seferberlik havasına girmiş, önemli bir kesimini silah altına almış, bütçenin gittikçe artan oranlarını savunma giderlerine ayırmıştı. Bu şartlar altında üretimden çekilen önemli sayıda faal nüfusun, dış ticaret yoluyla sağlanan üretim giderlerinde meydana gelen daralmanın ve ekonomik amaçlara ve üretken yatırımlara ayrılabilen kamu fonlarındaki kurumların, üretim düzeyi üzerinde olumsuz etkiler yaratması kaçınılmazdı. Savaş şartlarında en önemli üretim kalemi olan buğday 1939'dan 1945'e kadar yarıyarıya düşmüştü. Diğer tarım ürünlerinde de benzer durumlar yaşanmıştır. Böylece kentli nüfusun ve ordunun beslenmesi başlı başına vahim bir sorun olarak ortaya çıkıyordu. Tarım ürünlerinin tüketim merkezlerine yönelmesini sağlayacak ekonomik mekanizmaların felce uğraması tehlikesi vardı. Daralan vergi gelirleri, klasik mali ilkelerle, kamu giderlerinin finansmanını imkansız kılıyordu.⁽⁸⁹⁾

Çizdiğimiz bu ekonomik tablo tam olarak bir enflasyon anlamına gelir. Tabii ki, enflasyonist gelişimin savaş şartları içerisinde başı boş bırakılması düşünülemezdi. Enflasyon ortamına üzerine binen ve polis tedbirleri biçimini alan ekonomik kontroller bu kez, karaborsa, vurgun ve spekülasyon ortamı yarattı. Mali zorlamaların yanısıra kanundışı kazançların tahrik ettiği olağanüstü finansman kanunları ise, yüksek yöneticilerin ve bürokratların katkısı ile egemen çevrelerin çeşitli kesimleri arasında yeknesak biçimde uygulanmadı. Böylece egemen kadroların da katıldığı büyük servet transferlerine yolaçtı. Savaş yıllarının CHP iktidarını sürüklediği ekonomik çıkmazlarda yöneticilerin subjektif hatalarından çok bir kaçınılmazlık gözlenmektedir.⁽⁹⁰⁾

(89) BORATAN, Korkut, A.g.e., s.291

(90) BORATAN, Korkut, A.g.e., s.292

Savaş boyunca çeşitli ekonomi politikası alternatifleri denendi. Ancak aşağı yukarı aynı sonucu verdi. Savaş ekonomisinin ağır yükünün geniş halk yığınlarına yüklenmesi; buna karşılık ekonomik güçlüklerin yarattığı verimli vurgun ortamını ustalıklı sömüren bir grup tüccar ve büyük çiftçinin olağanüstü kazançlar elde etmesi ve yüksek yönetici ve bürokrasi kadrolarının bir bölümünün bu kazançlara sürekli ortak olması gibi durumlara bir sorumlu aramak gerekirse sadece bu "hatalı" politikalar, izleyen iktidarı suçlamak değil, buna kaçınılmaz bir durum olarakta bakmak gerekir.⁽⁹¹⁾

Refik Saydam Hükümeti, 1940 yılından itibaren sıkı bir kontrol mekanizmasını uygulamak için zorunlu hukuki yetkiler ve idare örgütlenmeye başladı. Ocak 1940'ta Milli Korunma Kanunu kabul edildi. Bir ay sonra iç ve dış ticarete devletin fiilen yer alması amacıyla güden Ticaret Ofisi kuruldu; ayrıca dış ticarete uğraşan özel şahısları, ihracatçı ve ithalatçı birliklerini örgütlenmeye teşvik etti. Ticaret Vekaletine bağlı olarak kurulan İaşe Müsteşarlığı, özel ticaret üzerinde devlet denetimini arttırmayı hedefliyordu ve üstelik müsteşar muavinliğine, Emin Sazak gibi toprak ağası siyasetçilerin itirazlarına rağmen eski Kadrocu Şevket Süreyya'yı getirmişti.⁽⁹²⁾

Saydam Hükümeti, başlıca tarım ürünlerinin piyasa fiyatlarının çok altında fiyatlar karşılığında devletçe satın alınmasını istiyordu. Yine devlet kontrolündeki satış fiyatları ise, ürüne göre değişen ilkelere tabi oluyordu. Kentli nüfusun hayati ihtiyaçları olarak görülen buğday ve kömür büyük kentlerde, vesikaya bağlanarak ucuza dağıtılıyor, pamuklu dokuma ise, çok sınırlı sayıda tutulan vesikalı dağıtım hariç, serbest piyasa fiyatlarına yakın fiyatlarla satılıyor. Pamuk alım fiyatları düşük

(91) BORATAN, Korku, A.g.e., s.193

(92) TİMUR, Taner A.g.e., s.236

tespit edildiği için doğan yüksek tekstil kârları, devlet kesimi için önemli bir gelir kaynağı sağlıyordu. Ancak bu kârlardan, devlet fabrikalarının yanısıra özel dokuma fabrikatörleride aynen yararlanmaktaydı. Keza şeker üzerinde de devlet yüksek kârlar elde ediyordu.

Bu sistem, ne kusursuz işlemiştir? ne de tamamen iflas etmiştir. Asker ucuza beslenmiş ve giydirilmiştir, kentli nüfus, gelir sınırlarını zorlamadan ekmek ve kömür sağlayabilmiştir. Buna karşılık kontrol uygulanan her alanda karaborsa oluşumunun istifçiliğin, fatura ticaretinin, hava parasının ve zorunlu olarak rüşvet ve nüfuz ticaretinin önüne gecikmemiştir.⁽⁹³⁾

İnönü'nün yakından güvendiği Saydam, mevcut aksamaları, daha da sık ve tavizsiz kontrollere yönelerek gidermek ve kende ifadesiyle "A'dan Z'ye kadar herşeyi değiştirmek" niyetinde olduğu anlaşılıyor. Bu sözü o zaman belirli çevrelerden oldukça tepki almıştır.⁽⁹⁴⁾ Ancak saydam düzeltme hamlesine başlayamadan 1942 yılında Temmuz ayında öldü.

Refik Saydam'ın ölümünden sonra Başbakan olan Şükrür Saraçoğlu döneminde sıkı kontrol politikalarının gevşetildiğini görüyoruz. 1942 yılında iyi mahsül olacağı ve buy yüzden serbest bırakılsa dahi hububat fiyatlarının fazla artmayacağını tahmin eden hükümet ilk olarak "%25 Kararı" diye bilinen bir karar aldı. Bu karara göre, hububat mahsulü fiyatlarına zam yapılması hükümetçe kontrol altına alınmıştır. Ayrıca üretim miktarına göre belli yüzdeleri devletçe alınacak gerisini serbestçe satacaktır. Ordunun ve büyük kentlerin ihtiyacını sağlayacağı umulan ve artan fiyatlarla satın alınacak mecburi oranların dışında hububat ticareti bu kararla serbest bırakılıyordu. Ancak üreticinin tüccara satışı, ilke olarak serbest olduktan sonra ve tüc-

(93) Boratov, K. A.g.e., s.298

(94) AYDEMİR, Ş. Süreyya II. Dama II. Cilt, s. 221-222

car devletten biraz daha yüksek bir fiyat verdikçe veya borç vererek çiftçiyi kendine bağlayabildikçe, devletin beklediği oranlarda üretimin fiilen devlete intikali artık umulamazdı.⁽⁹⁵⁾

"%25 kararı" çiftçinin eline geçen fiyatlarda 1942 ve 1943 yıllarında önemli artışlara yol açmış ve bu artışlar daha da aşırı tüccar kârları doğuracak tüketiciye yansımıştı. Büyük kontrollerin devletçe iaşesi tehlikeye girmiş ve ancak yüksek fiyatlı kaçar hububat ticaretiyle durum kurtarılmıştı. Buğdayın bu karardan sonra piyasa fiyatı 13,5 kuruluştan 100 kuruluşa çıkmıştır.⁽⁹⁶⁾

Yeni politikaların, piyasaya aracısız olarak ürün arzedeleyen büyük çiftçinin ve özellikle tarım ürünleri üzerinde toptan ticaret yapan tüccarın gelirlerinde, üstelik artık meşrulaştıran biçimler içerisinde büyük artışlar yarattığı tartışmasız doğrudur. Hayat pahalılığını, vurgunculuğu suistimalleri incelemek üzere özel bir komisyon kurulmuştur. Bu komisyonun vardığı sonuca göre: "Hayat pahalılığı, harp içinde bulunan bir çok memleketlerde bile %20-25'i aşmamışken bizde %500'ü bulmuştur. Toptan tüccarlar ve memlekete yalnız midesiyle bağlı olanlar eşya fiyatlarını yükseltmektedirler. Böylece servet sınırları ellerde toplanmakta sefalet artmaktadır.⁽⁹⁷⁾ Üstelik bu gelir artışları belli ölçüde meşrulaştığı halde, bunları vergileyecek etkin bir sistem yoktu. Ayrıca hükümetin alım fiyatlarında meydana gelen artışları ordunun ve büyük kentlerin iaşesini maliyetini de arttırmaktaydı. Yeni baştan çiftçiye yüklenmeden üstelik para arzını dolayısıyla enflasyonist gelişmeleri frenleyeceği umulan olağanüstü vergiye başvurmak kaçınılmaz görünüyordu. Ana hedef olarak, ticaret burjuvezisinin fakat bu burjuvazinin özellikle belli kesimlerinden alın-

(95) BORATAN, Korkut, A.g.e., s.299

(96) AYDEMİR, Ş. Süreyya, II. Adam cilt II, s.344

(97) BORATAN, Korkut, A.g.e., s.300'den, Yurt ve Dünya Mart 1944

diği varlık vergisi böyle doğdu. Çok kaba hatlarıyla bu vergi, %25 kararı ile büyük çiftçiye ve aracı tüccara geçen büyük kazançları kısmen aynı tüccardan fakat daha çok dış piyasalara dönük İstanbul burjuvazisinin sırtında finanse etmek diye yorumlanabilir. Varlık vergisinin tarım kesimindeki paraleli toprak mahsulleri vergisi de konmuştur. Varlık Vergisi kadar verimli olmaan bu vergiyi, çiftçiyi topraklandırma kanunu hazırlıkları ile birlikte, toprak çıkarlarına karşı CHP'nin radikal kanadında doğan yerli eğilimlerin bir belirtisi olarak görmek yerinde olur.⁽⁹⁸⁾

II. Dünya Savaşı boyunca yönetici kadronun varlıklı sınıflardan şikayetinin ve bunlara yönelik tehditleri vardır. Bunların en çarpıcı örneğini Cumhurbaşkanı İnönü verdi. İnönü 1942 yılında Meclisi açarken şöyle demişti:

"Şuursuzbir ticaret havası, halkı sebepleri çok aşan bir pahalılık belası... Bula-nık zamanı bir daha ele geçmez fırsat sayan eski çiftlik ağası ve elinden gelse tenef-füs ettiğimiz havayı ticaret metal yapmaya yeltenen gözü doymaz vurguncu tüccar... büyük bir milletin hayatını küstah bir surette kundak kaymağa çalışmaktadır. Ticare-tin ve iktisadi faaliyetin serbestliğini bahane ederek milleti saymak hakkını hiç kim-se, hiçbirzümreye tanımamalıyız.⁽⁹⁹⁾

Yine İnönü 1944 yılında Mecliste şöyle duyordu:

"Batakçı ağasının kökünü kurutacağım..." Bu sözleriyle o gün içinde bulun-dukları duruma ne kadar kızdığının bir cümleyle ifadesidir.

a- Milli Korunma Kanunu:

1940-45 döneminin en önemli ekonomi kanunu şüphesiz Milli Koruma Kanu-nu'dur. Bu kanuna dayanılarak çıkarılan karamameler savaş yılları ekonomi politi-

(98) BORATAN, Korku, A.g.e., s.300

(99) TEZEL, S. Yahya, A.g.e., s.237

kalarının ana unsurlarını oluşturmuştur. Ayrıca bu kanun zaman zaman müdahaleci ekonomi politikaları izlemek isteyen hükümete savaş halleri dışındada çeşitli imkanlar sağlamış veya sağlayabilecek olan bu yüzdende ayrıca önem taşıyan bir konudur.

31 Mayıs 1939 tarihinde, yani daha savaş başlamadan 3 ay önce, sanayi ve Tetkik Heyeti Reisliğine Atanan Şevket Süreyya Aydemir'in de içinde bulunduğu bir grup tarafından "Müdafaa Ekonomisi"ne ilişkin bir rapor hazırlanır ve bu rapor, savaşın başlamasından bir kaç gün sonra, Ekonomi Bakanlığına ve oradanda Başbakanlığa sunulur. Hükümet, geniş bir inceleme olan bu rapor temel alınarak bu konuda bir yasa hazırlanmasını CHP Meclis Grubu'na önerir. Proje hazırlanır ve CHP Meclis Grubunda iki gün boyunca tartışılır. Tartışmalar, tasarının Anayasa'ya uygun olup olmadığı konusunda yoğunlaşmıştır. Tasarı büyük eleştirilere uğrar. Yine CHP Meclis Grubu tarafından Recep Peker'in başkanlığında kurulan yeni komisyon, 1940 yılının ilk haftasında çalışmalarını hızla tamamlar ve 70 maddelik Milli Korunma Kanunu tasarısını hazırlarlar.⁽¹⁰⁰⁾

MKK tasarısı 15 Ocak 1940 tarihinde Başvekâlete sunulur ve 18 Ocakta görüşülür. Bu tasarının gerekçesinde "milli hayatımızın bu istisna durumlarını savaşın tesirlerini önlemek ve... iktisadi bakımdan da koruma ve savunma tedbirleri almak zarureti" karşısında, tasarının hazırlandığı belirtiliyor ve hükümete yeni ve olağanüstü durumun gerektirdiği yetkilerin tanınmasını istiyordu.⁽¹⁰¹⁾ 18 Ocak 1940 tarihindeki görüşmelerden sonra maddeler tek tek oylanmış ve bir iki ufak değişiklikle meclis tarafından kabul edilmiştir. (Kanun No: 3780)

(100) KOÇAK, Cemil, A.g.e., 2. cilt, s. 373

(101) T.B.M.M. 2. C Cilt 8 Devre 6. İctima: 1. 27. inikad celse 1. s. 139

Kanuna göre; genel veya kısmi seferberlik, devletin harbe girmesi olasılığı , T.C. ilgilendiren yabancı devletler arasındaki harb hali gibi olağanüstü durumlarda, devletin bünyesini ekonomi ve Milli Savunma bakımından takviye amacıyla Bakanlar kuruluna bu kanunda gösterilen şekilde ve şartlar altında vazife ve görevler verilmiştir.(Md. 1)

Olağanüstü durumların son bulduğu ve bu kanun hükümlerinin uygulamasına lüzum kalmadığı hükümetçe kararlaştırılarak ilân eder ve B.M.M'ne bilgi verecektir. (Md. 3)

MKK kararlarını hazırlamak ve ilgi Bakanlıklar arasında, işbirliği sağlamak üzere bir Koordinasyon Heyeti kurulacak ve heyete Başbakanın önerisi ile ilgili vekiller katılacaktır (Md. 4)

Hükümet, halk ve milli savunma ihtiyacını karşılayabilecek şekil ve ölçüde olmasına sağlayabilmek için, gerek tesis gerekse imalatta gereken değişiklikleri yapmak amacı ile sanayi ve maden kurumlarını kontrol eder.(Md. 7)

Hükümet, sanayi ve maden kuruluşlarından üretim programları isteyebileceği gibi, bu kuruluşlara doğrudan doğruya bu yolda program vermek yetkisine sahiptir (Md. 8). Ayrıca bu kuruluşların üretimlerini ve diğer iş yerlerindeki çalışmayı, bu kanunun dahi gereken ihtiyacı karşılayabilecek sınıra çıkarmak için gereken işçi kadrosunu ve uzman temin eder. Bu amaçla vatandaşlara ücretli iş mükellefiyeti yükleyebilir (Md. 9). Bu iş yerlerinde ve diğer işyerlerinde çalışan işçiler, teknisyen ve mühendisler, uzmanlar, diğer çalışanlar, çalıştıkları kurumu kabul edebilir bir mazereti olmaksızın ve haber vermeden terkedemezler. Bu maddeye göre çalışmaya mecbur tutulanlara çalışmalarına uygun emsallerine göre ücret verilir. (Md. 10). Bu kurumların mallarını normal maliyetine yüzde belirli bir kâr ilave ederek hükümet satın alınabilir. Bu malların Hükümete teslimi mecburidir. (Md. 11) Hükümet bu kuruluş-

lara ve küçük sanat sahiplerine ve iş sahiplerine gereken krediyi temin eder (Md. 12). Hükümet, halk ve savunma ihtiyacını karşılamak üzere mal stok edebilir (Md. 13). Bu maddelerin birelde toplanmasına engel olmak için değer fiyatlarında bunlara el koyarak, ihtiyacı olan kurumlara kârsız verir (Md. 14). Üretimi bir elde toplamak amacıyla hükümet bunları birleştirerek işletebilir. Bu maddenin uygulanması dolayısıyla işletmeden mahrum olan maden sahiplerinin devam eden mahremiyet sürelerine ait zararları ödenir (Md. 16). Hükümet bu hükümleri uygulamayan ve istenilen derecede üretimde bulunmayan sanayi ve modern kuruluşlarına el koyarak kendisi işletir. Bu işletme süresince uygun tazminat verir (Md. 18).

Bu kanun uygulandığı sürece fazla çalışmaya lüzum görülen hallerde iş yerlerine ve ihtiyacın derecesine göre günlük iş saati her gün 3 saat arttırılabilir. İş Kanunu 50. maddesinin küçüklerle kadınlara ait devamlı hükümleri sanayii kuruluşları ile diğer işyerlerinde uygulanmayabilir. Hafta tatili yine bu kanunun yürürlükte olduğu sürece uygulanmayabilecektir. Ancak bu hüküm işçinin haftada bir gün tatil hakkını iptal etmeyecektir (Md. 19).

Bu maddenin pek tartışılmadığı bir gerçektir. Fazla çalışma süresini az bulup yalnızca "3 saat mi" diyen milletvekili de Sadettin Epikmen (İzmir)dir.

Hükümet: İthalat miktarının ve çeşitlerini tesbit eder (Md. 20)⁽¹⁰²⁾

Hükümet; her türlü özel nakil araçlarını, denizseferlerin düzenleme ve sınırlama yaşayabileceği gibi, bu araçların malzemelerini ve ücretlerini vererek Devletçe lüzum görülen yerlerde vehizmetlerde çalıştırabilir, gerek ve ihtiyaç görülürse değer parasını verip bunları satın alabilir. (Md. 36).

(102) T.BMM. 2. c, clit 8, Devre 6. İnikad 27. İçtima 1. celse 1. 18.1.1940 s.144

Hükümet, tarımda çalışabilen her vatandaşı, işleri yüzüstü kalmamak şartıyla oturduğu yerin 15 km. mesafesi içinde bulunan gerek Devlete ve gerek şahıslara ait zirai işletmelerinde ihtiyaca göre uygun işlerde çalışabilir. Kadınlar ancak kendi köy, kasaba ve şehir sınırları içinde çalıştırılabilir. (Md. 37). Üzerinde tarım yapılmayan 500 hektardan büyük araziye Hükümet bir bedel karşılığında işletebilir (Md. 39) Ekilen her dört hektar arazi için bir çift öküz milli savunma yükümlülüğü için alınır (Md. 11). Bu madde üzerinde çok tartışılmış, Hikmet Bayur, Sadece 4-5 hektarı olandan alınmaması için bir takrir verir, ancak Meclis dikkate almaz. Zira ülkede bu miktar arazi ile geçinen çötur. Bu madde daha sonrada oldukça tartışılmıştır.

Görülüyorki, MKK ile sanayici, madenci, nakliyatçı, hatta çiftçi aleyhine emredici planlamaya ulaşan bir çok müdahale imkanları tanınmakta ve belirli şartlarda geçici devletleştirmeye de yetki tanınmaktadır. Ancak bu halde " uygun tazminat" ödenmesi şartı konulmuştur.

Ancak kanun bu unsurların yanında özel teşebbüsü teşvik eden savaş ekonomisinin zor şartları içinde onada cömert bir pay ayıran yönleri de vardır. Kredi sağlanması, araçlar sağlar, işçiler sağlar. İthalatçılara hükümet döviz ve kredi sağlayacağı gibi, stok yapmadan ötürü uğrayacağı zararları karşılar. Ancak bu alanda bürokrasiye çok geniş yetkiler verilmesi idari kadro içinde uygun bir zemin hazırlayacak niteliktedir.⁽¹⁰³⁾

MKK. işçi sınıfını ve yoksul köylülerin aleyhindedir. Burjuve sınıfına getirdikleri yükümlülükler sınırlı alanda uygulanmıştır.⁽¹⁰⁴⁾ Buna rağmen tüccar, devletin ekonomiyi dizginlemesinden, bu kanuna 1942'de yapılan ek uyarınca devletin hiçbir kayda tabi olmaksızın işletmelere el koyabilmesinden şikayetçidir.⁽¹⁰⁵⁾

(103) BORATAN, Korkut, A.g.e., s.329

(104) TİMUR, Taner, A.g.e., s.179

(105) CEM, İsmail, Türkiye'de Geri Kalmışlığın tarihi, Cem Yayınevi 12. Basım. Özyürt Matb. İstanbul 1995, s.312

Tarımla ilgi iolan maddelerden 41. madde küçük çiftçilerin 40 dönemünden az arazisi olanlar bir çift öküzlerini devlete verecekti Böylece en önemli üretken kaynaktan yoksun kalarak, çiftçilik yapma imkanlarını büyük ölçüde yitirmektedir. Bunun küçük çiftçi için anlamı ekonomik yıkımdır. Gerçekten bu maddenin küçük köylüyü mülkiyetinin tasfiyesine yol açarak bir uygulamaya-imkan verebileceği açıktır.⁽¹⁰⁶⁾

Ayrıca bu kanuna uymayanlarla ilgili maddelere göre cezai hükümlerde belirlenmiştir.

Savaş yılları içinde MKK dan önemli değişiklik geçirmiştir. Bunlar:⁽¹⁰⁷⁾

1- 3954 sayılı 25.12.1940 tarihli kanun: Bu kanunla işçilerin çalışma şartları ve tatilleri kısıtlanmakta ve haftada bir günlük tatilin tamamen kaldırılması mümkün kılınmaktadır. Özel teşebbüsün kendisine satmaya mecbur oldukları malları toplama, sevk ve dağıtım satım işletebilmesi herhangi bir şarta bağlı olmaksızın, sadece görülen lüzuma bağlanmaktadır

3) 4648 sayılı ve 3.8.1944 tarihli kanun-i işçilere ve iş mükellefiyetine tabi olanlara daha ağıt şartlar getirilir. İş yerlerinden kaçanların işyerlerine sevki için zabıta kullanılabilir, bu aradaki masrafları kurum öderse işçinin parasından keser. Ayrıca hükümete azami ücretlerin tespit etme yetkisi verilmektedir. Hükümette belirli işler için bu yetkiyi ticaret veya esnaf odalarına devredebilirdi. Tarımda iş mükellefiyeti 1,5 ayı geçmeyecektir.

Ayrıca 22 Şubat 1941'deki Koordinasyon kurulu birinci maddesine göre de: 16 yaşından büyük erkek çocukların madende, Kadınlarla, 12 yaşından büyük kız ve

(106) BORATAN, Korkut, A.g.e., s.332

(107) A.g.e., s.334-335

erkek çocukların dokuma sanayinde geçgündüz postalarında çalıştırılmalarına izin verilebilir.(108)

Savaşın doğurduğu sonuçlar nedeniyle yetişkinler askere alınmış, yerleri kadın ve çocuklarla doldurulmuştur. Ücretler dönmüş, fiyatlar artmıştır.(109)

MKK uygulamasının ağırlığı ticaret üzerine yönelmiş, karabosracılığı, istifçiliği önlemeye çalışmış fakat uygulamasında belli noktalarda fazlaca uygulanılmıştır.

b- Varlık Vergisi:

1942 yılının vergileri büyük ölçüde ücretli ve maaşlılardan toplanan kazanç vergisi dahi, hemen hemen tümü ile kentli ve köylü çalışan halkın sırtına yüklenmekteydi. Bu yükü daha fazla arttırmak, yani mevcut sistemin bünyesi içinde vergi oranlarını yükseltmek yoluyla kamu giderlerini finanse etmek imkan dışı görülüyordu. Tek yol mevcut vergi sisteminin ulaşamadığı ve artık büyük ölçüde savaş kazançlarında içeren burjuvazinin ve toprak sahiplerinin giderlerine yüklenmekti. Bizat bu fikir Saraçoğlu'ndan çıkmıştı. O bir kereye mahsus itiraz yolları kapalı ve çok kısa ağırlıkta bir vergiyi öneriyordu. Belli noktalara, büyük kentlerin ticaret çevreler, fakat özellikle azınlıklara yöneltilecek bir olağanüstü vergi tasarlamakta idi. Varlık vergisi bu tasarının ürünüdür.

Varlık Vergisinin baş mimarı Başbakan Şükrü Saraçoğlu'dur.(110) Kanunu, Saraçoğlu'nun direktiflerinden hareketle Maliye Bakanı Fuat-Ağralı ve özellikle Müsteşar Esat Tekeli ve Teftiş Kurulu Başkanı Sevket Adalar tarafından hazırlanmıştır. Kanun metninde azınlıklardan alınmasıyla ilgili herhangi bir husus yoktur.

(108) GÜZEL, M. Şehmuz, "II. Dünya Savaşında İşçiler ve sermaye" mülkiyetler Birliği Dergisi Aralık 1992 Sayı 150 s.35

(109) A.g.e., s.38

(110) BORATAN, Korkut, A.g.e., s.339-340

Saraçoğlu bu vergiye ilgili olarak 11.11.1942 tarihinde mecliste şöyle diyorduk. "Bütün eşya fiyatlarının delice artışında üretim azlığının ithalat eksikliğinin, geniş tedbirlerin bilhassa doymak bilmeyen hırsın ve kaçakçılığın geniş payı vardır. Bu iş için tek yol tedavüle çıkan paranın bir kısmını vergi olarak geri çekmekten ibarettir. Harp yıllarında en çok parayı tüccarlar kazandığı için en büyük yükü onlar çekecektir..."⁽¹¹¹⁾ Saraçoğlu bu resmi açıklamasında özellikle hedef aldıkları ifade edilen ticaret çevreleri, vergi uygulamasında ortaya çıkacağı gibi, tarım ürünleri üzerinde ticaret eden zengenleşen Anadolu kökenli azınlık gruplar olacaktır.

Varlık Vergisi ile ilgili üst düzey çalışmaların maliye teşkilatına ilk defa 1942 Eylülü başlarında bir yazı ile gelmiştir. Bu yazıda "harp ve kaçakçılık dolayısıyla kazanılan olağanüstü kazançlar kanunlarımızın vergilendirmekte olduğu bu sebeple bilhassa azınlıkların büyük servet kazandıkları belirtiliyor ve "Piyasada acele inceleme yaptırılarak kimlerin bu şekilde kazançlar sağladığını tespiti, azlıkların ayrı bir cetvel de tespiti isteniyordu. Böylece verginin kanunlaşmasından 2 ay önce azınlık-Türk ayrımı vergi uygulamasında esas teşkil edeceği anlaşılmuş oluyordu. Daha sonra Maliye Bakanlığı mükelleflerle ilgili bu ilk tahmin cetvellerinin dört ayrı grupta toplanmasını talep edecekti. Bu gruplar: M: Müslüman agrup, G: Gayrimüslim azınlıklar, D: Dönme, E: Ecnebler olarak tanımlanmıştı.⁽¹¹²⁾

11 Kasım 1942'de Varlık Vergisi hakkındaki kanun görüşülmeye başlamış ve aynı gün kabul edilmiştir.⁽¹¹³⁾

1. maddeyle Varlık vergisi tanımlanmıştır. Buna göre; servet ve kazanç sahiplerinin servetleri ve fevkalade kazançları üzerinde alınmak ve bir defaya mahsus olmak üzere oluşturduğu belirtiliyordu.

(111) T.B.M.M. 2C Cilt 28 Devre 6. İnikad 3. İçtimak: 11.11.1942 I. celse s.21

(112) BORATAN, Korkut, A.g.e., s.342

(113) A.g.e., s.32

a) Kazanç ve buhran vergileri mükellefleri

b) Büyük çiftçiler yani işlemin İdaresi ve Araçlarına helal getirmeksizin vergi mükellefiyetini ifa edebilecekleri ilgili komisyonlarca tespit edilen çiftçiler.

c) Sahip oldukları binaların veya bina hisselerinin yıllık gayri safi gelir toplamı 2500 liradan ve arsaların vergide kayıtlı kıymetleri 5000 liradan yukarı olup bu miktarın indirilmesinden sonra kalanı vermeleri ve kıymetleriyle vergiyi verebileceği komisyonlarca kararlaştırılanlar.

d) 1939'dan beri kazanç ve buhran vergilerine tabi bir teşebbüsle uğraştığı halde kanunun yayını tarihinde işini terk, devir ya da tasfiye etmiş olanlar.

e) Mesleki tacir, komisyoncu, tellal, simsar olmadığı halde 1939'dan berilik defaya mahsus bile olsa ticari muameleye aracılık edip karşılığında para veya mal almış olanlar.

Bu sınıflamanın ilk maddesi, beyannameli ticaret erbabının yanısıra işçileri, maaşlı mütahem'i küçük ve hatta seyyar esnafıda kapıyordu. Bu vergi uuygulamasında sayısız güçlükler çıkarmıştır.

Şirketlerin ödeyecekleri vergi son vergi ödedikleri yılını safi kazançlarının %50'sinden az ve Anonim Şirketler için %70'inden çok olamaz. Çiftçilerin ise varlıklarının %5'ini geçemez (Md. 6).

Vergi'yi almakla görevli olan komisyon, mahalın en büyük mülkiye memurunun başkanlığında, en büyük mal memuru, ticaret odaları ve belediyelere kendi üyelerinden seçilecek ikişer üyeden kurulur. Eğer ticaret odası yoksa kendi üyelerinden seçilecek ikişer üyeden kurulur. Eğer ticaret odası yoksa belediyelerce kendi dışından ticaret ve tarımdan anlayan iki kişi ticaret odasından seçilecek üyelerin yerine

geçen (Md. 7) Komisyon kararları nihaidir. Ancak üyenin mükellefe aynı konudan mükerrer vergi alınması halinde itiraz imkanı vardır. Bunlar en yüksek memur tarafından uygulanır.(Md. 11) komisyonlar 15 gün içinde yetkili oldukları bölgedeki zümrelerin mükellefiyetlerinin tespitini yapamazlarsa, memur olmayan üyeler değiştirilir ve bunların yerine son seçimde ikinci sevmen olan kişiler arasında dert kişi belediye başkanı tarafından tayin edilir. Vergi borçlarının tebliğinden sonra en fazla 15gün içinde ödemeye mecburdurlar. 1 hafta içinde %1,2 hafta içinde %2 zam uygulanır. Bu arada hacizde yapılabilir. Bir ay içinde borçlarının tamamını ödeyemeyenler, borçlarının tamamını ödeyinceye kadar bedeni kabiliyetlerine göre genel hizmetlerde çalıştırılırlar. Sadece kadınlar ve 55 yaşını aşan erkekler ve yükümlülükten muaftır (Md. 12)

Varlık vergisi konusunda öngörülen çalışma mükellefiyetinin uygulanma esasları 7 Ocak 1943 tarihinde bir talimatname ile tesbit edilmiştir.⁽¹¹⁴⁾

Bu talimatnameye göre; varlık vergisi boralarını bir ay içinde ödemedikleri için çalışma mükellefiyetine tabi tutulanlar işyerlerinin veya evlerinin bulunduğu ilin dışında olması öngörülen çalışma yerine aşağıdaki sıraya göre sevkediliyorlar:

- 1- Hiç vergi ödememişler,
- 2- Vergiyi kısmen ödemiş olmakla beraber hacze uygun mallarını kaçırınlar
- 3- Menkul, malını kaçırmadığı ve borcunu ödemedede iyi niyet gösterdiği anlaşılıyanlar,
- 4- Sırf gayri menkulünden mükellef tutulmuş olanlar

(114) BORATAN, Korkut, A.g.e., s.345

Talimatname bu grupların sevk ve çalışma biçimleri ile ilgili hükümler içermektedir. Çalışma mükellefiyetine tabi tutulacak kişilerin, işyerlerine sevkedilmeye kadarki talimatnamede "toplantı yeri" denen kamplarda zabıta nezareti altında alıkonurlar. Çalışmaya başladıktan sonra mükelleflere bir ücret verilmekle beraber ücretin yarısı fiilen ödenir kalan kısmı bloke edilir. Bunların yiyecek, giyecek barınma, hastalandıkları takdirde bakım masrafları kendilerine aittir. Borçlarını tamamen ödeyinceye kadar çalıştırılırlar.

Vergi uygulamasında M.G.D.E grupları arasındaki farklı uygulama, vergi oranlarında her grup için farklılar yapılmıştır. Müslümanlar ve ecnebler savaş gelirlerinin 1/8'ini, dönmeler 1/4, gayrimüslümler ise 1/2 sini vergi olarak ödeyeceklerdir.

Böylece azınlıklar Türklerden 4 misli daha ağır oranda vergileniyordu. Hizmet erbabı ve küçük esnafa uygulanacağı kararlaştırılan vergide sadece azınlıklardan alınmıştır.

Varlık Vergisi, uygulaması hükümetin savaş yıllarında mali zorluklarına kalıca bir çözüm getirmek ve bozulan gelir ve servet dağılımını düzeltmekten çok bir çok yerli gayri müslim tüccar ve sanayiciyi perişan etmeye yaradı. Bunlar varlıklarının bir bölümünü vergi nedeniyle devlete aktarıırken önemli bir bölümünde Müslüman-Türk zenginliklerin eline geçti. Bunlar zengin Rum, Ermeni, Yahudilerin panik içinde elden çıkarmak zorunda kaldıkları taşınmaz malları ve fabrikaları ve ticari stokları yok pahasına sattılar.⁽¹¹⁵⁾

Varlık Vergiside başlangıçtaki belirlenen amaçlara tam ulaşamamıştır. Gerçi iktidar bu vergiyle tahsil etmeyi planladığı 425 milyon liranın 315 milyon lirasını

(115) TEZEL, S. Yahya, A.g.e., s.239

yani %70 alabilmiş, ama mülksüzleşmenin önüne asla geçilememiştir. Ayrıca çalışma mükellefiyetinin sadece gayri müslimlerin tabitması da bu verginin bir diğer yönüdür. Varlık vergisi yürürlükte kaldığı süre içinde kampa alınanların sayısı 2075 Ayşekale'ye sevk edilenlerin sayısı ise 1400'dür. İstanbullu azınlıkları bunların %90'ını oluşturuyor. Bunların 21'i Aşkalede ölmüştür.⁽¹¹⁶⁾

Varlık Vergisi 15 Mart 1944 tarihinde, yani 16 ay yürürlükte kaldıktan sonra 4530 sayılı "Varlık Vergisinin Bakayasının Tarhine Dair Kanun" ile tarihe karıştı. Bu kanunlar tahsil edilmemiş borçlar silindi.⁽¹¹⁷⁾

Ayrıca Varlık Vergisine yabancı ülkelerden çok büyük tepkiler glemiştir. Belkide bu nedenle kaldırılmıştır.

Son olarak bu dönemde çıkan diğer bir vergide "Toprak Mahsulleri Vergisi" dir. Varlık Vergisine başladıktan bir yıl sonra, Saraçoğlu Hükümeti, keyfilik unsurları yönünden Varlık vergisine benziyordu. Dış görüşünüyle bu vergi, savaş şartlarından yararlanan gruplar için o ana kadar karşılığını ödemiş bulunan çiftçilere yönelen ve bu yönüyle varlıklı vergisinin bir tamamlayıcısı olarak görülebilecek bir vergidir.

Ancak varlık vergisinin aksine, bu vergi büyük ve küçük çiftçi arasında fark gözetmeyen bir kanundur ve bu yüzden en ağır yükün piyasaya pek az açılmış ve esasen savaş şartlarında üretimi düşmüş, sadece kendi boğazı için üreten küçük köylüye yüklendiği tahmin edilebilir.⁽¹¹⁸⁾

Ne varki, büyük çiftçide vergiye, tabi tutulmuş, aşarın kaldırılmasından beri ilk defa olarak kamu harcamalarına finansmana geniş bir ölçüde katılmıştır. Bu yüz-

(116) BORATAN, Korkut, A.g.e., s.349

(117) A.g.e., s.350

(118) A.g.e., s.351

den bu verginin, Köy Enstitüleri ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu gibi büyük toprak sahiplerinin tepkisini ve direnmesini doğuran icraatla birlikte toprak ağaların ve toprak burjuvazisinin CHP iktidarına savaş sonunda cephe almasına yol açan etkenlerden biridir.⁽¹¹⁹⁾

Toprak Mahsulleri Vergisi kanunu 26 Nisan 1944'te 4553 sayılı ile kanunlaşmıştır.

Tam olarak uygulandığı 3 yıl boyunca bu vergiye ait 192 milyon liralık ayı ve nakdi tahsilat yapılmıştır. Bu miktar varlık vergisinden az olmasına rağmen, ödemelerin vergiye alışkanlıklarını unutmaya başlamış bir sınıf tarafından yapılması herhalde verginin ağır hissedilmesi için güçlü bir sebeptir.⁽¹²⁰⁾

4) CHP'nin 6. BÜYÜK KURULTAYI:

Tüm şiddet ve acımasızlığıyla devam eden savaş Türkiye'nin toplumsal ekonomik ve siyasal yapısında etkiler yaratırken, 8 Haziran 1943'de CHP'nin 6. Kurultayı toplanmıştır. Bu tarihte, Parti Genel Sekreteri Bilecik Milletvekili Memduh Şevket Esendal, Başbakan ve Genel Başkan Vekili Şükrü Saracoğlu'ydu. Bu kurultay aynı zamanda tek partili devrenin son büyük kongresidir. Yeni bir genel seçimi müteakip yapılan bu kongre Parti prensiplerine bir değişiklik getirmemiştir.

kurultayın hemen öncesinde, başında, parti nizamnamesinde, değişiklik yapılacağına ilişkin söylentiye dayalı haberler yayınlanmıştı.

CHP Altıncı Büyük Kurultayı, 8 Haziran 1943 tarihinde, Ankara'da Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nde toplanır. Kurultay bir hafta sürecektir. Bu kurultayın za-
bıtları yayınlanmamıştır.

(119) BORATAN, Korku, A.g.e., s.352

(120) BORATAN, Korkut, A.g.e., s.353

Kurultayın açış konuşması Milli Şef İsmet İnönü yapmıştır. İnönü ülkenin sa-
vaş ortamında bile, sansürsüz, cebirsiz, her türlü anarşiden uzak yaşatıldığını" sö-
eyler ve 1939'da oluşturulan Müstakil Grubun çalışmalarını över.⁽¹²¹⁾

Müstakil Grup, 1939'dan sonra değişiklik geçirmiştir. Bursa milletvekili Fazlı
Güleç'in valiliğine atanması üzerine, yerine Celal Siren seçilmiştir. Genel Seçimler-
de, üyelere zeki Mesut, seçilmemiş ve "yeni seçim nedeniyle hükümetin kurulma-
sında Başbakanın yararlanacağı çevreyi genişletme" gerekçesiyle Celal Sait Siren,
Ali Rıza Türel ve Fuat Sirman, parti Grubuna nakledilmiştir. Böylece Müstakil Grup
6. Kurultay'a 17 üye ile katılmıştır. Müstakil grup, Kurultaya 4 yıllık denetim çalış-
masını parti çerçevesinde ve Mecliste iki bölüme ayırarak rapor halinde sunmuşlar-
dır. Bu raporda; lüzum görülen görüşme ve tartışma yapılmış olduğu, eleştirme ve
temennilerini Hükümete bildirdiklerini, bakanlıklarla ilgili çalışmalar uzman bir ko-
miteyle incelendiğini, Umum Heyeti'nin 4 yılda 136 kez toplandığını, milletvekil-
leriyle daha önce görüşmeler yapıldığı için mecliste pek fazla müdahalenin gerekme-
diği dış politikadan dolayı parti hükümetlerini kutladıklarını belirtmişlerdir.⁽¹²²⁾

Ayrıca Kurultaya; müstakil üye sayısının arttırılmasını, Grup Büyük Encü-
menlerde üçer, diğerlerinde ikişer, birer kişi bulundurmaya mecburiyetinde olundu-
ğunu, üye sayısının 35'e çıkarılmasını teklif etmişlerdir.⁽¹²³⁾

6. Kurultay'la Haziran'da üçüncü kez toplandığında gündemdeki madde tüzük
değişikliğidir. Ama hararetli tartışmalar olmaz Belediye başkanlıklarıyla parti baş-
kanlıklarının ayrı kişilerde olmaması ve devlet payının küçük olduğu kuruluşlara
partilerin girebilmesi istekleri "usulü dairesinde" cevapladıktan sonra yeni tüzük ka-
bul edilir.Nizamnameye şu hüküm eklenmişti:

(121) BİLA, Hikmet CHP Tarihi s. 177

(122) CHP VI. Büyük Kurultaya sunulan CHP Meclis Müstakil Grubunun Raporu An. 8.6.1943,
s.4-5

(123) A.g.e., rapor s.8

"Partinin amacı, memleketin siyasal hayatının bütün teşkilatında, kendi prensiplerini Türk milletine sevdirmek ve kabul ettirmektir. Partimizin bunun için birinci vasıtası kanun yolları ile seçimi kazanıp, Büyük millet Meclisinde çoğunluğu elde etmek ve parti hükümetini kurmaktır."(Md.2)

Eski nizamnamede yer alan 5. 6. 7. 9. maddeler yeni nizamnamede yer almıştır. (124)Yine eski nizamnamede yer alan, "Parti henüz siyatle uğraşmak çağına gelmemiş olan bütün Türk gençlerini partinin doğal adayı sayar" hükmü (Md. 9), yeni nizamnamede yer almaz.

Önemli bir değişiklikde, eski nizamnamede yer alan ve 1939 yılında yapılan parti kurultayında hayli tartışma konusu olduğunu gördüğümüz, "Genel Sekreter"in parti hükümetine üye olarak girmesi sağlanır" hükmünün (Md. 29) artık yeni nizamnamede yer almıyordu.

Böylece, eski bir tartışma konusu yeniden gündeme getiriliyor ve partinin hükümetle olan siyasi ilişkisi bir kez daha farklı biçimde kurulmak isteniyordu. Bu suretle CHP'nin hükümetten ayrılması yolunda bir kez daha girişimde bulunuluyor ve yeni bir adım atılıyor.(125)

Ancak, bu adımın somut sonucu, CHP'nin hükümetle olan siyasi ilişkilerinde önemli bir değişikliğe neden olmasada, yine olumlu bir gelişmedir.

Nizamnamede, eski nizamnamede yer alan "Büyük Kurultay'ın açılışı. Parti teşkilatıyla bütün partiler için kutlu bir hadisesi sayılır." hükmünde (49) yer almaz.

(124) CHP Program ve Nizamnamesi. Partinin VI. büyük kurultayının 14.6.1943 tarihinde kabul edilmiştir. zebama Matb. Ankara, 1943, s.3

(125) KOÇAK, Cemil, A.g.e., cilt:2, s.321

Eski nizamnamede yer almayan fakat yeni nizamnamede 84. maddede vilayetlerin idare heyetleri görevlerine 1. fırka olarak "Partinin prensiplerini, her vesile ile Parti için sevgi uyandıracak bir tarzda halk arasında yayıp herkese benimsetmek" ibaresi yer almıştır.

Yeni nizamnamede Müstakil Grubu üye sayısı, CHP Mastakil grubu raporunda talep edildiği gibi, 21'den 35'e yükseltilmişti. (Md.96)

Kurultayın altınca günü yeni program görüşülmüş ve kabul edilmiştir.

1939 programının giriş bölümünden birinci ve üçüncü paragraflar alınmıştır, ortadaki paragraf alınmamıştır. Böylece yeni nizamnamede giriş bölümü kısaltılmıştır.

İkinci kısımda CHP'nin ana vasıflarından milliyetçiliğe ek bir fırka koyar: "Parti Milliyetçiliği Türk mileti içinde en yüksek bir insan seviyesine varmanın kök şartı ve vasıtası bilir. Parti milletler arasındaki münasebetlerde, Türk Milleyetçiliğini hiç bir zaman için zarar düşünmeyen, her milletin insanlığa değerli hasletlerini takdir ve teşvik eden bir iyilik unsuru olarak kullanılır" Bu maddeyle belki savaş içinde, ülkesi hakkında, yabancıların toprağında gözü olmadığı bir kez daha belirtilmiştir.

Devletcilikle ilgili olan bölümde eski programda; "iktisadi işlerin de devletin fiilen yapıcılık olduğu kadar hususi teşebbüsleri teşvikle yapılanları düzenleme ve denetleye yapmaktadır" deniyorken yeni programda "Devletçiliğimiz milli menfaatinin gerekli kılmadığı hiçbir şekilde hususi menfaatlerle mücadele edemez." deniyordu.

CHP 6. Kurultay'ınca kabul edilen programdaki iktisatla ilgili hükümler oldukça ilginçtir Özel Girişime ödünler tanımıştır. 1935 programından oldukça uzaklaşmıştır. Bir yandan savaşın ençok "maaşlı dar ve sabit gelirlilere çarptığını itiraf

ederken diğerk yandan özel girişimlerin "teşvik edileceğini" belirten CHP 6. Kurultay Programı, niteliğini ve amacını bu iki çelişik hüküm ile kendisi açıklamaktadır. Yine aynı programda vergilerin artırılacağı söylenirken, "Serbest meslek sahibinin" gerekli ve yararlı hizmetlerinin partice takdir edileceği ve yetenekleri ve hizmetleri karşılığını görmelerine uygun olanak ve alanları açık ve emin bulundurmayı partinin görevlerinden saydığı" belirtilmiştir. Burada serbest meslek sahibi denirken, tüccar ve sanayicilerin kastedildiği açıktır. Ancak, bu kesimin "yetenek" ve "hizmetleri" nin tanımı yapılmamıştır.(126)

Programın beşinci kısmı "Cihan Harbi İçinde" diğerk eski programlarında olmayan bir başlıkla 10 maddeliktir. Burada, yurтта sulh, cihanda sulh ilkesi tekrar edilmiş, ordunun savaş ihtimaline karşı hazır tutulması, ticaret ekonomi şartlarının değıştiğı ihtimaline karşı hazır tutulması, ticaret, ekonomi şartlarının değıştiğı gibi meseler olduğu söylenerek, gerektiğinde seferberlik bir düzen içinde de sağlanması- nın İçişleri Bakanlığının görevi olduğu, memleketin korunması için bütün kaynakların kullanılabilceğı, köylünün yükseltilmesi ve geçiminin kolaylaştırılması, partinin hükümete maddi ve manevi olarak yardımcı olacağı belirtiliyordu.

Altıncı Kısım'da "Cihan Harbinden Sonraki ihtimaller" başlığındadır. Barışın nasıl olacağını belli olmadığı, milli savunmanın birinci sorun olarak kalması ihtilalinin olduğu, ileride şartların ne olacağı belli değıl, ama her durumda imar ve gelişme işlerine ara verilmeyeceğı, ihtiyaçların prensiplerde millet kendi kaynağından karşılanacağı ve daha çok çalışmak gerekliliğı belirtilmiştir.

15 Haziran 1943, 6. Kurultayın son günüdür. Kapanış konuşması için Şükrü Saraçoğlu kürsüye gelir. Tarafsızlık politikasını özetler, Saraçoğlu, imzalanan anlaş-

(126) BİLA, Hikmet, CHP Tarihi, s. 179-180

malarla Türkiye'nin savaş tehlikesinden uyarıldığı anlatmaya çalışıyordu. Ayrıca savaş ekonomisini sergiliyor ve Varlık Vergisi ile Toprak Mahsulleri Vergisi'nin azınlıklar ve yabancılara yüklendiği yolundaki iddiaları, alkışlar arasında reddediyordu.(127)

6. Kurultay'ın son günü yapılan seçimler sonunda İnönü, yeniden Değişmez Genel Başkanlığa seçilmiş, oda Memduh Şefket Esendal'ı yeniden Genel Sekreterliğe getirmiştir. Genel Yönetim Kurulu üyelerine ise Genel Başkan belirlenen şu isimler seçilmiştir: Rahmi Köker, Rıodvan Nafiz Ergüder, Tevfik Fikret Sılay, Nafi Atuf Kansu, Cevat Dursunoğlu, Fatma Memik, AlaatinTiritoğlu, Mehmet Şevket Esendal, Emin Erişirgil, Münir Hüsrev Göle, Bekir Kaleli, asım Gülek, Atif Akgüç, Faik Ahmet Barutçu, Kutsi Tecer, Hüsnü Kitapçı.(128)

Ali Rana Tarhan da yeniden Genel Başkanvekilliğine getirilir. Ayrıca müstakil üyelere aynı gün seçilmiştir.

6. Kurultayda "dilekler" hulasası okunmuş, ilgili Bakanlıklara vermiş ve bunlarla ilgili yanıtlar alınmıştı. Bu dilekler arasında "topraksız araziye toprak verilmesi" isteği ile Zonguldak ve Bartın-Safranbolu bölgesinin "maden ammelerinin yevmiyelerinin arttırılması" ve "maden ammesine verilen ekmek miktarlarının arttırılması talebi göze çarpıyordu.

(127) BİLA, Hikmet, A.g.e., s.180

(128) KOÇAK Cemil, A.g.e., cilt:2 s.327'dan Ulus, 16.6.1943

D- SAVAŞIN SONU VE CHP

1945 yılı başlarken dünya ve Türkiye tarihinde de önemli bir dönüm noktası başlıyordu. Alman orduları bütün cephelerde çökmüş, Doğu'da Sovyetler, Batı'da müttefikler, Hitler'in Berlin'ine yürümektedirler. Savaşın sonucu kesinlikle bellidir artık Almanya yenilecektir.

Bu gelişim, Türkiye üzerinde büyük etkiler yaratacak ve Savaş sonrasında kurulması kararlaştırılan Birleşik Milletler örgütüne katılabilmek için, 23 Şubat'ta Almanya ve Japonya'ya savaş ilân edilecektir. 24 Şubatta ise, Türk delegesi Birleşmiş Milletler paktını imzalayacaktır.⁽¹²⁹⁾

Türkiye'nin Batı sistemiyle bütünleşme çabaları açısından 1945 başları önemli günlerdir. Gerek ülkede gerekse parti içinde egemen olan güçler, yıllardır sürdürdükleri işbirliğinin gereği olarak, savaş sonrası yerini arayan Türkiye'nin tekerlerini Batıya doğru itmeye başlamışlardır. Artık toplantıların açık yapılmasına karar verilmiştir.

CHP içindeki varlıklar, demokrasinin şiddetli savunucuları kesilmişlerdir. Bürokratlar, ağır baskılar altında birbirini adına ödünler vermekte, yerli-yabancı sermaye karşısında yelkenleri indirmek zorunda kalmaktadır. Atlantik ötesindeki dost Amerika'nın da isteği doğrultusunda tarımda kapitalistleşme süreci hızlandırılmaktadır.⁽¹³⁰⁾

Bu gelişimin en çarpıcı örneği, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu olmuştur. Bu kanun ve yolaçtığı tartışmalar, ülkenin kaderine yön veren olayların başlangıcıdır.

(129) BİLA, Hikmet CHP Tarihi s. 187

Toprak reformu yapılması fikri yeni değildir. Türkiye'nin köylü olduğunu belirten Mustafa Kemal, köylüye yönelik bir takım düzenlemeler getirmiştir. Ama bunlar yeterli değildi. 1937 yılında BMM'nin açılışında Atatürk yine aynı konuyu gündeme getirmiştir. Özetle köylünün topraklandırılması işi İnönü'nün ve Atatürk'ün yeni köycülük hamlelerinin esaslarından biriydi. Kanunun bir sonuca bağlanamamasının sebebi TBMM'nin, toprak reformuna karşı daima kuşkulu olmuştur.⁽¹³¹⁾Bununda temel nedeni meclisin yapısında yada temele inerek Milli Mücadele de işbirliği edilen gruplardır.

Nihayet 25 Ocak 1945 günü, Toprak Reformu Tasarısının esasları Mecliste açıklandı. kanunun 14 Mayıs'ta TBMM'de görüşülmeye başlamadan önce homurtular başlamıştı. Görüşme günü Meclis'te örgütlü ve sistemli bir muhalefet vardır. Toprak ağaları tüm gövdeleriyle sahnededirler artık⁽¹³²⁾

Tasarının sunuş konuşmasını yapan Tarım Bakanı Şevket Raşit Hatiboğlu, ülkede birçok topraksız ve az topraklı köylünün yaşadığını ve bunlara dağıtılacak büyük araziler, bulunduğunu belirtmiş, Toprak Reformunun büyük hadiseler ve büyük zorluklarla arşılacağını eklemiştir.

Ve o güçlükler, Bakanın konuşmasından hemen sonra boy göstermiştir. Cavit Oral, Refik Koraltan, Halil Mentşe, gibi milletvekilleri tasarıyı eleştirmişlerdi. Halil Mentşe'ye göre Toprak Reformu yapılması için köylünün ayaklanması gerekmektedir. Ayaklanma olmadığına göre, Toprak Reformuna da gerek yoktu. Eleştiriler Emin Sazak, Damar Arıkoğlu, Ali Münif Yeğenoğa ve Adnan Menderes'le devam eder. Menderes'e göre; böyle bir kanun için koşulların oluşmamıştır.⁽¹³³⁾

(130) BİLA, Hikmet, A.g.e., s.188

(131) AYDEMİR, Ş. Süreyya II. Adam cilt II, s.329-330

(132) BİLA, Hikmet CHP Tarihi A.g.e., s.188

(133) BİLA, Hikmet1 A.g.e., s.188-189

Tasarının gerekçesinde şöyle deniyordu: "... Fakat bugün Türkiye'de varolan arazi mülkiyeti bünyesi rejimimizin ruhuna, milletimizin zaruretine uymadığı gibi gelişmesini de hızlandıracak durumda değildir..." Gerekçe, hükümetin özellikle feodal benzeri bağımlılık ilişkileri çerçevesinde topraksız yarıcı, ortakçı ya da marabalarca işlenen büyük arazi mülklerini tasfiye etmek istediğini açığa çıkarmaktaydı. (134)

Hükümet tasarısına göre kanunun amaçları 1) Topraksız ya da az topraklı çiftçiye toprak vermek, 2) Ülkedeki tarımsal alanların sürekli işlenmesini sağlamak, 3) Arazi mülklerinin aşırı derecede büyümelerini ve hadden aşağı düşmelerini önlemektir. Topraksız köylüye dağıtılacak araziler büyük mülklerin genel olarak 5000 dönümü ve özel olarak kırsal nüfus yoğunluğunun fazla olduğu bölgelerde 2000 dönümü aşan bölümleri ile sahipleri tarafından değil, fakat ortakçı ve yarıcı gibi topraksız köylülerce işlenen bölümleri olarak tanımlanmıştı. Kamulaştırılacak arazilerin değeri, 1943 yılına kadar bildirilen arazi vergisi matrahlarına eşit olarak belirlenecek, özel kanunla çıkartılacak hazine tahvilleri ile ödenecekti.

Hükümet tasarısının en ilginç yönlerinden biri kurulmak istenen çiftçi ocakları idi. Çiftçi ocağı arazisi, bölgelerin özelliklerine göre, bir çiftçi ailesinin geçinmesine ve aile bireylerinin, iş güçlerinin değerlendirilmesine yetecek genişlikte arazi olarak tanımlanmıştı. (135)

Toprak Reformu ile ilgili tartışmalar daha sonra 17. madde kapsamına dönüşmüştür. 17. madde kanunun özüdür. Çiftçiyi toprak sahibi kılacak olan bu maddedir. 17. madde biraz daha yumuşaktır. Fakat bu tasarıya toprak ağalarının sözcüleri Adnan Menderes ve Emin Sazak eleştirdi. Yeni tasarıda çiftçi ocakları konusu çıkarıl-

(134) TEZEL, S. Yahya, A.g.e., s.251

(135) A.g.e., s.252

mıştı ve kamulaştırılacak arazi bedelleri somutlaştırıldı. Büyük arazi mülklerin 5000 dönümü aşan bölümlerinin kamulaştırılması, düzenli işletmelerin kamulaştırma dışı bırakılması koşuluna bağlanarak sınırlandırıldı.⁽¹³⁶⁾

Tartışmalardan sonra 11 Haziran 1945 günü Mecliste kabul edilmiş ve onay tarihinden sonraki Pazar gününün her yıl Toprak Bayramı olarak kutlanmasına karar verilmiştir. Toprak sahipleri yasayı oldukça yumuşatmıştı. Ama yinede 7 muhalif oy verilmişti. 17. maddede kabul edilerek kanunlaştı Sahipleri tarafından istenilen 500 dönüme kadar olan mülkler korunacaktı. Kamulaştırılacak arazi mülklerin değeri, arazinin 5000 dönümü aşan bölümü için 1943'e kadar arazi vergisi matrahı olarak bildirilen değer 2000 dönümün altında kalan bölümleri için ise üç misli olarak hesaplanacaktı denilmesi ilk tasarıdan oldukça fazla değişmiş olduğu görülüyordu.⁽¹³⁷⁾

Kanunun mecliste görüşülmesi, tek parti döneminin en uzun ve sert tartışmalarına yol açtı. Adnan Menderes'in parti yönetimine muhalif olan milletvekilleri arasında yıldızı bu görüşmelerde parladı.

Bu durumdan rahatsız olan grup harekete geçmeye karar vermiştir. CHP savaş ekonomisinden dolayı suçlu buluyorlardı. Siyasal iktidara karşı ciddi bir hareket koymanın zamanı gelmiştir artık... Toprak Kanunu tartışılırken beliren Adnan Menderes, Emin Sazak, Fuat Köprülü gibi ağalar öncülüğü ele almışlar ve Toprak Reformu görüşmelerine bütçe tartışmaları nedeniyle ara verildiği zaman harekete geçmişlerdir.⁽¹³⁸⁾

Bu arada Milli Şef İsmet İnönü 19 Mayıs 1945 Gençliğe nutkunu şöyle bitiriyordu:

(136) TEZEL, S. Yahya, A.g.e., 253

(137) TEZEL, S. Yahya, A.g.e., s.254

(138) BİLA, Hikmet, CHP Tarihi s. 193

"Memleketimizin siyasi idaresi, Cumhuriyetle kurulan halk idaresinin her istikamette ilerlemeleri ve şartlarıyla gelişmeye devam edecektir. Harp zamanlarının ihtiyatlı tedbirlerine lüzum gösteren darlıkları kalktıkça, memleketin siyaset ve fiir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir. En büyük demokrasi kurumumuz olan Büyük Meclis az zamanda büyük inkılaplar geçirmiş, bir memleketin sarsıntılara uğramadan, daha ziyade gelişmesini temsil edecektir."⁽¹³⁹⁾

Bu demokrasiye geçişin işaretiydi ama nasıl olacağını kimse bilmiyordu. II. Dünya Savaşının sebep olduğu yolsuzluklar yüzünden halkta iktidara karşı gittikçe artan hoşnutsuzluk gericiler ve kötü niyetliler tarafından kolayca sömürülebilirdi. Acele etmemek çok dikkatle davranılmalıydı. Ayrıca devrimlerden fire verilmemeliydi.⁽¹⁴⁰⁾

İnönü'nün konuşmasından 2.gün sonra başlayan bütçe görüşmelerinde toprak ağalarının bazı istekleri olmuştu. Bütçe mecliste oylanırken beş toprak ağası (red oyu vermiştir. Daha sonra yapılan güven oylamasında da 359 kişi olumlu 7 kişi red oyu kullanmıştır. Red oyu verenler; Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü, Refik Karaltan, Hikmet Bayur ve Recep Peker.

Güvenoyunu izleyen günler CHP içinde, önemli değişiklikler olmuş, örneğin ticaret Bakanı Celal Sait Siren görevinden alınmış yerine Raif Karadeniz getirilmişti. Memduh Şevket Esenal'ın sağlık nedeniyle CHP Genel Sekreterliği'nden ayrılmış yerine Nafi Atuf Kansu İnönü tarafından atanmıştır. Açık bulunan Kocaeli, Zonguldak, Sivas, Burdur, İstanbul, Çorum milletvekillikleri için 17 Haziran'da seçim yapılmış, CHP bu seçimlerde aday göstermemiştir. İstifa edenleri yerine Sedat

(139) NADİ, Nadir, A.g.e., s.254

(140) A.g.e., s.256

Çumralı, Kemal Turan, Feyzullah Uslu, Ali Taşkapılı, Tahsin Banguoğlu Genel Yönetim Kurulu'na seçilmişlerdir.⁽¹⁴¹⁾

CHP yönetiminin bu geri adımları, muhalefet kadrosunu büsbütün kamçılamış ve 12 Haziran günü ortaya tarihi bir belgenin çıkmasına yol açmıştır. CHP Meclis Grubundan İzmir Milletvekili Celal Bayar, Aydın Milletvekili Adnan Menderes, İçel Milletvekili Refik Koraltan ve Kars Milletvekili Fuat Köprülü "dörtlü tahrir" diye anılan ünlü önergelerini vermişler ve parti tüzüğü ile kanunlarda değişiklikler yapılmasını istemişlerdir. Önerge uzun ve sert tartışmalardan sonra 4'e karşı Grup yazılı muhalefet gösterisinde gerçekleşmiştir. Bundan hemen sonra isteklerini öne sürmeye başlamışlardır.

Bu tahrirciler daha sonra Demokrat Parti'nin kurucuları olacaklardır. 1945 yılı ortalarından sonra saldırılara geçecekler, buna karşı CHP bürokratları ve yöneticiler savunacak ve gerileyeceklerdir. Yönetimin bazan gösterdiği sert çıkışlarda muhalefetin işine yarayacaktır.⁽¹⁴²⁾

Saraçoğlu hükümetinin kuruluşunun 3. yıldönümünde 2 gün sonra 10 Temmuz 1945'te Başbakan Saraçoğlu, geri adımlardan birini atar ve ticaret birliklerinin ticareti denetlemeleri usulünün kaldırılacağını bildirir. 15 Ağustos'ta da Birleşmiş Milletler Anayasası Mecliste oylanma sırasında, Menderes ve Köprülü, iç hukukta değişiklik isterler. Birleşmiş Milletler Anayasasının kişisel özgürlük ve dokunulmazlığın, siyasal hakların korunmasını öngördüğü, iç hukukta da bu yolda değişiklik yapılması gerektiğini savunur.⁽¹⁴³⁾

(141) BİLA, Hikmet, CHP Tarihi s.194

(142) A.g.e., s.195

(143) A.g.e., s.196

Bu sözlerin anlamı içerde kişi hak ve özgürlüklerinin siyasal hakların bulunmadığıdır. Birleşmiş Milletler Anayasa'sı meclis'te onaylanır ama, Menderes ve Köprülü'nün tavırları şiddetli tartışmaların başlamasına neden olur. Sorunun, CHP'yi ele geçirme sorunu olduğu anlaşılır. Ama bu arada CHP tüzük kurallarını işletir ve milletvekillerini partiden çıkarır: (Refik Karatan, Adnan menderes ve Fuat Köprülü).

Nihayet Cumhurbaşkanı İnönü 1 Kasım 1945 tarihinde TBMM.'ni açış konuşmasında, Parti'den ihraç edilenler için izlemeleri gereken yolu göstermiştir. İnönü şöyle diyordu: "... Bizim tek eksiğimiz hükümet Partisi'nin karşısında bir parti bulunmamasıdır. Bu yolda memlekette geçmiş tecrübeler vardır. Memleketin ihtiyaçları sevkiyle hürriyet ve demorasi havasını tabii işlemesi sayesinde, başka siyasi partilerin kurulması mümkün olacaktır." (144) İnönü açıkça parti kurun ve karşımıza geçin diyordu. Nuri Demirağın kurduğu Milli Kalkınma Partisini ciddiye almıyor olacak ki, "iktidar partisinin karşısında parti yoktur" diyordu, İnönü.

Bu konuşmadan bir ay sonra Celal Bayar partiden ayrılır ve ilk kez ayrı bir parti kuracağını açıklar. Bir süre sonra Demokrat Parti kurulur.

Böylece Türkiye'de çok partili hayat böylece başlar.

(144) MELZIG, H. A.g.e., s.224

E- ÇOK PARTİLİ YAŞAMA GEÇİŞ NEDENLERİ:

Türkiye'de çok partili yaşama geçiş nedenleri oldukça fazla tartışılmış bir konudur. Özellikle bu tartışmalarda dış etkenler üzerinde durulmuştur. Öncelikle dış etkenleri ele alalım:

Çok genel bir anlamda, II. Dünya Savaşı'nda Mihver güçlerin yenilgisi ile kendi içinde demokratik değerlerin zaferi idi. İkinci Dünya Savaşı'nın müttefiklerin, yani demokrasi cephesinin zaferi ile sonuçlanması, tüm dünyada tek partili diktatörlük yönetimlerinin ve siyasal sistemlerin gözden düşmesi ve tüm ülkelerde serbest seçimlere dayanan demokrasilerin canlanması ile tamamlanıyordu. Ama bu arada Sovyetler Birliği'nin hangi sınıfa sokulacağı belirsizdir. Batılı müttefiklerin yanında yer almak isteyen ülkeler kendi siyasal sistemlerini bu açıdan yeniden gözden geçirmek zorundaydı. Bu bir anlamda savaş sonrasındaki "demokrasi patlaması"ydı.(145)

Batılı devletler Batı Demokrasisinin güçlendirdiği bir dünya düzeni düşünüyorlardı. Bunun için daha savaş sırasında 10 Ocak 1942'de Mihverle savaş halinde bulunan 26 devlet Birleşmiş Milletler beyannamesini imza etmişlerdi. Bu beyannamayı sonradan (1945 Martına kadar) aralarında Türkiye'ninde bulunduğu, 20 devlet daha imza etmişti. 25 Nisan 1945'te Amerika'nın San Fransisco şehrinde bir konferans toplandı. Türkiye 23 Şubat'ta Mihver'e savaş ilan etmiş olduğu ve Birleşmiş Milletler Beyannamesini imzalamış olduğundan bu konferansa katılmıştı. Konferans sonunda 26 Haziran 1945'te "Birleşmiş Milletler Antlaşması" imzalandı. Bu anlaşmada "İnsan Hakları" teyid ediliyordu ve altında Türkiye'ninde imzası vardır.(146)

(145) KOÇAK, Cemil, A.g.e., II. Cilt s. 560

(146) ÜNAL Oğuz, Türkiye'de Demokrasinin Doğuşu. milliyet Yya. 1. Baskı İstanbul 1994, s. 123

Bu anlaşmayla Türkiye, demokratik prensiplerine uygun daha hür ve demokratik bir rejime geçmeyi taahhüt etmiş oluyordu.

Dış etkenlerin sadece bununla kalmadığını belirten Koçak, Sovyet Rus tehlikesinin doğurduğu ukoşullar altında Batı ittifakında yer almak istediği için rejim değişikliğine gitmesinin iç politikada buna bağlı olarak gelişen koşullarından önemli olduğunu vurgular.⁽¹⁴⁷⁾ Buna rağmen Zürcher, demokratikleşme nedenlerinde Sovyet tehlikesinin belirleyici olduğunu savunur.⁽¹⁴⁸⁾

Yine Sovyet Rusya'dan duyduğu endişenin Türkiye'nin demokratik yaşamda etken olduğunu vurgulayan Oğuz, "1945 yılında Türkiye'nin tek parti yönetiminde çok partili demokratik yaşama geçmesinde, Türkiye'nin Sovyet Rusya komşuluğundan ve emperyalizmden duyduğu endişelerin Sovyet Rusya'nın karşısındaki Batı Bloku ile ittifak ihtiyacı çok büyük olmuştu" diyordu. 1945 sonrası dünyasında hızla bağımsızlığı elde etmeye başkayan az gelişmiş ülkeler için iki iktisadi kalkınma modeli vardır: Batı tipi kapitalis kalkınma modeli ve Sovyet tipi sosyalist model.⁽¹⁴⁹⁾

Budönemde Türkiye'de devlet himayesi altında gelişen güçlenen ve artık devletin koruyuculuğunu bir ayak bağı olarak görmeye başlayan burjuvazinin Batı tipi liberal bir ekonomik yapı istediğine cesaret kazandırdı. Savaş içinde yokluk ve baskılardan iyice bunalan kitlelerde bu görüşe kayıyorlardı. Batı'da özellikle Türk sisteminin piyasa güçlerine açılmasını isteyen Birleşik Devletlerden gelen baskı burjuvayı teşvik etti ve cesaretlendirdi.⁽¹⁵⁰⁾

(147) KOÇAK, Cemil A.g.e., II. Cilt s. 561

(148) ZÜRCHER Erik Jan, Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, İletişim yay. 1. baskı İstanbul 1995, sf. 301-303

(149) ÜNAL, Oğuz, A.g.e., s.130

(150) AHMAD, Fenz Modern, türkiye'nin Oluşumu. Çevr. Yavuz Alogan, Kayhan Matb. II. Baskı Türkçe I. baskı İst 1995, sl.148

Böylece 1945 yılında toprak kanunu ile çıkan muhalefetin Demokrat Partiyi kurmalarına kadar geçen sürede dozu gittikçe artan şekilde saldırılarıyla ve sert eleştirilerle geçti. CHP'nin de bu eleştirilerde geri adım atması, bu yolda düşünceleri olduğunu gösterir.

Dış etkenleri böylece sıraladıktan sonra iç etkenlere geçelim:

Yukarıda dış etkenler nedeniyle ülkedeki burjuvazinin bu yönde girişimlerini anlatmıştık. Bu dönemde Türkiye Savaş dolayısıyla yenilmesi pek olay olmayacak ekonomik sorunları vardı. Bu da tekparti rejimiyle birlikte Milli Şefin otoritesini sarsmıştı. Savaşa fiilen katılmamıştık ama halk bu dönemde çok daha fazla sıkıntı çekmişti. Bu nedenle toplumsal muhalefet artmıştı. Burjuvazide bu grupları arkasına almış, demokratik halklar istemiyle ortaya çıkıyordu.

Çok partiye geçiş konusunda CHP güvenmediğini o dönemdeki yazılarında belirten Sertel, neden olarakda CHP tek parti sistemine alışmıştır rakipsiz yaşamıştır, kontrole yanaşamaz, CHP bize demokrasiyi getiremez diyordu. Dış etkenlere rağmen böyle düşünmeye devam eden Sertel, çözümü TBMM düşünüyor fakat Meclis'te CHP'den kurulduğundan dolayı onun dağıtılmasını yeni seçim yapılmasını öneriyordu.⁽¹⁵¹⁾

Buna rağmen Sertel haksız çıktı. CHP bu konuda oldukça ılımlıydı ve hatta muhalefete parti kurma yolunu gösteren İnönü olmuştu. Ayrıca olaysız, kansız, iç kargaşalık çıkmadan nasıl bu kadar kolay demokratik rejim sayılan çok partili yaşama geçmiştik. Bunun nedenlerini Türkiye devletinin kuruluş yapısında ve ilk Anayasasında aramak gerekir. Çünkü Anayasa değişmeden bu döneme geçilmiştir. Demekki 1924 Anayasası oldukça demokratiktir. Ayrıca kişilerde, liderlerde bu düşüncenin hep varolmasında bu nedeni aramak gerekir. Gerek Atatürk'ün devletin kuruluş felsefesinde gerekse onun görevini devralan İnönü'nün kişiliğinde bunları görmek mümkündür.

(151) SERTEL, Zekeriya, A.g.e., s.245-246

Demokrasiye geçiş işaretleri aslında savaşın hemen öncesinde İsmet İnönü'nün 6 Mart 1939 yılında İstanbul Üniversitesinde yaptığı konuşmada görmek mümkündür. Metin Toker, "Halkçı bir idarenin bütün yüksek ve ileri tekamülleri siyasi hayatımızda devamlı olarak yerine getirilecektir. Milletın denetimi idare üzerinde hakiki ve fiili olmadıkça ve böyle olduğuna milletçe kanaat edilmedikçe halk idaresi vardır denmez" İnönü'nün bu sözlerini demokratik bir idare tarzına geçişin kesin ifadesi olarak kabul etmiştir.⁽¹⁵²⁾

Fakat kısa süre sonra II. Dünya Savaşının başlaması nedeniyle düşünülecek tek bir şey vardı: Milleti savaş ateşinin dışında tutmak fakat bu arada her an savaşa girecek gibi orduyu hazır tutmak. Bunu doğaüstü durum olarak değerlendirmek gerekir. Bu ortamda herşeyin özgür bırakılması beklenemez ülkenin içinde bulunduğu koşullar milli birliği zorunlu kılıyordu. Bu görüşe bir çok yazarın değerlendirdiği gibi Cemil Koçak'da resmi görüş olarak nitelendirmiştir. Bu görüşe karşılık olarak Emre Kongar, İnönü'nün kendiliğinden diktatörlük konumuna son verdiğini, muhalefet olunca aynı şekilde görevine devam etmesi gösterir. Ayrıca Atatürk'ü, İsmet İnönü'nün tamamladığını belirtir. Ayrıca buna geçişin belirtileri arasında yine İsmet İnönü'nün 1 Kasım 1944 meclis açış konuşması, 19 Mayıs 1945 Gençliğe seslenişini gösterebiliriz.

Herşeyden önce birçok yazarın kabul ettiği bir gerçek vardır: Hiçbir tek parti kendiliğinden iktidarı terk etmez. Mutlaka zorla gider. Oysa CHP kendiğinden (zorlama iddialarına rağmen) iktidarı olaysız şekilde, büyük kurumsal ve anayasal değişiklik gerekmeden bırakmıştır. Bu da bir kere daha CHP'yi diğer tek parti yönetimlerinden ayırmıştır.

(152) TOKER, Metin, Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları. Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950, Bilgi Yayınevi, III. basım İst 1990, s.17

(153) KANGAR, Emre, "İnönü'nün Tartışılan Kişiliği" Halkevleri Dergisi 9(110) 12/1975

SONUÇ

Daha Kurtuluş Savaşı'nın başladığı günlerde, Sivas Kongresinde Müdafa-i Hukuk cemiyetleri birleştirilmişti. Böylece savaş, bir milletin bütün kesimleri tarafından verilmiş ve bu yönetimde Halk Hükümeti denilmişti. Savaşın kazanıldığı günlerde, savaş boyunca demokratik bir yönetim uygulayan Meclis'te bulunan Müdafa-i Hukuk Grubu Atatürk'ün işlemleriyle Partiye dönüştürüldü. İşte ileride Cumhuriyet Halk Partisi olarak anılacak bu oluşum halkın bütün kesimlerini içine alan, devrimci bir karaktere sahipti. Kurulduğu andan itibaren her zaman öncelikle bir siyasi parti karakteri taşımaktan öte harap bir memleketin geri kalmış bir milletin topyekün kaldırılması için çareler arayan bir devrim partisi niteliğini taşımıştır. Böyle bir ülkede ne yapılmalıydı, nasıl en kısa bir sürede bu ülke çağdaş devletlerle aynı düzeye getirilebilirdi?

Atatürk'ün liderliğinde bu amaç için devrimler yapıldı. Ama ülkede bu düzenin kurulmasıyla pek çok çıkar gruplarının menfaatleri zedelenmişti. Cumhuriyetin kurulmasına bile bu çıkar çevrelerinden tepki gelmişti. Hatta Mustafa Kemal'e Halifeliği teklif edenler olmuş, ümmet toplumunun devamını istemişlerdi. Halkın eğitilmesini istemeyenler, her zaman onu kolaylıkla yönlendirenlerin bu isteklerine ulaşmaları mümkün değildi. Temeli Halk Hükümetine dayanan yeni devrimci kadronun yönetimi bu nedenle büyük muhalefetle karşılaştı. Dolayısıyla böyle bir ortamda nasıl demokrasi kurulabilirdi? Öncelikle halkın eğitilerek, çağdaş bir zihniyete kavuşturulması, ülkede çağdaş kurumların yerleştirilmesi gerekiyordu.

Demokrasiyi özümsemiş bir lider olan Atatürk, temel hedef olarak halkın yönetime katılmasını almıştı. Her zaman, savaş zamanı olduğu gibi, kanunlar çerçevesinde hareket etmiş, olağanüstü durumlarda bile kanunun üstünde hareket etmemişti. Ama çıkarları zedelenen gruplarında istediklerini yapmalarına izin veremezdi. Ata-

türk'ün hep ön plana aldığı halkın ihtiyaçları ve onun çağdaş anlayışa kavuşmasıydı. Böylece partisinin içinde, her meslek grubundan insanlar olması, onların dileklerinin, ihtiyaçlarının bilinerek ona göre planların yapılmasını istiyordu. Ama hiçbir zaman ülkede tek partinin olmasını arzulamamıştı. Bunun için yeni partilerin kurulmasını amaç olarak almış fakat uygulamada bu yeni partilere gerici gruplar, halkın uyanmasını istemeyen çıkar çevreleri girmişlerdir. Devrimleri tehdit ettiğinde de bu partileri kendisi kapatmamıştır. Onun bu hareketi ne kadar demokratik yapıya sahip olduğunu gösterir. Eğer o bir diktatör olsaydı, bu partilerin kurulmasına izin veremeyeceği gibi, tüm muhalefeti yok ederdi. Nitekim onun çağdaşı olan devlet adamları diktatör gibi hareket etmekten çekinmemişlerdir.

1930'lu yıllarda dünyada diktatörlüklerin arttığı faşist rejimin kol gezdiği ve sadece bir kaç Avrupa ülkesinde demokrasinin var olduğu bir dönemde Türkiye'nin itibarının oldukça yüksek olması ve birçok doğulu-batılı devlet adamlarının Atatürk'ü ziyarete gelmeleri O'nun demokratik zihniyete sahip olduğunu gösterir. Ayrıca yine o yıllarda Hitler'den kaçan bilimadamlarının Türkiye'ye sığınmaları bu gerçeği bir kere daha göstermiştir.

Atatürk döneminde, demokrasinin tam olarak kurulamadığı gerçeğinin nedenlerine bakarsak bunu o günün şartlarında bulabiliriz. Çünkü demokrasiyi hep bir amaç olarak almış olan Atatürk, demokrasinin yerleştirilmesi için altyapının sağlam olması gerektiğinin bilincinde olarak döneminde alt yapı kurumlarını oluşturmuştur. Bir ülkede demokrasi, sınırsız özgürlük anlamına gelmez. Demokrasi uygarlıkla eşdeğerdir. Avrupa'da demokrasinin kurulması için yüzyıllarca mücadele edilmiştir. Atatürk bunu biliyor ve şöyle diyordu: "Avrupa'da demokrasilerin kurulmaları yüzyılları almıştır fakat Türk milletinin bu kadar zamanı yoktur." Bu nedenle; hızlı bir kal-

kınmayla ve insanların eğitimiyle bu süre kısaltılabilirdi. İşte Atatürk döneminde yapılmak istenen budur.

Bu dönemde de baskıcı politika izlememiş her zaman halkının onayını almıştır. Devrimlerin yapılmasından önce, halkın içinde denemiş ve kabul gördüğü zaman uygulamıştır. Bu uygulama yöntemi bile tek başına Atatürk'ün demokratik karakterini açıklar. Her zaman bilime, sanata, yeniliğe açık olmuştur. Bütün zamanını değişik uzmanlarla görüşerek, yeni şeylerin ortaya çıkarılmasıyla ve uygulamasıyla, bu uygulamalarda halkın tepkisini ölçmekle geçirmiştir. Dünyada devrimler içinde en kansız devrimin Atatürk devrimi olmasının nedene Atatürk'ün bu yönünde aramak gerekir.

Atatürk'ün kurduğu Parti CHP ise ilkelerini bile yaşanan gerçeklerden oluşturmuştur. Hayatta aldığı bu ilkelerin uygulayarak toplumun gelişmesini amaç edinmiştir. Halktan koptuğu iddia edilen CHP'nin 1931'den itibaren kurultaylarında halkın dileklerini esas alınmasını ve bunların yerine getirilmesine azami dikkat gösterilmesi ne ile açıklanacaktır?

Atatürk, çok parti deneyinin başarısız olmasından sonra bağımsız adayların meclise girmesine çalışmış olması ve bunların her seçimde sayısının artırılmasında bir gerçeğin altını çizer. Bu gerçek halkın denetimini sağlanmasıdır. Yine 1939 yılında Müstakil Grubun kurulması da, hükümetin denetlenmesini sağlamak içindir. Bu olaylara ve gelişmelere baktığımız zaman, halkın demokratik yaşama hazırlanması amacının temel neden olduğunu görebiliriz.

Yavaş yavaş yapılan bu hazırlıklar, II. Dünya Savaşının başlamasıyla kesintiye uğramıştır. Bu dönemi olağanüstü koşullar içinde değerlendirmek gerekir. Tarafsızlığı dış politikada hedef olan hükümet savaşa girmek için bütün gücüyle uğraşırken, savaşan devletlerde Türkiye'yi kendi yanına çekmek için uğraşmıştır.

Hatta bu amaçla gazetecileri etkilemek için ülkelerine davet edip güç gösterme yarışına girmişlerdir. Beyli bir durumda hükümet daha başka ne yapabilirdi. Diğer ülkelerde de özgürlüklerin kısıtlanma yoluna gidilmişti...

Öncelikle neden Atatürk demokrasiyi kurmadı sorusu yerine bu durum ve şartlar gözönünde tutulunca ülkenin neden bir dikta yönetime gitmediğini sormak gerekir. 1930'ların uluslararası şartları buna elverişliydi. Dünya savaşı başladı, başlayacak denilen bu dönemde çoğu doğu ve batı ülkeleri faşist ya da komünist rejim kurmuşlarken Türkiye buna neden yönelmedi? Hatta Fransa ki, demokrasinin beşiği sayılan ülke bile bütün hakları ve özgürlükleri yok ederek faşizme kaymıştı. Böyle bir durumda Atatürk Türkiyesinde daha özgürlüklü bir ortamın olmasının tek nedeni de Atatürk ve onun düşünce apısıdır. Diktatör olmak kolayken O, her şeyi daima halk için, halkın adına halkla beraber yapmayı amaç edinmiştir. böylece o günlerin Avrupa ülkeleri içinde demokrasi seviyesi biraz daha yüksektir.

Bu gerçeği dış politikada da görmek mümkündür. Savaştan sonra bütün ülkelerle barış görüşmelerine gidilmiştir. 1930'larda komşu olan olmayan tüm ülkelerle barış sağlanmıştır. Faşist Mussoli'ni bile Akdeniz'le ilgili isteklerinden Türkiye'nin rahatsız olduğunu duyunca, tekrar açıklama yapıp Türkiye'nin hiç bir toprağında gözü olmadığını, Türkiye'yi rahatsız etmek niyetini taşımadığını belirtmek gerektiğini hissetmişti. Bu da bize o günlerin Türkiye'sinin hakkında çok açık bilgiler veriyor.

Türkiye 20. yüzyılın ilk yarısındaki iki savaşı da yaşamıştı. Bağımsızlığını kazandığı ilk savaştan sonra toparlanma dönemini tam yaşayamadan ikinci bir savaş tehdidi altında kalmıştır. Savaşa girmemekle beraber, savaşın bütün ağır yükünü taşımıştır. Dolayısıyla böyle bir ara dönemde bu kadar çok şeyin yapılması, ülkenin yeniden imar edilmesi, çağdaşlaşma için her alanda devrimler yapılması, bu

devrimlerin yerleştirme çabaları, gerici muhalefetle mücadelesi, bu dönemin genel karakterini ortaya koymaktadır.

Çok önemli olan diğer bir konuda çok partili yaşama geçiş sürecidir. Bunun ilk işaretleri savaştan önce verilmişse de savaş nedeniyle uygulanamamıştır. Önemli olan yönü savaş sonu iç ve dış etkenlerle çok partili yaşama geçiş sürecinde iç kargaşalık, ihtilâl v.s. gibi durumlar yaşanmadan, son derece rahat bir biçimde geçiş sağlanmıştır. Hiçbir tek parti yaşamının sonunda böyle bir geçiş olmamışken Türkiye'de bu durumun sağlanması, devletin kuruluş felsefesinde aranmalıdır. Tek parti amacı değil araç olmuş ve bir geçiş dönemi sağlamıştır. Demokrasiye geçişin temel kurumları, Cumhuriyetin kuruluşundan beri hazırlanmıştır. Bunun en temel göstergelerinden biri çok partili rejime geçişte Anayasa değişikliği gerekmemiş çünkü 1924 Anayasasının buna imkan verdiği görülmüştür. 1945 yılına kadar uygulanan iki dereceli seçim sistemide ülke gerçeklerinden yani iletişim ve ulaşım araçlarının gelişmemiş ve yaygın olmayışından dolayıdır. Çok partili seçim sürecinde tek dereceli seçim sistemine geçilmiştir.

Türkiye'ye çok partili yaşamın mutlak geleceğini belirten Atatürk, döneminde demokrasinin temellerini atmış ve bugüne kadar birkaç kesintiye uğramasına rağmen demokratik sistem gelmiştir. Müslüman bir ülkede laik ve demokratik rejimi kurmayı başaran Atatürk, Türkiye'nin diğer müslüman ülkelerden farkını ortaya koymuştur. Bir çok ülkede bugün kurulmuş olan Demokrasinin Türkiye'deki farkı, müslüman olup da laik bir ülke olmasıdır. Bunun temelleri Tek Parti döneminde atılmıştır.

Bugünkü Demokratik yaşamımız belli bir noktaya gelmiştir. Evrensel demokrasi ilkeleriyle düşünüldüğü zaman halen bir çok eksiklikleri vardır. Bu yanına rağmen en kötüsü Atatürk'ün ilkelerinden ödünler verilerek demokrasinin devam edeceğini sanan aymazlar halen vardır. Atatürk bugünü dünden görmüş, bu gerçeğinde al-

tını çizmiştir. "Demokrasi adına, oy avcılığı adına bu ülkeyi, bu güzelim memleketi yok etmelerinden korkarım" sözleriyle 1950'li yıllardan beri yapılanları önceden tahmin etmiştir. Bu güne kadaryapılanlar, siyasetçilerin demogoji yaparak oy almalarını, halkın eğitimsizliğin artması geriye gidişin işaretidir. 1923'de halkın %90'ı okuma yazma bilmemesine rağmen kısa sürede bu okuma yazma oranını yükseltmekle kalmayıp, halkın kültürünü yükselten kurumlar oluşturmuştur. Devlet yönetiminde amaç çok partili yönetim biçimidir. Fakat içinde bulunduğu iç ve dış şartlar çok istemesine ve denemelere rağmen bu amacın gerçekleştirilmesine izin vermemiştir.

KAYNAKLAR

Tutanaklar, program ve Nizamnameler

CHF Büyük Kongresi Tutanakları TBMM Matbaası Ankara 1927

CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları 10-18 Mayıs, Devlet Matbaası, İstanbul 1931

1931 Senesi Büyük Kongresine Takdim Edilmek Üzere Hazırlanan CHF Vilayet
Kongresi Temenniyatı Hülasesı Hakimiyet-i Milliye Matbaası,
Ankara 1931

CHP Dördüncü Büyük Görüşmeleri Tutulgası Ulus Basımevi Ankara 1935

CHP Üsnomal Kurultayı Zabtı, 26.12.1938 Recep Ulusoğlu Basımevi, 1938

CHP Beşinci Kurultay Zabıtları, Ulus Basımevi Ankara 1939

CHP Altıncı Büyük Kurultaya Sunulan CHP Meclis Grubunun Müstakil Grubu Ra-
poru, 8.6.1943 Ankara

Program ve Nizamnameler

CHF Nizamnamesi, Zeliç Biraderler Matbaası İstanbul 1927

CHF 1931 Program ve Nizamnamesi, Ulus Basımevi 1931

CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Tüzük ve Program Komisyonunca Onanan Prog-
ram Taslağı Ankara 12.5.1935

CHP Büyük Kurultayın Tetkikine Sunulan Nizamname Taslağı Ankara 9.5.1935

CHP Programı, Ankara 1935

CHP Tüzüğü 26.12.1938 tarihinde Üsnomal toplanan Büyük Kurultay Tarafından Onaylanmıştır. Recep Ulusoglu Basımevi, Ankara 1938

CHP Nizamnamesi Beşinci Büyük Kurultayın 1 Haziran 1939 Tarihindeki toplantısında kabul edilmiştir. Ulus Basımevi, Ankara 1939

CHP Program ve Nizamnamesi, Partinin Altıncı Büyük Kurultayının 14.6.1943 tarihindeki Toplantısında kabul edilmiştir. Zerbamat Matbaası, Ankara 1943.

KİTAPLAR

AĞAOĞLU, Ahmet, Serbest Fırka Hatıralarım, İletişim Yayınları, 3.Baskı, Şefik Matbaası, İstanbul 1994

AHMAD, Feroz, Modern Türkiyenin Oluşumu, Çev.Yavuz Alagan, Sarmal Yayınevi, Kayhan Matbaası, İstanbul 1995

Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980) Çev.Ahmet Fethi, Hil Yayınları II Baskı, Umut Matbaası, İstanbul 1996

AKSOY, Muammer, Atatürk ve Sosyal Demokrasi, Gündoğan Yayınları, Özkan Matbaacılık, Ankara 1990

ARMAOĞLU, Fahir, 20.yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1990 Cilt I, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1993

AKKERMAN, N.Cevat, Demokrasi ve Türkiye'de Siyasi Partiler Üzerine Kısa Notlar, Uus Basımevi, Ankara 1950

ATAY F.Rıfki, Çankaya, Kırıl Matbaası, İstanbul 1984

- ATEŞ, Toktamış, Demokrasi, Kavramlar Tarihi Süreç, İlkeler, Ümit Yayıncılık
4.Baskı Ankara 1994
- ATATÜRK, MKemal, Söylev ve Demeçler I-III TTK Basımevi Ankara 1989
- AVCIOĞLU, Doğan, Devriler ve Demokrasi Üzerine, Tekin Yayınevi, Yaylacık
Matbaası, İstanbul 1990
- Devrim Üzerine, BilgiYayınevi, Bilgi Basımevi, I.Baskı İstanbul
1971
- Türkiyenin Düzeni, Birinci Kitap, Tekin Yayınevi, Yaylacık
Matbaası, İstanbul 1995
- AYATA, A.Güneş, CHP Örgüt ve İdeolojisi, Gündoğan Yayınları, I.Baskı, Ankara
1992
- AYBARS, Ergun, İstiklal Mahkemeleri I-II, İleri Kitapevi Yayınları Doğan Mat-
baası, İzmir 1995
- AYDEMİR, Ş.Süreyya, Tek Adam (1922-1938) Cilt 3, Remzi Kitapevi, 11.Basım,
Evrin Matbaacılık, İstanbul 1992
- İkinci Adam, Cilt I-II, Remzi Kitabevi, Evrim Matbaacılık,
6.Baskı İstanbul 1991
- İnkılap ve Kadro, Remzi Kitabevi, Evrim Matbaacılık, 4.Baskı,
İstanbul 1990
- Menderesin Dramı, Remzi Kitabevi, Evrim Matbaacılık, 5.Bas-
kı, İstanbul 1993

- AYKUT, Şeref, Kâmâlizm (CHP Programının izahı için) Muallim Ahmet Matbaası, Halit Kitabevi, İstanbul 1936
- BAŞAR, A.Hamdi, Atatürk'le 3 Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye Tan Matbaası İstanbul 1945
- BERKES, Niyazi, Türk Düşününde Batı Sorunu, Bilgi Yayınları, I.Baskı İstanbul 1975
- BİLA, Hikmet, CHP Tarihi, Doruk Matbaası ve Sanayi I.Baskı, Ankara 1979
- Sosyal Demokrat Süreci İçinde CHP ve Sonrası, Milliyet Yayınları, Olgaç Matbaası, Ankara 1982
- BORATAV, Korkut, 100 Soruda Türkiye'de Devletçilik, Gerçek Yayınları, Yelken Matbaası , I.Baskı, İstanbul 1974
- BOSUTER, Kudret, Türk Siyasi Partiler Sisteminde Parti İçi Demokrasi, Ulus Basımevi Ankara 1969
- CEM, İsmail Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi, Cem Yayınevi, 12.Basım, Özyurt Matbaası, İstanbul 1995
- CELAL BAYAR DİYOR Kİ: 1920-1950 Toplayan: Nazmi Sevgen, Tan Matbaası İstanbul 1951
- CHF Halkevleri Talimatnamesi, Hakimiyet-i Milliye Matbaası, Ankara 1932
- CHF Halkevleri Talimatnamesi, 3.Baskı, Haimiyet-i Milliye Matbaası, Ankara 1934
- CHP Dördüncü Büyük kurultayında Recep Peker'in Söylevi, Ankara 13.5.1935

CHP Katibi Umumiliğinin Fırka Teşkilatına Umumi Tebligatı, Mayıs 1931'den Birinci Kanun 1932 nihayetine kadar Cilt 1 Hakimiyeti Milliye Matbaası, 1933

CHP Genel Katipliğinin Fıka Teşkilatına Uumi Tebligatı Temmuz 1934'den Birinci Kanun 1934 Nihayetine Kadar, Cilt 5, Ulus Matbaası, 1935

CHP Genel Sekreterliğinin Parti Örgütüne Genelgesi Temmuz 1936'dan Aralık 1936, Cilt 9, Ulus Basımevi, 1937

CHP Konferanslar Serisi, Kitap 10, Recep Ulusoğlu Basımevi, 1939

CHP 15.Yıl Kitabı Ulus Basımevi Ankara 1938

CHP Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942, Alaaddin Kral Basımevi, İstanbul 1942

15 Yıldönümünde Halkevleri ve Halkodaları, CHP 1946 Yılında Halkevleri ve Halkodaları, Ulus Basımevi, Ankara, 1947

CHP Sekreterliği, CHP Genel Başkanvekili Başvekil, Şükrü Saraçoğlu'nun Cumhuriyetin 19. yılını Anma Nutukları ve 19.Yıldönümü Münasebetiyle Vekaletler ve Milli Kurum ve Bankalar tarafından Radyoda veilen konferanslar 1923-1942 Ankara 1943

CHP 25.Yıl Kitabı, Ulus Basımevi, Ankara 1948

ÇAM, Esat, Siyaset Bilimine Giriş, İstanbul Üniversitesi Yayınları, Güryay Matbaacılık, İstanbul 1981

ÇAVDAR, Tefik, Türkiye'nin Demokrasi Tarihi, 1839-1950, İmge Yayınevi, I.Baskı, Ankara 1995

- DEVİRİM DEMOKRASİ ve PROGRAM ARAYIŞARI, Birlik Tartışmaları
2.BTDK Yayınları, Şefik Matbaası İstanbul 1990
- DUVERGER, Maurice, Siyasi Partiler, Bilgi Yayınevi, Bilgi Matbaası, II.Baskı,
Çev.Ergun Özbudun, İstanbul 1974
- ELİÇİN, E., Türk, Kemalist Devrim İdeolojisi (Niteliği ve Tarihteki Yeri)
Ant Yayınları, 32. İleri Sanat Matbaası, İstanbul 1970
- ENGİN, M.Saffet, Kemalizm İnkılabının Prensipleri Büyük Türk Medeniyetinin
Tarihi ve Sosyolojik Tetkikine Methal, TTK üyesi Cild 1 Cum-
huriyet Matbaası, İstanbul, 1938
- ERTAN, T Faik. Kadrocular ve Kadro Hareketi. T.C. Kültür Bakanlığı yayınları.
Milli Kütüphane Basımevi. Ankara, 1994
- GİRİTLİOĞLU, Fahir Türk Siyasi Tarihinde CHP'nin Mevki; Ayyıldız Matbaası.
Ankara 1965
- GOLOĞLU, Mahmut. Tek Partili Cumhuriyet. Ankara, 1994.
- GÖKÇEN, Sabiha. ATATÜRK'le Bir Ömür. Altın Kitaplar Basımevi, İstanbul,
1994.
- GÜRBÜZ, Yaşar, Siyasal Sistemler, May Yayınları, Tomurcuk Matbaası, 1.Baskı
İstanbul 1980
- İLMEN, Süreyya, 4 Ay Yaşamış Zavallı Serbest Fırka, Muallim Fuat Gözünöyar
Yayınevi, İstanbul, 1951
- İNAN, Afet, Medeni Bilgiler ve M.Kemal Atatürk'ün El Yazıları, TTK Bası-
mevi, Ankara, 1988

- Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı, 1936 2.Baskı Önsöz Prof.Dr.Afet İNAN, TTK Basımevi, Ankara 1989
- Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı, TTK Basımevi, Ankara 1972
- İNÖNÜ, İsmet, Hatıralar 2.Kitap, Bilgi Yayınları, Ankara 1987
- İsmet Paşanın Siyasi ve İçtimai Nutukları 1920-1933, Başvekalet Matbaası Ankara 1933
- İSKİT, Server, Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları, Başvekalet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1933
- KADRO 1932 Cilt I (Tıpkı Basım). Yayına Hazırlayan Doç.Dr. Cem ALPER, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Kalite Matbaası, Ankara 1978
- KARABEKİR, Kazım, Paşaların Kavgası, Emre Yayınları 2.Baskı İstanbul 1992
- KARAOŞMANOĞLU, Y.Kadri, Politikada 45.Yıl İletişim Yayınları, Hazırlayan: Atilla ÖZKIRIMLI, 5.Baskı, Şefik Matbaası, İstanbul 1991
- KİNROSS, Lord, Atatürk, Bir Milletten Yeniden Doğuşu, Altın Kitaplar Yayınevi, 11.Basım Çev.Necdet SANDER, İstanbul 1990
- KOCABAŞOĞLU, Uygur, 1919-1938 Dönemi Basımına Toplu Bakış, A.Ü.S.B.F.Basın-Yayın Yüksek Okulu Yıllık 1981 Sayı 6'dan ayrı basım.
- KOÇAK, Cemil, Türkiye'de Milli Şef Dönemi Cilt I-II İletişim Yayınları, Şefik Matbaası, 1.Baskı, İstanbul 1996

- KÖKER, Levent, Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi, İletişim Yayınları, Şefik Matbaası, 3.Baskı, İstanbul 1995
- KARPAT, Kemal, Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal Ekonomik Kültürel Temelleri, İstanbul Matbaası, İstanbul 1967
- NADİR, Nadi, Perde Aralığından, Çağdaş Yayınları, Erdini Basım ve Yayınevi 3.Baskı, İstanbul 1979
- NALBANTOĞLU, Fazıl, Demokrasi ve Rejimler Politikası, Ulus Basımevi Ankara 1950
- OKYAR, Fethi, Üç Devirde Bir Adam, Hazırlayan: Cemal Kutay Tercüman Tarih Yayınları, İstanbul 1980
- ORAL, Cavid, Demokrasi ve Siyasi Partiler, Kemal Matbaası, Adana 1975
- ÖZ, Esat, Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım, Gündoğan Yayınları, Salmanlar Ofset I. Baskı Ankara 1992
- ÖZALP, Kazım ÖZALP, Teoman, Atatürk'ten Anılar Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Minpa Matbaacılık Ankara 1994
- ÖZBUDUN, Ergun, Batı Demokrasilerinde ve Türkiye'de Parti Disiplini A.Ü.Hukuk Fakültesi Yayınları, Başnur matbaası Ankara 1968
- Siyasi Partiler, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Çağ Matbaası 4.Baskı Ankara 1983
- ÖZTÜRK, Kazım, Atatürk'ün TBMM Açık ve Gizli Oturumlarındaki Konuşmaları II. Kültür Bakanlığı Yayınları Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Basımevi , Ankara 1992

- PAYASLIOĞLU, Arif, Türkiye'de Siyasi Partiler, İstanbul Matbaacılık ve Gazetecilik Kollektif Şirketi, A.Ü.S.B.F.Yayımları Ankara 1952
- PEKER, Recep, İnkılap Dersleri, İletişim Yayınları, Mas Matbaacılık İstanbul 1984
- PERİN, Cevdet, Tarih Boyunca Düşünce ve Basın Özgürlüğü, Remzi Kitabevi, Yükselen Matbaası, İstanbul 1974
- SARICA, Murat, 100 Soruda Fransız İhtilali, Gerçek Yayınevi, Gül Matbaası II.Baskı İstanbul 1981
- SENCER, Muzaffer, Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri. Az gelişmişliğin yapısı, 2. Geçiş yayınları, İstanbul 1971.
- SANDER, Oral - ESMER, A. Şükrü, 2. Dünya Savaşında Türkiye, Olaylarla Türk Dış Politikası, 1919-1990, Siyasal Kitabevi, 8. Baskı-Ankara 1993
- SERTEL, Zekeriya, Hatırladıklarım, Gözlem yayınları, Murat Matbaacılık, 3. Baskı, İstanbul, 1977.
- SOYSAL, İlhami, Dünya'da ve Türkiye'de Masonluk ve Masonlar Der.yayımları, İstanbul, 1980.
- STEINHAUS, Kurt, Atatürk Devrimi Sosyolojisi, Sarmal Yayınevi, Kayhan Matbaası, II. Baskı, İstanbul 1995.
- TUNAYA, T. Zafer, Türkiye'de Siyasal Partiler, Tıpkı Basım, Arba Yayınları, İstanbul, 1995.

- T.B.M.M. Hükümetinin Kuruluşu ve Siyasal Katılım, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1958.
- Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku, 1965-1966 Ders Yılı Notları, Gerçek Yayınevi, Divan Matbaası 1. Baskı İstanbul 1966.
- TANİLLİ, Servir, Nasıl Bir Demokrasi İstiyoruz? Say Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 1989.
- Devlet ve Demokrasi, Anayasa Hukukuna Giriş, Say Kitap Pazarlama, Kayı Matbaacılık, 2. Baskı İstanbul 1981.
- Nasıl Bir Eğitim İstiyoruz? Amaç Yayınları, İstanbul, 1989.
- TARİH IV, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931,
- TEZEL, S.Yahya, Cumhuriyet Döneminin İktisat Tarihi (1923-1950) Yurt Yayınları, Olgaç Matbaası, Ankara 1982
- TEZİÇ, Erdoğan, 100 Soruda Siyasi Partiler (Partilerin Hukuki Rejimi ve Türkiye'de Partiler) Gerçek Yayınevi, Divan Matbaası, 1.Baskı, İstanbul 1976
- TOPUZ, Hıfzı, 100 Soruda Türkiye'de Basın Tarihi, Yelken Matbaası İstanbul 1973
- TÖR, Vedat Nedim, Kemalizmin Dramı, Çağdaş Yayınları Erdini Basım ve Yayınevi, İstanbul 1980
- TOKER, Metin, Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları, Tek Partiden Çok Partiye, 1944-1950, Bilgi Yayınevi 3.Baskı İstanbul 1990

- TÖKİN, F.Hüsrev, Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (183-1965) Elif Yayınları, Ekin Basımevi, İstanbul 1965
- TİMUR, Taner, Türk Devrimi ve Sonrası İmge Yayınevi 3.Baskı Ankara 1994
- TUNÇAY, Mete, Türkiye'de Tek Parti Yönetiminin Kuruluşu (1923-1931) Cem Yayınevi, Doğan Ofset, 3.Baskı, İstanbul 1992
- URAN, Hilmi, Hatıralarım, Ankara 1959
- YERASİMOS, Stefanos, Azgelişmişlik Süresince Türkiye Dünya Savaşından 1971'e Kadar, Kitap 3, Çev.Babür Kuzucu, Belge Yayınları, İstanbul 1989
- ÜNAL, Oğuz, Türkiye'de Demokrasinin Doğuşu, Milliyet Yayınları, 1.Baskı, İstanbul 1995
- YETKİN, Çetin, Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı, Karacan Yayınları 109, Özal Matbaası, İstanbul 1982
- Türkiye'de Tek Parti Yönetimi, Altın Kitaplar Matbaası, İstanbul 1983
- ZÜRCHER, Erik Jan, Modernleşen Türkiyenin Tarihi, İletişim Yayınları (Turkey Amodem History) 1.Baskı İstanbul 1995
- Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Çev. Gül Çağalı Güven, Bağlam Yayıncılık, Birinci Basım 1992

MAKALELER

- AKŞİN, Sina, "Atatürk Döneminde Demokrasi" A.Ü.S.B.F. Dergisi Cilt.47 Sayı. 1-2 Ocak -Haziran 1992
- AYSAN, Mustafa A., "Atatürk'ün Ekonomik Görüşü: Devletçilik" Atatürkçü Düşünce, Atatürk Araştırma Merkezi Ankara 1995
- DAVER, Bülent, "Atatürk ve Sosyo Politik Sistem Görüşü" Çağdaş Düşünce Işığında Atatürk, Dr.Nejat Eczacıbaşı Vakfı, Ağaoğlu Yayınları, İstanbul 1983
- "Atatürk'ün Yeni Türk Devleti Hakkındaki Sosyal Görüşleri" Belgelerle Türk Tarih Dergisi, Haziran 1972 Sayı 57
- DÜNDAR, Ali, "Kemalizm ve Demokrasi" Kemalist Ülkü, Nisan 1992 Sayı 282 Cilt 24
- GÖRGÜN, Sevim, "Atatürk Dönemi Maliye Politikası (1923-1938)" Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri 8-9 Haziran Yapı-Kredi Bankasının Atatürk Yılına Armağanı, İstanbul 1981
- GÜZEL, M.Şehmus, "II Dünya Savaşında İşçiler ve Sermaye" Mülkiyeliler Birliği Dergisi, Aralık 1992 sayı: 150
- İNAN, M.Rauf, "Gazinin Halkçılık Ülküsü, Halkevleri ve Sonrası" Atatürk Konferansları VIII 1975-1976 TTK Ankara 1983
- İLKİN, Akın, "Atatürk Döneminde Sanayi Politikası" Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri 8-9 Haziran Yapı-Kredi Bankasının Atatürk Yılına Armağanı, İstanbul 1981

- İLKİN, Selim, "I.Sanayi Planı Döneminde ABD'li Uzmanlara Hazırlatılan"
"Türkiyenin İktisadi Bakımdan Umumi Bir Tetkiki" Adlı Rapor
Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri Yapı-Kredi
Bankasının Atatürk Yılına Armağanı, Ankara 1981
- KARAL, Enver Ziya, "Atatürk, Siyaset Ahlakı ve Siyasi Partiler" Türk Dili Sayı
122, Cilt 11, Kasım 1961
- KOÇAK, Cemil, "Tek Parti Döneminde CHP'nin Parti Müfettişliği" Tarık Zafer
TUNAYA'ya Armağan, İstanbul Barosu Yayınları, Yaylacık
Matbaası, İstanbul 1992
- KONGAR, Emre, "İnönü'nün Tartışılan Kişiliği" Halkevleri Dergisi 9(110),
12/1975
- KURDAKUL, Şükran, "Tek Parti Döneminin Belirgin Özellikleri ve Düşün Akımları"
Mülkiyeliler Birliği Dergisi, Cilt 12, Sayı 92, Şubat 1988
- KÖKER, Levent, "Türkiye'de Demokrasinin Dünü, Bugünü, Yarını" Bir Eleştiri,
Türkiye Günlüğü, Sayı 13, Kış 1990
- ÖZBUDUN Ergun, "Demokrasi ve Atatürk" Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,
CiltV, Mart 1989 Sayı 14 den Ayrı Basım
- SAVCI, Bahri, "Atatürk'le Çağdaş Bir Demokrasinin Boyutları" Türk Dili Sayı
290, Cilt 32, Kasım 1975
- ULUĞ, Naşit, "CHP II Büyük Kongresindeki Tartışmalar" Belgelerle Türk Tarih
Dergisi, Kasım-Aralık-Ocak Sayı 74-75-76

UYAR, Hakkı , ÇETİN, Türkan, "Tek Parti Yönetiminin Köylüye Yönelik Propagandası: Yurt Gazetesi" Toplumsal Tarih 1.1.1994

WEİKER, Walter F. "Serbest Fırka - Başarı ve Başarısızlık" Forum, Ankara 15 Mart 1961

